

WYBRANE ZAGADNIENIA
HANDLU LUDŹMI
I ZAGROŻONYMI GATUNKAMI
ROŚLIN I ZWIERZĄT

WYBRANE ZAGADNIENIA
HANDLU LUDŹMI
I ZAGROŻONYMI GATUNKAMI
ROŚLIN I ZWIERZĄT

Redakcja naukowa
dr hab. Beata Stępień-Załucka, prof. UR
dr Joanna Uliasz

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2023

Recenzował

dr hab. MACIEJ SEROWANIEC, prof. UMK

Opracowanie redakcyjne i korekta

PIOTR CYREK

Korekta tekstów w języku angielskim

JOANNA MAZUR-OKALOWE

Opracowanie techniczne i łamanie

EWA BLICHARZ

Korekta techniczna

EWA KUC

Projekt okładki

ADAM LAMPART

© Copyright by

Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2023

ISBN 978-83-8277-037-7 (wersja online)

ISBN 978-83-8277-088-9 (wersja drukowana)

DOI: 10.15584/978-83-8277-037-7

2024

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO

35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. 017 872 13 69, tel./fax 017 872 14 26

e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>

wydanie I; format B5; ark. wyd. 9,5; ark. druk. 9,5; zlec. red. 84/2022

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Spis treści

Wstęp	7
Zuzanna Grzesik, Nina Heliniak (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Handel ludźmi</i>	11
Katarzyna Żmuda (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Niewolnictwo czasów współczesnych</i>	25
Adrian Woźniak, Karolina Bejster (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Analiza przepisów polskiego kodeksu karnego dotyczących handlu żywym towarem</i>	40
Katarzyna Strzępek, Przemysław Strzępek (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Analiza zjawiska pracy przymusowej w ramach przestępstwa stypizowanego w art. 189a kodeksu karnego przy uwzględnieniu definicji handlu ludźmi z art. 115 §22 w świetle prawa polskiego i orzecznictwa</i>	51
Wiktoria Bednarz, Aleksandra Buda (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Nieletnia ofiara przestępstwa handlu ludźmi</i>	62
Daniel Soja, Natalia Kapalka (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Macierzyństwo zastępcze – handel dziećmi czy światowy fenomen w planowaniu rodziny?</i>	74
Łukasz Kubicki, Szymon Kleczek (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Prawno-historyczne aspekty handlu żywym towarem w państwach afrykańskich od początków XX wieku do współczesności</i>	93
Karolina Bać, Aleksandra Mrózek (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Handel ludźmi w Japonii</i>	107
Jakub Szyszka (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Zjawisko state-sponsored human trafficking na przykładzie Białorusi</i>	118
Daria Kinga Kowalska (Uniwersytet Rzeszowski) <i>Rozwój handlu zagrożonymi gatunkami oraz ujęcie międzynarodowych i krajowych uregulowań prawnych ograniczających nielegalny handel nimi</i>	134

Wstęp

Handel ludźmi i zagrożonymi gatunkami roślin i zwierząt to zjawisko znane od zarania ludzkości i wydawałoby się, że należy już do zamierzchłej przeszłości. Jednak tak nie jest, gdyż ta niechlubna karta historii jest wciąż dopisywana przez procedery mające miejsce na całym świecie. Według statystyk handel ludźmi stanowi jedno z kluczowych zagrożeń XXI wieku, pod względem wielkości dochodów z nielegalnego biznesu zajmuje trzecie miejsce zaraz po handlu bronią i narkotykami, dając roczny dochód w wysokości 32 mld dolarów rocznie¹. Każdego roku ofiarą handlu ludźmi pada około 15 tys. Europejczyków, a Polacy, a przede wszystkim Polki (80 proc. ofiar tego przestępstwa to kobiety) należą do najbardziej zagrożonych nacji. Trzeba mieć jednak na uwadze fakt, że w rzeczywistości skala tego zjawiska jest dużo większa i tym samym trudno o oficjalne statystyki. W latach 2010–2012 ofiarami handlu ludźmi w krajach członkowskich Unii Europejskiej padło co najmniej 30 tys. osób, przy czym dwie trzecie, czyli około 65 proc., stanowili obywatele UE – najczęściej z Rumunii, Bułgarii, Węgier, a także Polski. Zdecydowana większość osób, które padają ofiarą tego procederu, jest zmuszana do prostytucji bądź pracy przymusowej². W ciągu ostatniej dekady zmieniło się tylko jedno – statystyka, a ta niestety nieubłaganie wzrosła. Zresztą trudno się temu dziwić, skoro handel ludźmi pociąga za sobą tak wielkie pieniądze. Z dostępnych materiałów operacyjnych można czerpać wiedzę, jakie są ceny za narządy na tzw. czarnym rynku (ok. 50 tys. dolarów za nerkę, 120 tys. dolarów za serce)³.

Tak zwany „żywy towar” to jednak nie tylko ludzie czy ich organy, to także handel zagrożonymi gatunkami roślin i zwierząt. Wartość z kolei tego procederu szacuje się na ok. 20 mld dolarów⁴. Skala tego zjawiska powoduje, że wiele gatunków roślin i zwierząt jest zagrożonych wyginięciem, a sztanda-

¹ Według szacunków UNODC (The United Nations Office on Drugs and Crime).

² C. Adamek, *Co roku około 15 tys. Europejczyków pada ofiarą handlu ludźmi. Polacy wśród najbardziej zagrożonych nacji*, <https://biznes.newseria.pl/news/co-roku-okolo-15-tys,p1527821318> (dostęp: 30.07.22).

³ Za: W. Bartusik, *Handel ludźmi jako zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego Polski na początku XXI wieku*, s. 272, <https://wspia.eu/media/5owkdkoj/25-bartusik-waldemar.pdf> (dostęp: 30.07.2022).

⁴ KAS: *Nielegalny handel zagrożonymi gatunkami roślin i zwierząt wart ok. 20 mld dol.*, <https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/handel-zagrozonymi-gatunkami-20-mln-dol-9090.html> (dostęp: 30.07.22).

rowym tego przykładem może być tygrys, którego nielegalny odstrzał i handel organami spowodowały spadek jego populacji o 95 proc. w ciągu ostatnich 100 lat, co sprawia, że współcześnie na wolności żyje tylko ok. 3200 tygrysów i istnieje duże ryzyko, że gatunek ten wyginie jeszcze w tym stuleciu⁵.

Skala problemu i jego znaczenie sprawiają, że we współczesnych regulacjach prawnych w większości państw na świecie, w tym również w Polsce, ale także na arenie międzynarodowej podjęto walkę z tym procederem. Niezależnie jednak od szczegółowości i wnikliwości norm prawnych walka ta w praktyce nie zawsze jest wystarczająca, a wynika to z tego, że dynamika stosunków społecznych, globalizacja i możliwość właściwie nieskrępowanego przemieszczania się sprawiają, że w dzisiejszym świecie niemal naturalna stała się migracja zarobkowa, a ta niekiedy kończy się handlem ludźmi i pracą niewolniczą. Inną kwestią, o której nie można zapominać, jest to, że w niektórych rejonach świata, w tym Ameryce Południowej, Afryce czy Azji, zjawisko to jest społecznie akceptowane i wręcz powszechne, a kiedy do tego dołożymy fakt, że funkcjonują także zorganizowane grupy przestępcze, które tym procederem się trudnią i są w nim doskonale wręcz wyspecjalizowane, działając w kilkudziesięciu krajach, skala tego przestępstwa przestaje dziwić. Podobnie wygląda sytuacja w przypadku handlu zagrożonymi gatunkami. Swoista moda na hodowlę egzotycznych roślin czy zwierząt, organizowanie polowań na rzadkie zwierzęta dla zdobycia trofeów czy w celu produkcji medykamentów z nich sprawia, że liczba przestępstw w tym obszarze wzrasta.

Taki stan rzeczy zmusza do dyskusji, a niniejsza publikacja jest odpowiedzią na tę potrzebę. Ważna bowiem jest rola nie tylko organów ścigania, ale także doktryny, której działalność z jednej strony przyczynia się do popularyzacji wiedzy o realności zagrożenia tymi przestępstwami, a z drugiej pozwala na wymianę poglądów w zakresie nowych sposobów walki w tej sferze.

Problemy handlu ludźmi i zagrożonymi gatunkami ujęte zostały w szerokiej perspektywie przez autorów tej książki. To sprawia, że poszczególne stanowiska autorów są zróżnicowane, ale główną ich osią jest jednak problem ujęty z perspektywy zarówno praktyki, jak i doktryny. Teksty te przygotowano z okazji Międzynarodowego Kongresu Naukowego „Handel ludźmi i żywym towarem”, który odbył się w Rzeszowie 26 kwietnia 2022 r., a udział wzięli w nim przedstawiciele z rodzimych ośrodków naukowych, ale także z Hiszpanii i Meksyku. Dodatkowo wydarzenie to stało się bodźcem do przygotowania wystąpień i artykułów z tym związanych dla studentów i abiturientów Uniwersytetu Rzeszowskiego, czego owocem jest niniejsza publikacja.

⁵ *Nielegalny handel zagrożonymi gatunkami*, 27 czerwca 2019, <https://acterminus.pl/nielegalny-handel-zagrozonymi-gatunkami/> (dostęp: 30.07.22).

Książka jest opracowaniem stworzonym przez wielu autorów, jednak pomyślana została jako jedna całość. Należy tym samym podkreślić, że każdy z piszących tu autorów odpowiada za swoje własne poglądy. Zróżnicowanie stanowisk wydaje się być przy tym pożądane, zachęcające czy prowokujące do dyskusji. Oddając niniejszą publikację pod osąd Czytelnikowi, w szerszej perspektywie mamy nadzieję na dyskusję, zwłaszcza na temat pożądanego kierunku przeobrażeń omawianych tu zagadnień.

Rzeszów 3.08.2022 r.
dr hab. Beata Stępień-Załużka, prof. UR
dr Joanna Uliasz

Katarzyna Żmuda

Uniwersytet Rzeszowski

Niewolnictwo czasów współczesnych

1. Słowo wstępne

W obecnych czasach państwa zwracają szczególną uwagę na ochronę swoich obywateli, na poszanowanie ich praw i wolności, jednakże nie zawsze udaje się im tę ochronę zapewnić. Na ludzi czyha wiele potencjalnych zagrożeń, a jednym z nich jest przestępstwo „handlu białymi niewolnikami”, czyli handel ludźmi ogoławający z podstawowych praw i wolności człowieka. Nietykalność cielesna, wolność, a szczególnie godność będąca przyrodzonym i niezbywalnym dobrem¹ są niestety z biegiem lat coraz bardziej zagrożone. Szacuje się, że niewolnictwo dotyka nawet 40,3 milionów² osób na całym świecie, z czego ponad 70% stanowią kobiety i dziewczynki³.

Niewolnictwo wielu osobom kojarzy się przede wszystkim z czasami starożytnymi, gdzie ludzi dzielono na wolnych⁴ i zniewolonych, ale i z późniejszymi epokami, gdzie na pierwszy plan wybijało się tzw. „czarne niewolnictwo”⁵. Od czasów powszechnego i akceptowalnego podziału ludzi na wolnych i niewolników minęło wiele lat, więc można zakładać, iż obecnie niewolnictwo odeszło w zapomnienie. Niestety rzeczywistość jest zgoła inna i choć formy eksploatacji ludzi wyglądają nieco inaczej, to ludzkość wciąż musi mierzyć się z powszechnym charakterem przestępstwa handlu ludźmi. Niewolnictwo jest obecnie bowiem zakazane we wszystkich krajach na świecie, ale de facto praktykuje się je wszędzie – w formie

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

² Dane pochodzące z The International Labor Organization, [humantraffickinghotline.org](https://www.ilo.org/humantraffickinghotline.org) (dostęp: 27.05.2022).

³ Global Report of Trafficking in Persons 2020, UNODC (dostęp: 27.05.2022).

⁴ I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *Niewolnictwo*, Warszawa 1987, s. 28–30.

⁵ Tamże, s. 322.

handlu ludźmi nazywanego niewolnictwem XXI wieku⁶ lub nowoczesnym niewolnictwem⁷.

Powtarzając za byłym sekretarzem ONZ Ban Ki-moonem⁸, „Handel ludźmi jest jednym z najbardziej haniebnych bolączek naszego świata – okrutną formą pogwałcenia praw człowieka, czyniącą z życia ludzkiego przedmiot handlu, sprzedaży, eksploatacji, nadużyć, w końcu obracającą je w ruinę. Żaden kraj nie jest od niego wolny, a miliony ludzi są nim nadal zagrożone”⁹. Handel ludźmi jest zatem problemem każdego kraju i każdego społeczeństwa, które kreują popyt na towary będące wynikiem pracy przymusowej czy usługi świadczone przez ofiary procederu powiązanego z wykorzystywaniem seksualnym. Dlatego też przeciwdziałać mu powinni wszyscy, zarówno państwa, jak i współodpowiedzialne społeczności.

2. Uniwersalna definicja handlu ludźmi

Problematyka handlu ludźmi była niejednokrotnie poruszana na arenie międzynarodowej¹⁰, choć z różnym skutkiem. Sam termin „handel białymi niewolnikami”¹¹ wywołano już w 1904 r. w dokumencie Porozumienie międzynarodowe z 18 maja 1904 r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami¹², jednak pierwsza legalna definicja handlu ludźmi pojawiła się dopiero w Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającym Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (dalej: Protokół z Palermo)¹³.

⁶ R. Runiewicz-Jasińska, *Handel ludźmi – współczesna zbrodnia przeciwko godności. Kazus europejskich szlaków handlowych* [w:] *Zbrodnia i kara. Ludobójstwo – zbrodnie wojenne – zbrodnie przeciwko ludzkości*, red. W. Waławczyk, K. Żarna, Toruń 2011, s. 210.

⁷ J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011, s. 315.

⁸ Ban Ki-moon – południowokoreański polityk, od 17 stycznia 2004 do 10 listopada 2008 r. minister spraw zagranicznych i handlu Korei Południowej, od 1 stycznia 2007 do 31 grudnia 2016 r. sekretarz generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych.

⁹ <https://www.unic.un.org.pl/crime-congress-2015/handel-ludzmi/2695> (dostęp: 28.05.2022).

¹⁰ Chociażby za sprawą międzynarodowej konferencji poświęconej problematyce handlu ludźmi z Paryża z 1902 r., międzynarodowego porozumienia z dnia 18 maja 1904 r. czy międzynarodowej konwencji z dnia 4 maja 1910 r. podpisanych w Paryżu.

¹¹ S. Mościcki, *Niewolnictwo w czasach współczesnych* [w:] *Przypadki kryminalne. Ciemna liczba przestępstw przeciwko bezbronnym*, red. J. Stojer-Polańska, Poznań 2020, s. 230.

¹² K. Liedel, *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 145.

¹³ Porozumienie międzynarodowe z 18 maja 1904 r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

W art. 3 Protokołu z Palermo wskazano kluczowe definicje, na podstawie których łatwiej jest państwu kodyfikować i penalizować przestępstwo handlu ludźmi. Jak napisano: „(a) »handel ludźmi« oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności, lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystanie prostytutki innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów;

(b) zgoda ofiary handlu ludźmi na zamierzone wykorzystanie, o którym mowa pod literą (a), nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którąkolwiek z metod, o której mowa pod literą (a);

(c) werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie dziecka celem jego wykorzystania uznawane jest za »handel ludźmi« nawet wówczas, gdy nie obejmuje żadnej z metod, o której mowa pod literą (a);

(d) »dziecko« oznacza osobę, która nie ukończyła osiemnastego roku życia”¹⁴.

Protokół ten wysnuwa zatem kilka głównych form handlu ludźmi, tj. wykorzystania w przemyśle erotycznym, wykorzystania do pracy lub usług o charakterze przymusowym, niewolnictwa i praktyk zbliżonych do niewolnictwa, usuwania organów oraz wykorzystania seksualnego dziecka. Jednakże jego postanowienia stosuje się wyłącznie w przypadku przestępstw o charakterze międzynarodowym i popełnionych przez zorganizowane grupy przestępcze¹⁵. Jego rozwinięciem i uzupełnieniem jest Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r.¹⁶, w której powtórzono główne założenia. Czynnikiem odróżniającym jest to, iż postanowienia tej Konwencji stosuje się niezależnie od tego, czy przestępstwo ma charakter międzynarodowy bądź dokonała go zorganizowana grupa przestępcza¹⁷ czy jednostka.

Protokół z Palermo jest obecnie najważniejszym dokumentem traktującym o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi. Z racji wprowadzonych w nim definicji stał się podstawą do kreowania prawa krajowego w tym zakresie.

¹⁴ Art. 3 Protokołu z Palermo (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

¹⁵ Art. 4 Protokołu z Palermo (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

¹⁶ Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107).

¹⁷ Art. 5 Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107).

3. Formy handlu ludźmi

Handel ludźmi występuje w wielu formach, m.in. jako handel w celu świadczenia usług seksualnych, praca przymusowa, handel dziećmi, handel narządami, tkankami i komórkami oraz jako handel kobietami w celu doprowadzenia do zawarcia przymusowych małżeństw¹⁸.

a) handel w celu świadczenia usług seksualnych

Opisując handel w celu świadczenia usług seksualnych będący formą przemocy wobec kobiet, zaznaczyć należy, iż odnosi się zarówno do przymusowej prostytucji, jak i rozwijania seksprzemysłu. Prostytucja, wywodząca się z łac. *prostitutio*, oznacza nierząd uprawiany w celu osiągnięcia zysku. Definiowana jest również jako utrzymywanie przypadkowych stosunków seksualnych, bez zaangażowania emocjonalnego i pobieranie za świadczone usługi określonych opłat¹⁹. I choć sama prostytucja w Polsce nie jest penalizowana, to Kodeks karny wymienia inne powiązane z nią przestępstwa²⁰. Jest spora grupa kobiet świadomie podejmująca pracę w seksbiznesie, w tym pracę wyjazdową w celu osiągnięcia większych zarobków²¹, jednakże równie liczna jest grupa kobiet zwabiana podstępem przez handlarzy. Oprawcy oferują zazwyczaj pracę w restauracjach, domach opieki czy domach pomocy społecznej, tak więc żerują na kobietach, które do opuszczenia domu (i kraju) zmusiła trudna sytuacja ekonomiczna. Zarówno w przypadku kobiet zwabianych do pracy, jak i zawodowych prostytutek występuje czynnik zależności od sutenerów – kobiety są zastraszane, poniżane i narażone na przemoc psychiczną oraz fizyczną. Traktowane są w sposób urągający ludzkiej godności²².

b) praca przymusowa

Kolejną formą wykorzystywania ludzi jest zmuszanie ich do pracy przymusowej. Zgodnie z art. 2 Konwencji nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjętej w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. „praca przymusowa lub obowiązkowa oznacza wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”²³. Człowiek świadomie decydujący się na pracę również może być wykorzystany, jednak nie ciąży na nim brak możliwości rezygnacji. W pracy przymusowej osoba jest sprzedawana i/lub eksploatowana pod groźbą lub przymusem, zarówno w charakterze pracownika – niewolnika, jak i jako źródło narządów sprzedawanych później za zawrotne sumy. Polska

¹⁸ Global Report on Trafficking in Persons 2020, UNODC (dostęp: 27.05.2022).

¹⁹ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1999.

²⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 203–204 (Dz.U. 2021, poz. 2345).

²¹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2007, s. 1039.

²² Tamże.

²³ Konwencja nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122).

jest zarówno krajem werbowania ofiar (wywożonych później na Zachód), krajem tranzytowym, a także krajem docelowym (dla ofiar werbowanych na Wschodzie Europy)²⁴. Z racji ciągłej ewolucji i przeobrażeń, jakim podlega przymuszanie ludzi do pracy, trudno jest wyróżnić jedną formę pracy, przy której trzeba się mieć szczególnie na baczności. Jednak wśród najczęściej wymienianych kierunków, w których łatwo o wykorzystanie do pracy przymusowej, wyróżnia się m.in. prace sezonowe, sprzątanie, opiekę nad osobami starszymi, budownictwo i rolnictwo²⁵.

Pamiętać należy, że ofiarą pracy przymusowej jest osoba wywieziona z własnego kraju z pomocą pośrednika, najczęściej przy zastosowaniu przez niego podstępny czy manipulacji, który następnie przejmuje całkowitą kontrolę nad zwerbowanym pracownikiem²⁶. Osoba taka jest więc zmanipulowana, kontrolowana i uzależniona od pracodawcy, pracuje w stosunku poddańczym, bez jakichkolwiek praw pracowniczych.

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej nie sformułowano jednoznacznie zakazu pracy przymusowej, jednakże widnieje on w aktach ratyfikowanych przez Polskę, m.in. zakaz ten widać w:

- Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.;
- Konwencji nr 105 Międzynarodowej Organizacji Pracy o zniesieniu pracy przymusowej przyjętej dnia 25 czerwca 1957 r. w Genewie;
- Konwencji nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci przyjętej dnia 17 czerwca 1999 r. w Genewie.

c) handel dziećmi

Zgodnie z Protokołem fakultatywnym do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii²⁷ przyjętej 25 maja 2000 r. w Nowym Jorku „handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcje, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą”²⁸.

²⁴ P. Dąbrowski, *Praca przymusowa cudzoziemców w Polsce – analiza zjawiska w wybranych grupach imigranckich*, Warszawa 2014, s. 67.

²⁵ *Badanie handlu ludźmi do pracy przymusowej w Polsce – sektory w gospodarce podatkowej na wykorzystanie ludzi do pracy przymusowej oraz struktura pomocy dla ofiar pracy przymusowej w Polsce* [w:] *Międzynarodowe działania partnerów społecznych na rzecz zwalczania handlu ludźmi w celu wykorzystywania ich przez pracę. Identyfikacja i ochrona ofiar*, Warszawa 2010.

²⁶ Z. Lasocik, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce – raport z badań*, Warszawa 2010, s. 52.

²⁷ Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii (Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494).

²⁸ Art. 2 Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii (Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494).

Według szacunków Międzynarodowej Organizacji do Spraw Migracji (IOM) rocznie prehandlowuje się ponad 1,2 mln dzieci²⁹. Można jednak śmiało założyć, że skala tego procederu jest dużo większa, ponieważ ciemna liczba przestępstw³⁰ przy zjawisku na tak ogromną skalę jest nie do przybliżenia. Identyfikacja dzieci będących ofiarami handlu jest trudna z racji ich często młodego wieku i braku możliwości porozumienia się.

Dzieci sprzedaje się zarówno jako dokonanie nielegalnej adopcji, z pominięciem przepisów o przysposobieniu (powiązanej m.in. z polityką jednego dziecka, gdzie pary wolą kupić chłopca niż „ryzykować” dziewczynkę), ale również w celu świadczenia usług seksualnych, żebractwa czy udziału w popełnianiu kolejnych przestępstw oraz w celu wykorzystania do pracy przymusowej. Jest to o tyle trudny proceder, że dotyczy małoletnich o kruchych psychikach, wykorzystywanych przez stosunek zależności od osoby dorosłej i wymuszania na dzieciach pewnych zachowań czy uczuć, czym rzutuje się nie tylko na ich sferę fizyczną, ale i psychiczno-emocjonalną.

d) handel narządami, tkankami i komórkami

Kolejną formą handlu ludźmi jest handel narządami ludzkimi związany z silnie rozwijającą się medycyną transplantacyjną³¹, a także dużym i nieustającym zapotrzebowaniem na ratujące życie narządy, tkanki i komórki. Tu również mamy do czynienia z ciemną liczbą przestępstw, gdyż przestępczość powiązana z poborem i zawłaszczaniem cudzych narządów, tkanek i komórek należy do przestępczości wyjątkowo trudnej do wykrycia. Nie ma jednak wątpliwości, że czarny rynek skupiający się na komercjalizacji ludzkich narządów ciągle kwitnie.

4. Handel ludźmi w polskim porządku prawnym

Polski ustawodawca, w ślad za międzynarodowymi ustaleniami³², również wprowadził definicję legalną handlu ludźmi. Znajduje się ona w art. 115 §22 Kodeksu karnego, który stanowi, że: „Handlem ludźmi jest werbowanie, trans-

²⁹ *Stop Child Trafficking! The campaign Works! Report of Activities 2003 r.*, s. 3.

³⁰ Ciemna liczba to grupa zdarzeń kryminalnych, w których nie doszło do skazania sprawcy przestępstwa, naprawienia krzywdy i wymierzenia sprawiedliwości z powodu niewykrycia sprawcy. Sprawca pozostaje niewykryty wtedy, gdy przestępstwo pozostaje nieujawnione, zob. J. Stojer-Polańska, S. Kaczan, J. Pulit, B. Michalec, *Ślady osób zaginionych [w:] Przypadki kryminalne. Rola współpracy interdyscyplinarnej w badaniu ciemnej liczby przestępstw*, red. J. Stojer-Polańska, Poznań 2016, s. 27.

³¹ K. Syroka, *Komercjalizacja ciała ludzkiego [w:] Handel narządami. Spory wokół interpretacji przepisów karnych ustawy transplantacyjnej*, red. Z. Lasocik, E. Rekosz, Warszawa 2011, s. 13.

³² Porozumienie międzynarodowe z dnia 18 maja 1904 r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

port, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

- 1) przemocy lub groźby bezprawnej,
- 2) uprowadzenia,
- 3) podstępu,
- 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,
- 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6”³³.

Definicja ta musi być stosowana nierozłącznie z art. 189a k.k.³⁴ penalizującym handel ludźmi. W doktrynie podnoszą się jednak głosy, że mimo wprowadzenia definicji legalnej, wciąż brakuje pewnego dookreślenia zachowań, które mogłyby być traktowane jako handel ludźmi, a jednak nie wypełniają wszystkich znamion tego przestępstwa. Jak zauważył M. Filar, definicja ta ma charakter niepełny, a enumeratywnie wymienione czynności nie wypełniają wszystkich zachowań sprawców handlu ludźmi³⁵. Również w orzecznictwie wybijają się głosy dotyczące zawężenia zakresu kryminalizacji po nowelizacji Kodeksu karnego i wprowadzenia tejże definicji. Przykładem jest Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 7 sierpnia 2012 r. o sygn. II AKa 73/12, w którym uznano, że „Przyjęta w art. 115 §22 k.k. definicja w określonych sytuacjach może rodzić bezkarność sprawcy. Ustanowiona przepisem art. 115 §22 k.k. definicja legalna jest definicją pełną, co oznacza, że handlem ludźmi w rozumieniu przepisów kodeksu są wyłącznie te i tylko te zachowania, które zostały taksatywnie wymienione w art. 115 §22 k.k.”³⁶.

³³ Art. 115 §22 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 203–204 (Dz.U. 2021, poz. 2345).

³⁴ Art. 189a k.k.: „§1. Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. §2. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w §1 podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

³⁵ M. Filar, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 615, 616.

³⁶ K. Janczukowicz, *Zmiana zakresu kryminalizacji handlu ludźmi w związku ze zmianą przepisów w 2010 r.*, LEX/el. 2016.

5. Przeciwdziałanie handlowi ludźmi

W Polsce organem odpowiedzialnym za ściganie przestępstwa handlu ludźmi jest Centralny Zespół do walki z Handlem Ludźmi w Centralnym Biurze Śledczym Komendy Głównej Policji³⁷. Wraz z Policją działania służbowe, wynikające z Krajowego planu działań przeciwko handlowi ludźmi (KDP)³⁸, przyjmowanego przez Radę Ministrów RP, realizuje Straż Graniczna. Do głównych celów tego planu zalicza się m.in. podnoszenie społecznej świadomości na temat zjawiska handlu ludźmi, podniesienie kwalifikacji przedstawicieli instytucji i organizacji zaangażowanych w przeciwdziałanie handlowi ludźmi i wsparcie ofiar tego przestępstwa, podniesienie standardu wsparcia udzielanego ofiarom handlu ludźmi (w tym małoletnim ofiarom handlu ludźmi) oraz wzmocnienie współpracy międzynarodowej³⁹.

Na arenie międzynarodowej z procederem handlu ludźmi walczy wiele organizacji zarówno o charakterze powszechnym, jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, o zasięgu globalnym – Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji czy organizacji regionalnych, takich jak Rada Europy, Unia Europejska, Rada Państw Morza Bałtyckiego czy Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE).

Organizacja Narodów Zjednoczonych utworzona po II wojnie światowej⁴⁰ jest jednym z pionierów walki z handlem ludźmi. Organizacja wprowadziła szereg kluczowych dla tego zagadnienia dokumentów, takich jak: Powszechna deklaracja praw człowieka z 1948 r., Międzynarodowe paktów praw człowieka z 1966 r., Konwencję praw dziecka z 1989 r. wraz z Protokołem fakultatywnym w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii z 2000 r., Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 2000 r. wraz z Protokołem o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi oraz Konwencję w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 1950 r. – jedną z najważniejszych konwencji dotyczącej zjawiska handlu ludźmi. Zgodnie z tą Konwencją za handel ludźmi do celów prostytucji uważa się „1) dostarczanie, zwabianie lub uprowadzanie w celach prostytucji inną osobę, nawet za jej zgodą; 2) eksploataowanie prostytucji innej osoby, nawet za jej zgodą”⁴¹.

³⁷ Fundacja Dzieci Niczyje, *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, <https://wupwarszawa.praca.gov.pl/documents/47726/2859167/Problem%20handlu%20dzie%C4%87mi.pdf/a73793a6-9ed3-456a-bac7-ee56f5f9baaa>.

³⁸ Portal o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/krajowy-plan-dzialan-przeciwko-handlowi-ludzmi-na-lata-2020-2021> (dostęp: 27.05.2022).

³⁹ Tamże.

⁴⁰ <https://www.gov.pl/web/zdrowie/organizacja-narodow-zjednoczonych> (dostęp: 28.05.2022).

⁴¹ Por. art. 1 Konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 1950 r., Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278.

Na tym jednak działalność ONZ się nie kończy, a wręcz dopiero rozpoczyna, ponieważ poza uchwalaniem kluczowych dokumentów penalizującym przestępczość wobec wolności i wprowadzaniem w nich definicji legalnych dla poszczególnych działań i przedmiotów ochrony w systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych działa wiele programów i biur zajmujących się właśnie zwalczaniem handlu ludźmi. Mowa tu między innymi o Biurze Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości⁴² działającym w 150 krajach i zajmującym się ściganiem przestępców, zapobieganiem handlowi ludźmi i ochroną ofiar handlu. Poza UNODC działa również Specjalny Sprawozdawca ds. Handlu Ludźmi, Rada Praw Człowieka, Specjalny Sprawozdawca ds. Przemocy Wobec Kobiet i wiele innych instytucji, których praca ma charakter zarówno edukacyjny, jak i normatywno-penalizujący.

Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji utworzona w 1951 r. i skupiająca obecnie ponad 100 państw⁴³ również podejmuje wiele działań zmierzających do zwalczania handlu ludźmi. Do jej działań należy m.in. zbieranie danych statycznych dotyczących ofiar, realizowanie badań na temat skali zjawiska, jak i prowadzenie kampanii edukacyjnych.

Rada Europy⁴⁴ to międzynarodowa organizacja rządowa zajmująca się promocją i ochroną praw człowieka, która działa na podstawie jednego z najważniejszych dokumentów powiązanych z ochroną praw człowieka, tj. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada – 1950 r.⁴⁵. W art. 4 Konwencji umieszczono zakaz handlu ludźmi, ale można go rozpatrywać również z płaszczyzny innych artykułów traktujących chociażby o prawie do życia⁴⁶ czy zakazie tortur, nieludzkiego, poniżającego traktowania bądź karania⁴⁷ czy zakazie niewolnictwa i pracy przymusowej lub obowiązkowej⁴⁸. Kluczowe jest również orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) powołanego w 1959 r. dotyczące zakazu deportacji cudzoziemców do krajów, gdzie groziłoby im nieludzkie, poniżające traktowanie lub karanie albo tortury⁴⁹. Warto również dodać, że to

⁴² United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) – biuro utworzone w 1997 r.

⁴³ IOM UN Migration, <https://www.iom.int/where-we-work> (dostęp: 28.05.2022).

⁴⁴ Rada Europy (Council of Europe) powstała 5 maja 1949 r., <https://www.gov.pl/web/zdrowie/rada-europy> (dostęp: 27.05.2022).

⁴⁵ Konwencja nazywana jest również Europejską konwencją praw człowieka (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).

⁴⁶ Art. 2 Konwencji: „1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę”.

⁴⁷ Art. 3 Konwencji: „Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”.

⁴⁸ Art. 4 Konwencji: „1. Nikt nie może być trzymany w niewoli lub w poddaństwie. 2. Nikt nie może być zmuszany do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej”.

⁴⁹ M.G. Giammarinaro, *Standardy Rady Europy w zwalczaniu handlu ludźmi* [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006, s. 81–88.

Rada Europy przyjęła wspomnianą już Konwencję w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z dnia 3 maja 2005 r.⁵⁰

Unia Europejska (UE), a wcześniej Wspólnota Europejska również przyczyniły się do zwalczania handlu ludźmi, zarówno przez układy z Schengen budujące obszary bez granic i wprowadzające ochronę praw podstawowych do prawa wspólnotowego, jak i poprzez przyjęty w 1997 r. traktat amsterdamski. W traktacie wskazano, że bezpieczeństwo na obszarze Unii Europejskiej ma być osiąganym m.in. poprzez „zapobieganie i zwalczanie przestępczości zorganizowanej i innej, w szczególności terroryzmu, handlu ludźmi i przestępstw przeciwko dzieciom”⁵¹. Do tego główne organy UE – Rada Unii Europejskiej i Parlament Europejski podjęły szereg dyrektyw ukazujących walkę z handlem ludźmi. Do najważniejszych z nich możemy zaliczyć:

- Dyrektywę Rady 2004/81/WE w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub wcześniej byli przedmiotem działań ułatwiających nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi organami⁵²;
- Dyrektywę Rady 2004/80/WE odnoszącą się do kompensaty dla ofiar przestępstw⁵³;
- Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar zastępującą decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW⁵⁴;
- Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/WE w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej zastępującą decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW⁵⁵.

⁵⁰ Konwencja w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z dnia 3 maja 2005 r. (Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107).

⁵¹ Art. 29 Traktatu o Unii Europejskiej (w wersji traktatu amsterdamskiego) (Dz. Urz. WE C325/21 z 24.12.2004).

⁵² Dyrektywa Rady 2004/81/WE w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub wcześniej byli przedmiotem działań ułatwiających nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi organami (Dz.Urz. L 261 z 6.08.2004).

⁵³ Dyrektywa Rady 2004/80/WE odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dz. Urz. L 261 z 6.08.2004).

⁵⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz. Urz. L 101 z 15.04.2011).

⁵⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/WE w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz. Urz. L 101 z 15.04.2011).

Ponadto w Unii Europejskiej funkcjonuje wiele instytucji zajmujących się zagadnieniami powiązаныmi z handlem ludźmi, jak chociażby:

- Agencja Praw Podstawowych⁵⁶ zajmująca się m.in. problematyką handlu dziećmi;
- Eurojust⁵⁷ – agencja zajmująca się zwiększaniem efektywności organów śledczych i dochodzeniowych w walce z przestępczością transgraniczną i zorganizowaną;
- Grupa Ekspertów do spraw Handlu Ludźmi (GRETA)⁵⁸, na czele której stoi Koordynator UE ds. Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi. Grupa zajmuje się wspieraniem komisji i sporządzeniem opinii w sprawach walki z handlem ludźmi⁵⁹.

W przypadku Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) jedną z kluczowych płaszczyzn działań jest również zwalczanie handlu ludźmi. OBWE zajmuje się rekomendowaniem państwom członkowskim form działania w przypadku śledztw i dochodzeń, sposobów działań prewencyjnych, ale i zasad udzielania pomocy ofiarom tego procederu. Do podejmowania tych działań powołany został Specjalny Przedstawiciel i Koordynator ds. Walki z Handlem Ludźmi⁶⁰.

Liczba działań podejmowanych przez poszczególne organizacje pozwala zauważyć, iż za wszelką cenę starają się zwalczyć ten przestępczy proceder. Nie tylko wprowadzają dokumenty penalizujące handel ludźmi, ale również udzielają pomocy ofiarom czy prowadzą kampanie edukacyjne, dzięki którym jest większa szansa na uniknięcie stania się ofiarą tegoż przestępstwa. Jest to znak, że społeczność międzynarodowa z należytą powagą odnosi się do tego palącego problemu.

6. Przeszkody w walce z handlem ludźmi

Chociaż funkcjonuje wiele organizacji i organów na gruncie państwowym i międzynarodowym, które starają się zwalczać handel ludźmi, to mimo wszystko napotykać na swojej drodze pewne przeszkody. Do przeszkód tych z pewnością zaliczyć można łamanie praw człowieka w postaci braku

⁵⁶ https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/fra_pl (dostęp: 27.05.2022).

⁵⁷ <https://www.eurojust.europa.eu/> (dostęp: 27.05.2022).

⁵⁸ Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi. Mechanizm monitoringu.

⁵⁹ Zakres obowiązków i kompetencji – Grupa Ekspertów ds. Handlu Ludźmi, Dz.U.U.E.C.2008.14.23.

⁶⁰ Ministerial Council Decision No. 2, Combating Trafficking in Human Beings (2003), <http://www.osce.org/odihr/23866> (dostęp: 28.05.2022).

swobodnego dostępu do wymiaru sprawiedliwości⁶¹. Ofiary handlu ludźmi nie znają swoich praw lub nie są o nich dostatecznie poinformowane i nie wiedzą, że to, co je spotkało, jest ściganie prawnie. Rozwiązaniem w tej sytuacji wydaje się jeszcze większe nagłaśnianie kampanii edukacyjnych, które pozwolą dotrzeć z tymi jakże podstawowymi informacjami do szerszego grona odbiorców. Kolejną przeszkodą jest marginalizacja bądź wiktymizacja ofiar handlu ludźmi. Ofiary są obarczane winą za krzywdę, jakiej doznały, zazwyczaj przez stereotypowe podejście opinii publicznej. Z tym wiąże się kolejna przeszkoda – problem z identyfikacją ofiar. Jeśli nie zostało zgłoszone zaginięcie, to osoby nie identyfikuje się jako ofiary handlu ludźmi i w tym miejscu powiększa się ciemna liczba przestępstw. Nie uważa się ich za pokrzywdzonych również wtedy, gdy same nie zgłoszą zaistnienia takiego przestępstwa. Ze względu na poczucie wstydu lub brak dostatecznej pewności, że dane przestępne zachowanie należy zgłaszać, ludzie nie chcą przekazywać takich informacji organom. I tu również jedynym wyjściem z sytuacji nieskutecznej identyfikacji ofiar handlu ludźmi wydaje się być tworzenie i nagłaśnianie kampanii społecznych i edukacyjnych oraz dawanie poczucia bezpieczeństwa przy zgłaszaniu przestępstw, przy przybliżaniu działalności organów zwalczających handel ludźmi.

7. Podsumowanie

Niewolnictwo XXI wieku to problem o skali światowej, którego nie należy marginalizować. Żyjąc w czasach współczesnych, każdy chciałby i powinien mieć zagwarantowaną wolność i godność, których nikt nie powinien mu odbierać. Handel ludźmi narusza podstawowe prawa człowieka i łamie wszelkie zasady moralnego czy etycznego postępowania. Sprawcy tego procederu traktują bliźnich jak przedmioty, którymi mogą swobodnie rozporządzać, natomiast ofiary są odzierane z godności i poczucia bezpieczeństwa. W celu walki z tym powstało wiele aktów prawnych i instytucji działających zarówno w kraju, jak i na skalę międzynarodową. Jednakże sama świadomość prawna nie wystarczy, społeczeństwa powinny aktywnie włączać się w walkę z handlem ludźmi, rozpowszechniając kampanie edukacyjne i zdecydowanie zaprzestać obwiniania ofiar.

⁶¹ Ogólne informacje dotyczące handlu ludźmi: <https://www.kielce.uw.gov.pl/pl/urząd/polityka-społeczna/przeciwdziałanie-handlo/ogolne-informacje/ogolne-informacje-dotyc/10828,Ogolne-informacje-dotyczace-handlu-ludzmi.html> (dostęp: 28.05.2022).

Bibliografia

- Badanie handlu ludźmi do pracy przymusowej w Polsce – sektory w gospodarce podatne na wykorzystanie ludzi do pracy przymusowej oraz struktura pomocy dla ofiar pracy przymusowej w Polsce* [w:] *Międzynarodowe działania partnerów społecznych na rzecz zwalczania handlu ludźmi w celu wykorzystywania ich przez pracę. Identyfikacja i ochrona ofiar*, Warszawa 2010.
- Biezuńska-Małowist I., Małowist M., *Niewolnictwo*, Warszawa 1987.
- Dąbrowski P., *Praca przymusowa cudzoziemców w Polsce – analiza zjawiska w wybranych grupach imigranckich*, Warszawa 2014.
- Filar M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Fundacja Dzieci Niczyje, *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, <https://wupwarszawa.praca.gov.pl/documents/47726/2859167/Problem%20handlu%20dzie%C4%87mi.pdf/a73793a6-9ed3-456a-bac7-ec56f5f9baaa>.
- Giammarinaro M.G., *Standardy Rady Europy w zwalczaniu handlu ludźmi* [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2007.
- Janczukowicz K., *Zmiana zakresu kryminalizacji handlu ludźmi w związku ze zmianą przepisów w 2010 r.*, LEX/el. 2016.
- Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011.
- Lasocik Z., Wieczorek Ł., *Handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce – raport z badań*, Warszawa 2010.
- Liedel K., *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Mościcki S., *Niewolnictwo w czasach współczesnych* [w:] *Przypadki kryminalne. Ciemna liczba przestępstw przeciwko bezbronnym*, red. J. Stojer-Polańska, Poznań 2020.
- Runiewicz-Jasińska R., *Handel ludźmi – współczesna zbrodnia przeciwko godności. Kazus europejskich szlaków handlowych* [w:] *Zbrodnia i kara. Ludobójstwo – zbrodnie wojenne – zbrodnie przeciwko ludzkości*, red. W. Waclawczyk, K. Żarna, Toruń 2011.
- Stojer-Polańska J. (red.), *Przypadki kryminalne. Ciemna liczba przestępstw przeciwko bezbronnym*, Poznań 2020.
- Stojer-Polańska J. (red.), *Przypadki kryminalne. Ciemna liczba przestępstw przeciwko kobietom*, Poznań 2019.
- Stojer-Polańska J., Kaczan S., Pulit J., Michalec B., *Ślady osób zaginionych* [w:] *Przypadki kryminalne. Rola współpracy interdyscyplinarnej w badaniu ciemnej liczby przestępstw*, red. J. Stojer-Polańska, Poznań 2016.
- Stop Child Trafficking! The campaign Works! Report of Activities 2003*.
- Syroka K., *Komercjalizacja ciała ludzkiego* [w:] *Handel narządami. Spory wokół interpretacji przepisów karnych ustawy transplantacyjnej*, red. Z. Lasocik, E. Rekosz, Warszawa 2011.
- Świętochowska U., *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1999.
- Trybus M., Wilk T., *Przestępstwa rzadko podejmowane przez organy ścigania. Aspekty kryminalistyczne, materialnoprawne i procesowe*, Rzeszów 2013.

Netografia

- Global Report of Trafficking in Persons 2020, UNODC (dostęp: 27.05.2022).
<https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/krajowy-plan-dzialan-przeciwko-handlowi-ludzmi-na-lata-2020-2021> (dostęp: 27.05.2022).
- <https://www.eurojust.europa.eu/> (dostęp: 27.05.2022).
- https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/fra_pl (dostęp: 27.05.2022).

- <https://www.gov.pl/web/zdrowie/organizacja-narodow-zjednoczonych> (dostęp: 28.05.2022).
- <https://www.gov.pl/web/zdrowie/rada-europy> (dostęp: 27.05.2022).
- <https://www.kielce.uw.gov.pl/pl/urząd/polityka-społeczna/przeciwdziałanie-handlo/ogolne-informacje/ogolne-informacje-dotyc/10828,Ogolne-informacje-dotyczace-handlu-ludzmi.html> (dostęp: 28.05.2022).
- <https://www.iom.int/where-we-work> (dostęp: 28.05.2022).
- <https://www.unic.un.org.pl/crime-congress-2015/handel-ludzmi/2695> (dostęp: 28.05.2022).
- Ministerial Council Decision No. 2, Combating Trafficking in Human Beings (2003), <http://www.osce.org/odhr/23866> (dostęp: 28.05.2022).
- The International Labor Organization, [humantraffickinghotline.org](https://www.ilo.org/global/press-room/newsroom/press-releases/2019/01/20190121001.htm) (dostęp: 27.05.2022).

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/WE w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz. Urz. L 101 z 15.04.2011).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz. Urz. L 101 z 15.04.2011).
- Dyrektywa Rady 2004/80/WE odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dz. Urz. L 261 z 6.08.2004).
- Dyrektywa Rady 2004/81/WE w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub wcześniej byli przedmiotem działań ułatwiających nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi organami (Dz. Urz. L 261 z 6.08.2004).
- Europejska konwencja praw człowieka (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Konwencja nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122).
- Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 1950 r. (Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278).
- Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107).
- Porozumienie międzynarodowe z 18 maja 1904 r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).
- Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii (Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494).
- Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).
- Traktat o Unii Europejskiej (w wersji traktatu amsterdamskiego) (Dz. Urz. WE C325/21 z 24.12.2004).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 203–204 (Dz.U. 2021, poz. 2345).

Streszczenie

Handel ludźmi jest zjawiskiem o szerokiej skali i jednocześnie jednym z największych wyzwań stawianych współcześnie przed państwami i społeczeństwami. Może przybierać różne

formy – od wykorzystania seksualnego przez handel dziećmi aż po pracę przymusową i handel narządami. Mimo penalizacji tego procederu, wciąż się rozwija i corocznie poszerza liczbę swych ofiar. Z tego powodu powinniśmy ze zdwojoną siłą z nim walczyć, by każdy mógł żyć jako człowiek wolny i nieodarty z godności.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, niewolnictwo, wykorzystanie seksualne, praca przymusowa, przestępstwo.

Summary

Trafficking in human beings is a phenomenon on a large scale and, at the same time, one of the greatest challenges facing states and societies today. It can take many forms, from sexual abuse and child trafficking to forced labor and organ trafficking. Despite the criminalization of this practice, it is still developing and increasing the number of its victims every year. For this reason, we should fight him with redoubled strength, so that everyone can live as a free and dignified person.

Key words: human trafficking, slavery, sexual exploitation, forced labor, crime.

Adrian Woźniak, Karolina Bejster

Uniwersytet Rzeszowski

Analiza przepisów polskiego kodeksu karnego dotyczących handlu żywym towarem

1. Wstęp

Handel ludźmi inaczej nazywany handlem żywym towarem¹ jest jedną z form współczesnego niewolnictwa², która musiała spotkać się ze stanowczą reakcją ustawodawcy³. Handel ludźmi godzi w godność człowieka, o której mowa w artykule 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Konstytucja RP) z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁴ W myśl tego przepisu niezbywalna i przyrodzona godność człowieka stanowi źródło wolności, praw oraz obowiązków człowieka i obywatela. Przepis ten wyraża tak zwaną zasadę wiodącą⁵. Jest nią właśnie godność, która ma kluczowy wpływ między innymi na katalog i treść konstytucyjnych praw człowieka⁶. Ochrona godności człowieka jest więc bardzo istotna; niedopuszczalna jest dyskryminacja w zakresie godności z jakiegokolwiek powodu⁷. W art. 30 Konstytucji RP z 1997 r. mowa jest o tak zwanej godności osobowej, czyli takiej, która jest przynależna każdemu człowiekowi, niezależnie od jego cech, sposobu po-

¹ E. Zielińska, *Zwalczanie handlu ludźmi i wykorzystywania seksualnego dzieci* [w:] *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, red. E. Zielińska, Warszawa 2000, s. 351.

² E.W. Pływaczewski, *Handel ludźmi* [w:] *Współczesne niewolnictwo*, red. E.W. Pływaczewski, Olsztyn 2006, s. 91.

³ Z. Lasocik, *Wprowadzenie. Handel ludźmi – zapobieganie, ściganie oraz nowe wyzwanie dla wszystkich* [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2001, s. 16.

⁴ Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.

⁵ P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, 2021, uwaga 1, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587806624/650687?keyword=tuleja%20piotr%20konstytucja%20komentarz&toHit=1&cm=SFIRST> (dostęp: 20.05.2022).

⁶ Tamże.

⁷ M. Borski, *Godność człowieka jako wartość uniwersalna*, teza 1, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014, nr 3, <https://sip.lex.pl/#/publication/151188507/borski-maciej-godnosc-czlowieka-jako-wartosc-uniwersalna?keyword=godno%C5%9B%C4%87&cm=STOP> (dostęp: 20.05.2022).

stępowania i jego właściwości⁸. W omawianym przepisie mowa o niezbywalności godności. Pojęcie to oznacza, że człowiek nie może się jej zrzec. Nienaruszalność godności polega na zakazie pozbawiania albo ograniczania człowieka godności przez organy państwowe, inne osoby i władze publiczne⁹. Rzeczpospolita Polska jest także zobowiązana do penalizacji przestępstwa handlu ludźmi na podstawie aktów prawa międzynarodowego, między innymi na podstawie Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi¹⁰. Ofiary tego procederu wymagają przede wszystkim pomocy i wsparcia za ich dobrowolną i świadomą zgodą¹¹.

2. Definicja handlu ludźmi

W definicji handlu ludźmi wskazanej w art. 115 §22 polskiego kodeksu karnego¹² (dalej: k.k.) można wydzielić trzy części: środki, metody i cel działania sprawcy¹³. Środki to werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby. Środkami są tylko zachowania, które zostały wymienione w art. 115 §22. k.k. Stanowią więc one *numerus clausus*¹⁴. Do realizacji środków stosowane są następujące metody: przemoc lub groźba bezprawna, uprowadzenie, podstęp, wprowadzenie w błąd albo wyzyskanie błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, nadużycie stosunku zależności, wykorzystanie krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzielenie albo przyjęcie korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną

⁸ P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*

⁹ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, 2013, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587434012/428283?keyword=spory%20kompetencyjne%20pomi%C4%99dzy%20centralnymi%20konstytucyjnymi%20organami%20pa%C5%84stwa&tocHit=1&cm=SREST> (dostęp: 20.05.2022).

¹⁰ Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. (Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107).

¹¹ E. Bieñkowska, *Ofiary handlu ludźmi [w:] System prawa karnego procesowego*, t. VI: *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. P. Hofmański i C. Kulesza, 2016, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369404601/312855/hofmanski-piotr-red-kulesza-cezary-red-system-prawa-karnego-procesowego-tom-vi-strony-i-inni...?keyword=handel%20lud%C5%BAmi&cm=SREST> (dostęp: 20.05.2022).

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553; t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2447).

¹³ M. Pomarańska-Bielecka, M. Wiśniewski, *Handel ludźmi – nowelizacja k.k.*, cz. I, „Edukacja Prawnicza” 2011, nr 1, <https://sip.legalis.pl/document-full.seam?documentId=mjxw62zohaydanbwgq3tm&refSource=guide#tabs-metrical-info> (dostęp: 20.05.2022).

¹⁴ Wyrażenie „numerus clausus” oznacza „katalog zamknięty”; M. Kuryłowicz, *Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawniczych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego*, Zakamycze 2002, s. 63.

osobą. Celem działania sprawcy handlu ludźmi jest wykorzystanie pokrzywdzonego, nawet za jego zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy¹⁵.

Ponadto wskazać należy, że handel ludźmi jest przestępstwem bezskutkowym¹⁶, co oznacza, w kontekście art. 115 §22 k.k., że każde zachowanie sprawcy, które jest desygnatem form czynności wykonawczych, wypełnia znamiona handlu żywym towarem¹⁷. Wystarczy działanie „w celu”, czyli jest to przestępstwo kierunkowe. Cel ten nie musi jednak zostać osiągnięty – już samo podejmowanie czynności potrzebnych do jego realizacji jest karalne¹⁸.

Gdy działanie sprawcy dotyczy małoletniego, to stanowi ono handel ludźmi, nawet jeśli nie zostały użyte środki ani metody wymienione w definicji handlu ludźmi. Małoletni to osoba, która nie uzyskała pełnoletności, tj. nie ukończyła 18 roku życia i nie uzyskała pełnoletności poprzez zawarcie małżeństwa (por. art. 10 k.c.)¹⁹. Do przyjęcia, że doszło do przestępstwa handlu ludźmi przeciwko małoletniemu, nie jest konieczne zastosowanie środków lub metod z pkt 1–6 art. 115 §22 k.k., a służy to ochronie dobra małoletniego. Przestępstwa dotyczące handlu dziećmi są bowiem społecznie bardziej szkodliwe od tych, które dotyczą handlu dorosłymi, ponieważ dzieci poprzez swoją niedojrzałość są bardziej narażone na bycie ofiarami²⁰.

Aby przyjąć, że doszło do przestępstwa handlu żywym towarem, wystarczy, że dotyczy ono przynajmniej jednej osoby²¹. Handel ludźmi nie zawsze jest dokonywany w ramach szerszej działalności zorganizowanej grupy przestępczej. Sprawca może działać również indywidualnie²². W przypadku tego

¹⁵ M. Pomarańska-Bielecka, M. Wiśniewski, *Handel ludźmi...*

¹⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego (dalej jako: SA) w Szczecinie z 2.07.2015 r., II AKa 48/15, LEX nr 1782021.

¹⁷ M. Ligęza-Turlakiewicz, *Człowiek jako dobro extra commercium w przestępstwie handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 5, s. 72–89, <https://sip.lex.pl/#publication/151252550> (dostęp: 20.05.2022).

¹⁸ F. Radoniewicz, *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10, s. 134–155.

¹⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, nr 16, poz. 93; t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2459).

²⁰ Por. preambuła Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu ludźmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r. (Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494).

²¹ Postanowienie Sądu Najwyższego (dalej jako: SN) z 6.02.2017 r., V KK 388/16, LEX nr 2255442.

²² Wyrok SA w Lublinie z 7.05.2013 r., II AKa 42/13.

przestępstwa pokrzywdzony jest traktowany przedmiotowo, czyli odbierana mu jest jego przyrodzona godność i podmiotowość²³.

3. Penalizacja handlu ludźmi w kodeksie karnym

Z handlem ludźmi wiąże się art. 189 k.k. Przepis ten odnosi się do bezprawnego pozbawienia wolności. Przedmiotem ochrony w art. 189 k.k. jest wolność człowieka w znaczeniu fizycznym, czyli możliwość swobodnego, zgodnego z wolą jednostki przemieszczania się. Nie jest przestępstwem pozbawienie człowieka swobody przemieszczania się z jego własnej woli²⁴. W art. 189 §1 k.k. będącym typem podstawowym przewidziana jest kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Gdy pozbawienie wolności trwa dłużej niż 7 dni, to zagrożenie karą wzrasta i wynosi od roku do 10 lat (§2). Art. 189 §2 k.k. to typ kwalifikowany. Jeżeli ofiarą pozbawienia wolności jest osoba nieporadna ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, to sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12 (§2a). Art. 189 §2a k.k. to typ kwalifikowany. Wysokość kary powoduje zaliczenie przestępstw z §1 – §2a do występków. Natomiast art. 189 §3 k.k. to zbrodnia. W §3 tego artykułu k.k. chodzi o wypadek pozbawienia wolności ze szczególnym udręceniem. Szczególne udręczenie charakteryzuje się przemocą fizyczną oraz psychiczną²⁵, np. brutalnym pobiciem, torturami²⁶, skrępowaniem kończyn, pozbawieniem możliwości poruszania się²⁷.

Zawarty w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko wolności art. 189a k.k. odnosi się bezpośrednio do handlu ludźmi i penalizuje go. W myśl §1 art. 189a k.k. „Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”. Wyraz „kto”, użyty w tym przepisie, wskazuje, iż jest to przestępstwo powszechne, tzn. może je popełnić każdy. Ustawa nie nakłada konieczności posiadania przez sprawcę szczególnych cech, by mógł on odpowiadać karnie. Czynu tego można dokonać tylko umyślnie i w zamiarze bezpośrednim²⁸. Znamię czynnościowe

²³ J. Majewski, *Art. 115 §22, uwaga 8 [w:] Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, cz. II: *Komentarz do art. 53–116*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2016, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587713019/510459/wrobel-wlodzimierz-red-zoll-andrzej-red-kodeks-karny-czesc-ogolna-tom-i-czesc-ii-komentarz-do-art...?keyword=22&cm=URELATIONS%20%5Bdos%20%99p:%2007.04.2022%5D> (dostęp: 20.05.2022).

²⁴ Wyrok SN z 5.12.2018 r., V KK 508/17, OSNKW 2019, nr 2, poz. 10.

²⁵ Wyrok SA w Warszawie z 17.02.2017 r., II AKa 238/16, LEX nr 2265693.

²⁶ Postanowienie SN z 29.12.2020 r., V KK 653/19, LEX nr 3270789.

²⁷ Postanowienie SN z 20.05.2020 r., V KK 671/19, LEX nr 3223564.

²⁸ Wyrok SA w Poznaniu z 9.11.2021 r., II AKa 151/20, LEX nr 3322547.

przepisu odsyła do art. 115 §22 k.k., a realizacja tego czynu może nastąpić jedynie przez działanie²⁹. Dolna granica ustawowego zagrożenia za przestępstwo wynosi nie mniej niż trzy lata, co oznacza, że kwalifikuje się je jako zbrodnię³⁰.

SA w Krakowie w wyroku z 3 września 2012 r., sygn. akt: II AKa 43/12, wskazuje, że przestępstwem handlu ludźmi z art. 189a §1 w związku z art. 115 § 22 k.k. są nie tylko transakcje prowadzące do przeniesienia posiadania pokrzywdzonego, ale również działania poprzedzające, które zmierzają do osiągnięcia władztwa nad człowiekiem, takie jak werbunek, oraz czynności mające na celu utrzymywanie władztwa przez pewien czas, tj. m.in. przechowywanie, transport, dostarczanie do miejsca docelowego. Sąd wskazuje na podobieństwo handlu żywym towarem do działalności handlowej w znaczeniu cywilistycznym. „Handel” w znaczeniu powszechnym ze swego założenia ma dążyć do osiągnięcia korzyści, czego nie wymaga wskazany przepis. Oznacza to, że sprawca handlu ludźmi nie musi dążyć do osiągnięcia zysku. Nieodpłatne przeniesienie posiadania człowieka na inną osobę albo dążenie do tego jest również handlem ludźmi³¹.

Istotne jest, że nawet gdyby ofiara zgodziła się na podjęte wobec niej działania, które spełniają przesłanki handlu ludźmi, to odpowiedzialność sprawcy i tak nie zostaje wyłączona, chociażby nie osiągnął korzyści majątkowej lub nawet poniósł stratę, o ile użył którejs z metod wskazanych w art. 115 §22 k.k.³². Zgodę pokrzywdzonego traktuje się więc generalnie jako nieistotną³³. Przykładem jest sprawa opisana w wyroku Sądu Okręgowego (dalej: SO) w Siedlcach. Sprawa dotyczyła zwerbowania kobiet do pracy seksualnej i ich zgody na taką pracę spowodowanej zapoznaniem się z fałszywymi warunkami finansowymi oferty. Sprawca zwerbował pokrzywdzone i chciał je wykorzystać dla osiągnięcia zysku z prostytucji. Mężczyzna naruszył dobro osobiste kobiet, jakim jest wolność, powodując tym samym szkody na ich psychice. Zostało mu przypisane działanie umyślne z zamiarem kierunkowym³⁴.

Z powodu wysokiego stopnia społecznej szkodliwości czynu w §2 art. 189a k.k. wprowadzona została karalność przygotowania, które jest zagrożone

²⁹ K. Lipiński, *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz [w:] Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, uwaga 7, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587881109/678549/giezek-jacek-red-kodeks-karny-czesc-szczegolna-komentarz?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).

³⁰ Por. art. 7 §2 k.k.

³¹ Wyrok SA w Krakowie z 3.09.2012 r., II AKa 43/12, KZS 2013, nr 2, poz. 49.

³² K. Liżyńska, A. Płońska, *Kilka refleksji nad definicją handlu ludźmi*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2011, nr 85, s. 188 i 189.

³³ Wyrok SA w Warszawie z 11.12.2017 r., II AKa 282/17, LEX nr 2416068.

³⁴ Wyrok SO w Siedlcach z 29.12.2016 r., II K 8/16, LEX nr 2266808.

karą pozbawienia wolności na czas od 3 miesięcy do lat 5. Dolna granica zagrożenia karnego w tym przepisie wskazuje na to, iż czyn ten jest występkiem (por. art. 7 §3 k.k.). Zdarza się, że sprawca zajmuje się jedynie transportem osoby do miejsca, w którym ma być dokonana transakcja, do której finalnie nie dochodzi. Okoliczność ta nie ma znaczenia, tzn. przyjmuje się, iż czyn i tak został dokonany³⁵.

Art. 189a k.k. może pozostawać w rzeczywistym niewłaściwym zbiegu³⁶ z art. 190 §1 k.k., który dotyczy groźby, lub z art. 191 §1 k.k., który odnosi się do zmuszania. Mogą być one elementem handlu ludźmi. Gdy art. 189a pozostaje w rzeczywistym niewłaściwym zbiegu, to jest przepisem konsumującym, ale – jak podkreślił M. Mozgawa – możliwe jest też wystąpienie rzeczywistego zbiegu przestępstw, a także rzeczywistego właściwego zbiegu przepisów art. 189a z niektórymi z przepisów odnoszących się do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu³⁷.

Przestępstwo z art. 190 §1 k.k. może służyć realizacji procederu handlu żywym towarem przez zagrożenie popełnieniem przestępstwa na szkodę adresata lub osoby mu najbliższej. Groźba może przybrać jakąkolwiek formę, która dostatecznie wyraża zamiar sprawcy i musi powodować uzasadnioną obawę u adresata, że przestępstwo rzeczywiście zostanie popełnione³⁸.

Zgodnie z art. 191 §1 k.k. przemocą lub groźbą bezprawną można zmusić ofiarę do określonego działania, zaniechania lub znoszenia. SA w Katowicach w wyroku z 22 marca 2007 r., sygn. akt: II AKa 422/06, podkreśla, że czerpanie przez sprawcę korzyści majątkowych z uprawiania prostytucji przez inne osoby w ten sposób, że zmuszał je do przekazywania sobie części dochodów, stosując groźbę bezprawną, kwalifikuje się na podstawie art. 204 §2 w zbiegu z art. 191 §1 k.k.³⁹. Może również dojść do zbiegu przepisów art. 204 k.k. (przepis odnoszący się do sutenerstwa, stręczycielstwa i kuplerstwa) oraz z art. 189a k.k. (przepis dotyczący handlu ludźmi)⁴⁰.

Art. 203 k.k. penalizuje doprowadzenie innej osoby do uprawiania prostytucji, co może wiązać się z handlem ludźmi. Wymienione zostały spo-

³⁵ K. Janczukowicz, *Handel ludźmi w praktyce sądów karnych*, 2016, uwaga 3, <https://sip.lex.pl/#/publication/470057870/janczukowicz-krzysztof-handel-ludzi-w-praktyce-sadow-karnych?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).

³⁶ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 292–299.

³⁷ M. Mozgawa, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, uwaga 11, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587737035/679005/mozgawa=-marek-red-kodeks-karny-komentarz-aktualizowany?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).

³⁸ J. Lachowski, *Kodeks karny. Komentarz*, uwaga 3 i 5, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587715840/630716/konarska-wrzoszek-violetta-red-kodeks-karny-komentarz-wyd-iii?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).

³⁹ Wyrok SA w Katowicach z 22.03.2007 r., II AKa 422/06, LEX nr 314089.

⁴⁰ Postanowienie SN z 17.03.2000 r., I KZP 1/00, LEX nr 39911.

soby doprowadzenia osoby do prostytucji, tj. przemoc, groźba bezprawna, podstęp lub stosunek zależności. SA w Krakowie definiuje podstęp jako takie zachowanie sprawcy, „które powoduje, że pokrzywdzony opiera swe decyzje na fałszywych przesłankach. Sprawia to, że pokrzywdzony nie ma pełnej świadomości co do istniejących okoliczności, nawet gdy akceptuje stan przedstawiony przez sprawcę. Stosowanie podstępu prowadzi do wyłączenia lub znacznego ograniczenia woli pokrzywdzonej przeciwstawienia się doprowadzeniu jej do uprawiania prostytucji”⁴¹. Podstępem może być m.in. podanie osobie substancji, które wyłączają jej świadomość, np. narkotyków⁴². Wykorzystanie stosunku zależności polega na tym, że sprawca ma świadomość wpływu na sytuację prawną, ekonomiczną i życiową ofiary, a ofiara ma świadomość konieczności podporządkowania⁴³. Powiązanie pomiędzy art. 189a §1 k.k. a art. 203 k.k. polega na tym, że „przestępstwo handlu ludźmi jest dokonane z chwilą wykonania przez sprawcę którejś z czynności wykonawczych z art. 115 §22 k.k., a wymienione w tym przepisie zachowania mogą dopiero skompletować zespół znamion przestępstwa z art. 203 k.k.”⁴⁴.

Ostatnie istotne przestępstwo związane z handlem ludźmi zostało wskazane w art. 204 k.k., który odnosi się do stręczycielstwa, sutenerstwa oraz kuplerstwa. W §1 tego artykułu penalizowane jest nakłanianie osoby do prostytucji lub ułatwianie jej w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Nakłanianie do prostytucji i ułatwianie tego działania należy do zachowań, które poprzedzają późniejsze czerpanie korzyści, co sprawia, że są to w większości czynności współukarane uprzednie, które są pochłonięte przez realizację znamienia, które ma postać „czerpania korzyści”⁴⁵. Art. 204 §2 k.k. odnosi się do korzyści majątkowych z cudzej prostytucji, czyli takich korzyści, które są przez sprawcę wielokrotnie przyjmowane z uprawiania prostytucji przez inną osobę⁴⁶. W §1 opisywanego artykułu ustawodawca skupił się na nakłanianiu oraz ułatwianiu prostytucji w celu osiągnięcia korzyści majątkowej (ukierunkowanie na cel). Art. 204 §2 k.k. penalizuje czerpanie korzyści z uprawiania prostytucji przez inną osobę. Przestępstwo to jest zagrożone karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Gdy pokrzywdzonym jest osoba małoletnia, to ustawowe zagrożenie karą wynosi od roku do 10 lat⁴⁷.

⁴¹ *Wyrok SA w Krakowie z 23.09.2017 r.*, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2018, nr 1, poz. 57.

⁴² A. Czerwonka, *Przestępstwo zmuszania do prostytucji*, „Ius Novum” 2012, nr 1, s. 67, <https://iusnovum.lazarski.pl/iusnovum/article/view/164/456> (dostęp: 20.05.2022).

⁴³ Wyrok SN z 6.05.2014 r., V KK 358/13, LEX nr 1482486.

⁴⁴ Postanowienie SN z 21.01.2015 r., V KK 285/14, LEX nr 1622351.

⁴⁵ *Wyrok SA w Katowicach z 9.10.2003 r.*, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2004, nr 2, poz. 40.

⁴⁶ Wyrok SN z 5.02.2009 r., II KK 251/08, LEX nr 486551.

⁴⁷ Por. art. 204 §2. k.k.

4. Podsumowanie

Podsumowując, zjawisko handlu ludźmi, o którym mowa w niniejszym artykule, niestety nadal występuje – nie zostało do końca wyeliminowane⁴⁸. Jest to niezwykle przykre, biorąc pod uwagę, że współcześnie duże znaczenie mają prawa człowieka, w szczególności prawa obywatelskie, a handel ludźmi godzi w nie. Jest to zjawisko wieloaspektowe, to znaczy istnieje wiele przestępstw dotyczących handlu żywym towarem⁴⁹. Na podstawie zawartych w tym artykule rozważań można wyciągnąć kilka wniosków. Po pierwsze największe konsekwencje dla ofiar mają te przypadki handlu ludźmi i przestępstw z nim powiązanych, które dotyczą osób małoletnich⁵⁰. Tym przestępstwom należy w pierwszej kolejności zapobiegać. Wpływ tego proceduru na psychikę osób małoletnich będących jego ofiarami jest bowiem większy niż w przypadku osób dorosłych. Po drugie można mieć wątpliwości, czy zagrożenie karne za omawiane przestępstwa nie jest zbyt niskie – szczególnie to minimalne. Dolna granica kary, zawarta w części przepisów spośród tych, o których mowa w niniejszym artykule, wynosi mniej niż jeden rok pozbawienia wolności. Można oczywiście zrozumieć, że mogą występować szczególne okoliczności uzasadniające niski wymiar kary. Są to jednak przestępstwa poważne, więc i zagrożenie karne nie powinno być niskie. Oczywiście według części przedstawicieli doktryny surowość zagrożenia karnego ma znaczenie drugorzędne – ważniejsza jest nieuchronność kary⁵¹. Z tym stwierdzeniem także należy się zgodzić. Nie zmienia to jednak faktu, że surowość kary także jest istotna, a jej nieuchronność nie wystarczy⁵². Należy żywić nadzieję, że z roku na rok przestępstw dotyczących handlu żywym towarem będzie coraz mniej. Jest na to szansa, gdyż w latach 2014–2021 przestępstw jest każdorazowo mniej niż milion, rośnie liczba wykrytych przestępstw i procent ich wykrywalności⁵³.

⁴⁸ K. Sońta, *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, s. 3, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/1792/0000-dr-35828.pdf?sequence=1> (dostęp: 20.05.2022).

⁴⁹ Zostało to wykazane w niniejszym artykule.

⁵⁰ Widoczne jest to w wyższej karalności przestępstw zawartych w k.k. i dotyczących handlu ludźmi.

⁵¹ P. Czarnecki, *Czy surowe kary zmniejszają ilość przestępstw?*, s. 38, <https://www.law.uj.edu.pl/kpk/strona/wp-content/uploads/2014/10/Czy-surowe-kary-zmniejszaj%C4%85-ilo%C5%9B%C4%87-przest%C4%99pstw.pdf> (dostęp: 20.05.2022).

⁵² Prawo.pl, *Lech Gardocki: nie tylko nieuchronność kary jest ważna*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/nie-surowosc-ale-nieuchronnosc-kary-jest-najwazniejsza-lech-gardocki,48299.html> (dostęp: 20.05.2022).

⁵³ Informacje te można znaleźć na stronie ze statystykami policyjnymi (Statystyka, *Przestępstwa ogółem*, <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/121940,Przestepstwa-ogolem.html>, dostęp: 20.05.2022), *Przestępstwa ogółem wg jednostek podziału administracyjnego – przestępstwa stwierdzone, przestępstwa wykryte, % wykrycia (1999–2021)*.

Bibliografia

- Kuryłowicz M., *Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawniczych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego*, Zakamycze 2002.
- Lasocik Z., *Wprowadzenie. Handel ludźmi – zapobieganie, ściganie oraz nowe wyzwanie dla wszystkich* [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2001.
- Ligęza-Turlakiewicz M., *Człowiek jako dobro extra commercium w przestępstwie handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 5.
- Liżyńska K., Płońska A., *Kilka refleksji nad definicją handlu ludźmi*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2011, nr 85.
- Pływaczewski E.W., *Handel ludźmi* [w:] *Współczesne niewolnictwo*, red. E.W. Pływaczewski, Olsztyn 2006.
- Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu ludźmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r. (Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494).
- Radoniewicz F., *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10, s. 134–155.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.
- Zielińska E., *Zwalczanie handlu ludźmi i wykorzystywania seksualnego dzieci* [w:] *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, red. E. Zielińska, Warszawa 2000.

Netografia

- Bieńkowska E., *Ofiary handlu ludźmi* [w:] *System prawa karnego procesowego*, t. VI: *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. P. Hofmański i C. Kulesza, 2016, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369404601/312855/hofmanski-piotr-red-kulesza-cezary-red-system-prawa-karnego-procesowego-tom-vi-strony-i-inni...?keyword=handel%20lud%C5%BAmi&cm=SREST> (dostęp: 20.05.2022).
- Borski M., *Godność człowieka jako wartość uniwersalna*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014, nr 3, <https://sip.lex.pl/#/publication/151188507/borski-maciej-godnosc-czlowieka-jako-wartosc-uniwersalna?keyword=godno%C5%9B%C4%87&cm=STOP> (dostęp: 20.05.2022).
- Czarnecki P., *Czy surowe kary zmniejszają ilość przestępstw?*, <https://www.law.uj.edu.pl/kpk/strona/wp-content/uploads/2014/10/Czy-surowe-kary-zmniejszaj%C4%85-ilo%C5%9B%C4%87-przest%C4%99pstw.pdf> (dostęp: 20.05.2022).
- Czerwonka A., *Przestępstwo zmuszania do prostytucji*, „Ius Novum” 2012, nr 1, s. 67, <https://iusnovum.lazarski.pl/iusnovum/article/view/164/456> (dostęp: 20.05.2022).
- Janczukowicz K., *Handel ludźmi w praktyce sądów karnych*, 2016, <https://sip.lex.pl/#/publication/470057870/janczukowicz-krzysztof-handel-ludzmi-w-praktyce-sadow-karnych?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).
- Lachowski J., *Kodeks karny. Komentarz*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587715840/630716/konarska-wrzossek-violetta-red-kodeks-karny-komentarz-wyd-iii?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).
- Lipiński K., *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587881109/678549/giezek-jacek-red-kodeks-karny-czesc-szczegolna-komentarz?cm=URELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).
- Majewski J., *Art. 115 §22* [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, cz. II: *Komentarz do art. 53–116*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2016, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587713019/510459/wrobel-wlodzimierz-red-zoll-andrzej-red-kodeks-karny-czesc-ogolna-tom-i-czesc-ii-komentarz-do-art...?keyword=22&cm=URELATIONS%20%5Bdost%C4%99p:%2007.04.2022%5D> (dostęp: 20.05.2022).

- Mozgawa M., *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587737035/679005/mozgawa-marek-red-kodeks-karny-komentarz-aktualizowany?cm=U-RELATIONS> (dostęp: 20.05.2022).
- Pomarańska-Bielecka M., Wiśniewski M., *Handel ludźmi – nowelizacja k.k., cz. I*, „Edukacja Prawnicza” 2011, nr 1, <https://sip.legalis.pl/document-full.seam?documentId=mjxw62zohaydanbwgq3tm&refSource=guide#tabs-metrical-info> (dostęp: 20.05.2022).
- Prawo.pl, *Lech Gardocki: nie tylko nieuchronność kary jest ważna*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/nie-surowosc-ale-nieuchronnosc-kary-jest-najwazniejsza-lech-gardocki,48299.html> (dostęp: 20.05.2022).
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2013*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587434012/428283?keyword=spory%20kompetencyjne%20pomi%C4%99dzy%20centralnymi%20konstytucyjnymi%20organami%20pa%C5%84stwa&tochHit=1&cm=SREST> (dostęp: 20.05.2022).
- Sońta K., *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/1792/0000-dr-35828.pdf?sequence=1> (dostęp: 20.05.2022).
- Statystyka, *Przestępstwa ogółem. Przestępstwa ogółem wg jednostek podziału administracyjnego – przestępstwa stwierdzone, przestępstwa wykryte, % wykrycia (1999–2021)*, <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/121940,Przestepstwa-ogolem.html> (dostęp: 20.05.2022).
- Tuleja P., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587806624/650687?keyword=tuleja%20piotr%20konstytucja%20komentarz&tochHit=1&cm=SFIRST> (dostęp: 20.05.2022).

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. (Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553; t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2447).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, nr 16, poz. 93; t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2459).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 6.02.2017 r., V KK 388/16, LEX nr 2255442.
- Postanowienie SN z 17.03.2000 r., I KZP 1/00, LEX nr 39911.
- Postanowienie SN z 20.05.2020 r., V KK 671/19, LEX nr 3223564.
- Postanowienie SN z 21.01.2015 r., V KK 285/14, LEX nr 1622351.
- Postanowienie SN z 29.12.2020 r., V KK 653/19, LEX nr 3270789.
- Wyrok SA w Katowicach z 9.10.2003 r., „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2004, nr 2, poz. 40.
- Wyrok SA w Krakowie z 23.09.2017 r., „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2018, nr 1, poz. 57.
- Wyrok SA w Katowicach z 22.03.2007 r., II AKa 422/06, LEX nr 314089.
- Wyrok SA w Krakowie z 3.09.2012 r., II AKa 43/12, KZS 2013, nr 2, poz. 49.
- Wyrok SA w Lublinie z 7.05.2013 r., II AKa 42/13.
- Wyrok SA w Poznaniu z 9.11.2021 r., II AKa 151/20, LEX nr 3322547.
- Wyrok SA w Szczecinie z 2.07.2015 r., II AKa 48/15, LEX nr 1782021.
- Wyrok SA w Warszawie z 11.12.2017 r., II AKa 282/17, LEX nr 2416068.
- Wyrok SA w Warszawie z 17.02.2017 r., II AKa 238/16, LEX nr 2265693.

Wyrok SN z 5.02.2009 r., II KK 251/08, LEX nr 486551.

Wyrok SN z 5.12.2018 r., V KK 508/17, OSNKW 2019, nr 2, poz. 10.

Wyrok SN z 6.05.2014 r., V KK 358/13, LEX nr 1482486.

Wyrok SO w Siedlcach z 29.12.2016 r., II K 8/16, LEX nr 2266808.

Streszczenie

Celem artykułu jest przybliżenie problematyki handlu ludźmi oraz przestępstw związanych z tym procederem na tle regulacji polskiego kodeksu karnego. Autorzy opisują podstawowe definicje, a także dokonują przeglądu orzecznictwa oraz piśmiennictwa związanych z zagadnieniem handlu żywym towarem, powołując się na przykłady tego zjawiska zaistniałe w praktyce.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, handel żywym towarem, kodeks karny, przestępstwo, przestępczość.

Summary

The aim of the article is to present the issue of human trafficking and crimes related to this procedure against the background of the regulations of the Polish Criminal Code. The authors describe the basic definitions, as well as review the case law and literature related to the issue of human trafficking, referring to examples of this phenomenon occurring in practice.

Key words: human trafficking, trafficking of human beings, criminal code, crime, criminality.

Katarzyna Strzępek, Przemysław Strzępek

Uniwersytet Rzeszowski

Analiza zjawiska pracy przymusowej w ramach przestępstwa stypizowanego w artykule 189a kodeksu karnego przy uwzględnieniu definicji handlu ludźmi z art. 115 §22 w świetle prawa polskiego i orzecznictwa

1. Wprowadzenie

Praca przymusowa jest tylko jedną z form handlu ludźmi, jednak to właśnie ona widziana jest jako współczesna odmiana wykorzystywania niewolniczej pracy. Handel ludźmi w celu przymuszenia do pracy to przede wszystkim uderzenie w najbardziej podstawowe prawa człowieka, takie jak wolność, poszanowanie godności, jak również swoboda w wyborze pracy. Z tym nieodłącznie związane jest łamanie praw pracowniczych, spośród których należy wymienić: prawo do wypoczynku, prawo do godziwego wynagrodzenia, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy.

Początkowo regulując problem zmuszania do pracy, zakazano niewolnictwa, by jednak wraz z rozwojem świadomości społeczeństwa oraz docenianiem uniwersalnych wartości, które dotyczyły wszystkich ludzi, zakazać również innych form wykorzystywania, tj. pracy przymusowej, zmuszania do pracy w seksbiznesie oraz handlu dziećmi w celu adopcji.

Obecnie zjawisko handlu ludźmi w celu wykorzystania do pracy przymusowej jest zróżnicowane w zależności od płci osoby, której dotyczy. Częściej wskazuje się, że werbowane kobiety wykorzystywane są do pracy w usługach seksualnych, natomiast mężczyźni zwykle pracują w sektorze budowlanym lub rolniczym. Bardzo często osoby werbujące ofiary kłamią na temat rodzaju obowiązków, miejsca pracy lub osoby pracodawcy. Praca przymusowa jest skutkiem handlu ludźmi, z którym mierzy się każdy kraj na świecie bez względu na to, jak bardzo jest rozwinięty gospodarczo. Międzynarodowa Organizacja Pracy podaje, że zarobki dotyczące pracy przymusowej mogą wynosić aż 44 miliardy dolarów w skali roku. Aktualnie Polska pełni rolę kraju docelowego i tranzyto-

wego, jest to również kraj pochodzenia ofiar. Praca pod przymusem jest bardzo trudna do wykrycia, ponieważ istnieje tzw. szara strefa, brakuje wiedzy na temat różnorodności form tej pracy, mało jest także badań naukowych w tym zakresie.

2. Geneza pojęcia

Handel ludźmi znany był już w starożytności, jednak opracowanie jego definicji zajęło wiele setek lat. Początkowo karą objęte było jedynie niewolnictwo, z czasem rozszerzono to pojęcie na inne czynności. Praca przymusowa jest skutkiem handlu ludźmi, z którym mierzy się każdy kraj na świecie. Praca przymusowa jako jeden z aspektów handlu ludźmi została ujęta w definicji z artykułu 3a zawartego w Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającym Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (inna nazwa to Protokół z Palermo). Dokument ten został podpisany w 2000 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych. Wzmoczoną aktywność handlarzy na terytorium Polski można było zaobserwować podczas zaborów oraz w latach dziewięćdziesiątych XX w. Sytuacja znacznie poprawiła się po wejściu Polski do Unii Europejskiej i podpisaniu układu z Schengen.

W pierwszym akcie prawa międzynarodowego regulującym przedmiot pracy przymusowej, tj. Konwencji nr 29 dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjętej w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r.¹, praca przymusowa została określona w art. 2 jako każda praca lub usługa wymagana od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie.

Kolejna Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy o zniesieniu pracy przymusowej (nr 105, przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1957 r.) nie odnosi się w żadnym aspekcie do pracy przymusowej w ramach handlu ludźmi², dlatego nie będzie w tym miejscu rozwijana. Nie formułuje odrębnej definicji, co niejako potwierdza obowiązywanie poprzedniej Konwencji MOP.

Przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel

¹ Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122 z późn. zm.).

² W przedmiotowej konwencji państwa zobowiązują się znieść pracę przymusową i nie korzystać z niej pod jakąkolwiek postacią: a) jako środka nacisku lub wychowania politycznego albo jako sankcji w stosunku do osób mających lub wypowiadających pewne poglądy polityczne albo manifestujących opozycję ideologiczną wobec ustalonego ustroju politycznego, społecznego lub gospodarczego; b) jako metody mobilizowania albo wykorzystania siły roboczej dla celów rozwoju gospodarczego; c) jako środka dyscypliny pracy; d) jako kary za udział w strajkach; e) jako środka dyskryminacji rasowej, społecznej, narodowej albo religijnej.

ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (dalej Protokół z Palermo) unowocześnił spojrzenie na zjawisko pracy przymusowej. W Protokole z Palermo (w poprzednich latach ten proceder zaszeregowano jako osobny byt) pracę przymusową włączono niejako w proceder handlu ludźmi i zaszeregowano ją jako jedną z jego form obok wykorzystywania człowieka w seksbiznesie, handlu organami i handlu dziećmi do celów adopcyjnych. Artykuł 4 lit. a) określający handel ludźmi stanowi, że „handel ludźmi oznacza [...] przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły [...] w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, [...], pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa”. Kolejny artykuł warunkuje, że zgoda ofiary nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którąkolwiek z wyliczonych w definicji metod³.

Na gruncie kontynentu europejskiego w celu uregulowania problemu pracy przymusowej powstała Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r., tzw. konwencja warszawska⁴. Dokument ten w art. 4 powiela definicję z Protokołu z Palermo, co dodatkowo podkreśla uniwersalność rozumienia zawartej tam definicji.

W prawie Unii Europejskiej definicja handlu ludźmi znalazła swe miejsce w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego proceduru oraz ochrony ofiar zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW⁵, gdzie zamieszczono art. 2 ust. 1, który w znacznym stopniu nawiązuje do definicji utworzonej w Protokole w Palermo.

3. Istota pracy o charakterze przymusowym na gruncie polskiej ustawy karnej

Praca o charakterze przymusowym jest jednym z celów wykorzystania osoby w ramach handlu ludźmi. Definicja handlu ludźmi zawarta w art. 115 §22 jest definicją pełną, co oznacza, że wyłącznie te i tylko te zachowania, które zostały

³ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.

⁴ Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r., Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107.

⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego proceduru oraz ochrony ofiar zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, Dz.U. UE. L. z 2011 r., nr 101.

wymienione w art. 115 §22, stanowią handel ludźmi. Dane zachowanie stanie się pracą o charakterze przymusowym w ramach art. 115 §22 tylko wtedy, gdy spełnione zostaną łącznie określone wymagania co do rodzaju zachowania się, celu, w jakim zostało ono podjęte, oraz zastosowanych metod, które są takie same jak przy innych formach handlu ludźmi.

Zakres kodeksowego terminu „handel ludźmi” obejmuje (wyłącznie) następujące zachowania się mające za przedmiot inną osobę: werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie oraz przyjmowanie⁶. Zwroty te według doktryny należy rozumieć zgodnie ze słownikowym znaczeniem⁷. Znamienne jest to, że żadne z podanych wyżej zachowań *per se* nie jest pejoratywnie zabarwione⁸, dlatego definicja ujęta w kodeksie prawnym (wzorując się na aktach prawa międzynarodowego) posługuje się sformułowaniem opisującym zastosowanie określonego sposobu tych zachowań. Zatem definicja wiąże sposób zachowania się sprawcy z przemocą lub groźbą bezprawną, uprowadzeniem, podstępem, wprowadzeniem w błąd albo wyzyskaniem błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, nadużyciem stosunku zależności, wykorzystaniem krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzieleniem albo przyjęciem korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą. Jeżeli jednak zachowanie to dotyczy małoletniego (a więc osoby, która nie ukończyła lat 18), wówczas zachodzi wyjątek i stanowi ono handel ludźmi, nawet gdyby wymienione wyżej metody lub środki nie zostały użyte.

„Cel wykorzystania ofiary” jest kolejną konstytutywną cechą handlu ludźmi. Jest to aktywność charakteryzująca się określonym celem, którym zgodnie z art. 115 §22 jest wykorzystanie ofiary rozumiane jako osiągnięcie korzyści jej kosztem, wyciąganie korzyści z jej pracy, wyzyskiwanie jej.

Przestępstwo zmuszania do pracy o charakterze przymusowym jest jedną z form handlu ludźmi, które zostało wyliczone jako przykładowa forma celu, w jakim ofiara może być wykorzystana. Kwalifikacja określonych czynności jako zmuszania do pracy o charakterze przymusowym jest niezależna od woli ofiary⁹.

⁶ J. Majewski [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, cz. II: *Komentarz do art. 53–116*, wyd. V, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, art. 115 §22, teza 10.

⁷ Patrz: J. Giezek [w:] D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2021, art. 115 §22, teza 7; J. Majewski [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, cz. II: *Komentarz do art. 53–116...*, art. 115 §22, teza 10.

⁸ J. Giezek [w:] D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek, *Kodeks karny...*, art. 115 § 22, teza 7.

⁹ Por. art. 115 §22 k.k. „nawet za jej zgodą”, ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2345 z późn. zm.).

4. Występowanie pracy przymusowej

W wielu z przeprowadzonych badań podkreśla się, że nie ma wystarczająco dużo danych, by można było mówić o miarodajnych statystykach, a powodem tego może być brak organizacji pozarządowych zajmujących się problemem pracy przymusowej na szerszą skalę i jego ofiarami. Osoby wyjeżdżające oraz przyjeżdżające do Polski nie mają również świadomości, że mogą stać się ofiarami, a to jest powodem marginalizacji tego zjawiska przez policję. Problem ten nie dotyczy jedynie Polski, gdyż w statystykach badań międzynarodowych również pojawiają się rozbieżności. Międzynarodowa Organizacja Pracy w raporcie z 2014 r. dokumentuje 20,4 mln ofiar pracy przymusowej¹⁰. W roku 2013 Departament Stanu USA zidentyfikował 44 758 ofiar handlu ludźmi na skalę światową¹¹. Z zebranych danych wynika, że coraz więcej jest przypadków handlu ludźmi. Szacowana liczba ofiar niewolnictwa w 2018 r. w Polsce według Global Slavery Index wynosi 128 tysięcy (średnio 3,4 ofiar na 1000 mieszkańców kraju). Polska jest na 29 miejscu w rankingu pomiędzy państwami Europy i Azji. Dla porównania Niemcy są na 39 miejscu¹². Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku pracy przymusowej. W roku 2009 prokuratura wszczęła sześć postępowań dotyczących tego zjawiska.

W roku 2010 było ich osiem¹³, a w 2015 odnotowano aż 21 takich przypadków¹⁴. Jak wynika z danych Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnego, wśród ofiar handlu ludźmi objętych przez nich pomocą w latach 2017–2019 najwięcej przypadków dotyczyło pracy przymusowej, a ich liczba rośnie z biegiem lat¹⁵. Podobne dane zebrała Prokuratura Krajowa, która potwierdza, że praca przymusowa jest obecnie najczęstszą formą handlu ludźmi.

¹⁰ Grafika ukazująca dane dotyczące pracy przymusowej na świecie, Global Slavery Index, „Governments, businesses, & consumers...”, <https://www.globallslaveryindex.org/2018/findings/highlights/>.

¹¹ B. Kleboko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka*, Uniwersytet Jagielloński, 2014, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/78946/PDF/02_Barbara_Kleboko.pdf.

¹² Europe and Central Asia, opracowanie danych statystycznych dotyczących regionu Europy i centralnej Azji, tłum. własne, <https://www.globallslaveryindex.org/2018/findings/regional-analysis/europe-and-central-asia/> (dostęp: 29.05.2022).

¹³ *Zapobieganie handlowi ludźmi w Polsce. Materiały do raportu za lata 2009–2011*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2012, <https://www.gov.pl/web/handel-ludźmi/zapobieganie-handlowi-ludźmi-w-polsce-materiały-do-raportu-za-lata-2009–2011> (dostęp: 29.05.2022).

¹⁴ *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2015*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2016, <https://www.gov.pl/web/handel-ludźmi/handel-ludźmi-w-polsce-raport-2015> (dostęp: 29.05.2022).

¹⁵ <https://www.gov.pl/attachment/fbf7ae1d-4c48-4266-a2d8-a4faaff42d10> (dostęp: 29.05.2022).

5. Praca przymusowa w świetle polskiego orzecznictwa

Polskie orzecznictwo nie porusza zbyt często tematu pracy przymusowej, jednak wśród dostępnych materiałów można dostrzec pogląd, który uznaje przestępstwo pracy przymusowej za przestępstwo bezskutkowe. Oznacza to, że nie musi dojść do faktycznego skutku w postaci wykorzystania ofiary. Podparciem tej tezy jest postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 lipca 2017 r., który zaznacza, że w Protokole z Palermo handel ludźmi określany jest „jako podjęcie jednej z opisanej w tej definicji¹⁶ czynności – w celu wykorzystania innej osoby. Nie jest na gruncie tej definicji zatem konieczne, by do takiego realnego wykorzystania danej osoby w rzeczywistości doszło (chodzi wszak o cel podejmowanych działań). Nadto w definicji tej wskazano na pracę przymusową jako jedynie przykładową formę owego wykorzystania, co wynika ze stwierdzenia, że najmniej takie formy wykorzystania powinny być traktowane jako handel ludźmi”¹⁷.

Wobec tego już same działania w kierunku popełnienia tego przestępstwa są bardzo istotne. W Konwencji MOP nr 29 czytamy, że sankcje za odmowę świadczenia pracy można rozumieć „jako pozbawienie wynagrodzenia czy określonych uprawnień. Jak wynika z informacji samej MOP, owe sankcje mogą przybierać formy wykraczające poza stosowanie bezpośredniej przemocy, takie jak prokurowanie sztucznego długu, zatrzymanie dokumentów tożsamości czy groźba poinformowania stosownych służb”¹⁸.

6. Niewolnictwo obok pracy przymusowej

Niewolnictwo wymieniane jest obok pracy przymusowej jako jedna z wielu form handlu ludźmi w art. 115 §22. Niewolnictwo w odróżnieniu od pracy przymusowej posiada jednak definicję legalną w art. 115 §23, która chociaż jest powtórzeniem aktów prawa międzynarodowego¹⁹, to została odrębnie umieszczona w kodeksie karnym w art. 115. Nie jest to jednak definicja szczegółowa, ustawa karna przytacza zaledwie sensualną definicję, że „niewolnictwo jest stanem zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności”²⁰.

¹⁶ Patrz: art. 3 lit. a Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniająco Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

¹⁷ Postanowienie SN z 4.07.2017 r., IV KK 86/17, LEX nr 2340612.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Art. 1 pkt 1 Konwencji w sprawie niewolnictwa podpisanej w Genewie dnia 25 września 1926 r. (Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21 z późn. zm.).

²⁰ Art. 115 §23 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2345 z późn. zm.).

Za pracę przymusową przyjmuje się „wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiejkolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”²¹. Hipotetycznie dodanie takiej definicji do kodeksu karnego mogłoby znacząco zwiększyć świadomość społeczeństwa na temat problemu pracy przymusowej.

Krytycy §23 w art. 115 wskazują, że definicja niewolnictwa w kodeksie, która jest normatywnie identyczna jak w znajdującej zastosowanie wprost w polskim porządku prawnym Konwencji z 25 września 1926 r., powinna otwierać rozważania dotyczące zasadności wprowadzania definicji niewolnictwa w kodeksie karnym²². W przypadku wprowadzenia podobnej jednostki redakcyjnej odnośnie do pracy przymusowej doktryna najprawdopodobniej podnosiłaby identyczne zastrzeżenia jak przy art. 115 §23. Należy jednak ocenić, że na przykładzie definicji niewolnictwa dodanie definicji legalnej dla pracy przymusowej w art. 115 kodeksu karnego nie byłoby błędne i pozbawione racji bytu.

7. Pozycja ofiary przestępstwa zmuszania do pracy przymusowej w ramach handlu ludźmi

Jak wskazują Z. Lasocik, J. Filipowicz, Ł. Wieczorek, „niektóre ofiary pracy przymusowej nigdy nie otrzymały żadnej pomocy, podczas gdy niektóre otrzymały pomoc od organizacji pozarządowych lub skorzystały ze schroniska dla bezdomnych. Większość osób zidentyfikowanych jako ofiary pracy przymusowej wróciła do swych krajów pochodzenia i nigdy nie otrzymała odszkodowania”²³, co według autorów cytowanego dzieła jest konsekwencją problemów identyfikacji przypadków pracy przymusowej i słabej świadomości społeczeństwa w kwestii istnienia zjawiska pracy przymusowej oraz przymusowego wykorzystywania pracowników.

Na gruncie obecnie obowiązującej ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach²⁴ cudzoziemcowi, o którym domniemywa się, iż jest ofiarą pracy przymusowej²⁵, wydaje się zaświadczenie potwierdzające istnienie tego do-

²¹ Art. 2 Konwencji nr 29 dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjętej w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122 z późn. zm.).

²² M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik [w:] M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2022, art. 115 §23, teza 2.

²³ Z. Lasocik, J. Filipowicz, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej IPSiR, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2010, s. 33.

²⁴ Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2354 z późn. zm.).

²⁵ Ustawa mówi o „handlu ludźmi w rozumieniu art. 115 §22 kodeksu karnego”, zatem również pracy przymusowej, która jest jedną z jego form.

mniemania. Pobyt taki jest legalny na okres ważności zaświadczenia (przez okres 3 miesięcy od dnia wydania, a w przypadku małoletniego cudzoziemca – przez okres 4 miesięcy od dnia wydania). Warunkiem otrzymania zezwolenia na pobyt czasowy, który z kolei wynosi co najmniej 6 miesięcy, na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest konieczność kumulatywnego spełnienia trzech przesłanek przez cudzoziemca: 1) przebywanie na terytorium RP, 2) podjęcie współpracy z organem właściwym do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi, 3) zerwanie kontaktów z osobami podejrzanymi o popełnienie przestępstwa handlu ludźmi.

Osoba z zalegalizowanym pobytom, opierając się na wyżej wymienionej podstawie, nie może jednak podjąć zatrudnienia, gdyż jako domniemana ofiara procederu handlem ludźmi nie ma dostępu do rynku pracy, co reguluje ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy²⁶. Taka osoba, jeżeli chciałaby podjąć pracę, musiałaby ubiegać się o wymagane zezwolenie na zasadach ogólnych, tak jak inni cudzoziemcy. Brak możliwości legalnego zarobkowania może być jednak czynnikiem, który sprawi, że takie osoby po raz kolejny staną się ofiarami pracy przymusowej.

Możliwość uzyskania pomocy społecznej przez ofiarę procederu zmuszania do pracy przymusowej uzależniona jest jedynie od zalegalizowania pobytu na terytorium RP. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej²⁷ w artykule 5a stanowi, że prawo do świadczeń w formie interwencji kryzysowej, schronienia, posiłku, niezbędnego ubrania oraz zasiłku celowego przysługuje ofiarom handlu ludźmi przebywającym w RP na podstawie zaświadczenia, o którym mowa w art. 170 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, lub zezwolenia, o którym mowa w art. 176 tej samej ustawy. Również art. 7 pkt 7a ustawy o pomocy społecznej stanowi, że potrzeba ochrony ofiar handlu ludźmi jest powodem udzielenia pomocy społecznej osobom i rodzinom.

Kolejny aspekt dotyczący pozycji ofiar przestępstwa pracy przymusowej w ramach handlu ludźmi to dostęp do wsparcia medycznego i psychologicznego. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych²⁸ nie wymienia domniemanej ofiary przestępstwa handlu ludźmi jako uprawnionej do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych. Oznacza to, że osoby

²⁶ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 690 z późn. zm.).

²⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2268 z późn. zm.).

²⁸ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1285 z późn. zm.).

te podczas ich legalnego pobytu nie mogą korzystać z darmowych usług medycznych, prawo polskie nie zapewnia zatem dostępu do pomocy psychologicznej ofiarom handlu ludźmi, a ich jedyną możliwością uzyskania takiej pomocy jest skorzystanie z doraźnej pomocy psychologicznej oferowanej przez ośrodki pomocy społecznej w ramach interwencji kryzysowej. Pomocy psychologicznej ofiarom udzielają najczęściej fundacje, takie jak „La Strada” czy Caritas.

8. Wnioski i podsumowanie

Z pracą przymusową można się zetknąć na całym świecie. Trudno jest zidentyfikować wszystkie przypadki, ponieważ ofiary są często zastraszone, a czasami nawet nieświadome tego, że są wykorzystywane.

Polska jest krajem o wyjątkowej sytuacji pod względem pracy przymusowej, gdyż jak czytamy w wielu opracowaniach naukowych, służy jako miejsce docelowe, tranzytowe oraz jest krajem pochodzenia ofiar.

Według statystyk polskich i międzynarodowych liczba przypadków werbowania ludzi do pracy przymusowej systematycznie rośnie na przestrzeni lat, w związku z tym zasadne jest podejmowanie różnych środków zaradczych, które mogłyby pomóc w eliminacji tego zjawiska.

Jednym z czynników, który dodatkowo utrudnia systemowe poznanie przestępstwa zmuszania do pracy o charakterze przymusowym, jest brak wystarczającej regulacji prawnej w tym zakresie, co dodatkowo utrudnia dotarcie z odpowiednią pomocą do ofiar tego procederu.

Kodeks karny obejmuje problem pracy o charakterze przymusowym jedynie w perspektywie szeroko rozumianego handlu ludźmi. Ustawa karna nie naprowadza, poprzez definicję legalną pracy przymusowej, społeczeństwa do głębszego poznania problemu, a wzmianka przy okazji definiowania handlu ludźmi nie jest wystarczająca, aby można było na tym poprzestać przy zwiększających się statystykach. Nie ma również w ustawie odrębnego przepisu dotyczącego pracy przymusowej, zatem ewentualne sankcje grożą jedynie na mocy artykułu 189a, który dotyczy wszystkich form handlu ludźmi. Nie będzie zatem błędne uznanie, że w kodeksie brakuje legalnej definicji, co ma miejsce np. w przypadku niewolnictwa.

W obecnym czasie zjawisko pracy o charakterze przymusowym staje się coraz bardziej aktualne i należy zwrócić na to uwagę w celu znalezienia optymalnego prawnego rozwiązania dotyczącego jego interpretacji, gdyż to pomoże określić skalę przestępstw oraz wymiennie pomoże ofiarom, które szybko zostaną zidentyfikowane i udzielona zostanie im profesjonalna pomoc.

Bibliografia

- Giezek J. [w:] D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Lasocik Z., Filipowicz J., Wieczorek Ł., *Handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej, IPSiR, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2010.
- Majewski J. [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, cz. II: *Komentarz do art. 53–116*, wyd. V, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
- Mozgawa M., Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M. [w:] M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2022.

Akty prawne

- Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122 z późn. zm.).
- Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.
- Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r., Dz.U. 2009, nr 20, poz. 107.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, Dz.U. UE. L. z 2011, nr 101.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2345 z późn. zm.).
- Konwencja w sprawie niewolnictwa podpisana w Genewie dnia 25 września 1926 r. (Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. 2021, poz. 2345 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2354 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 690 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2268 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1285 z późn. zm.).

Źródła internetowe

- <https://www.globallaveryindex.org/2018/findings/highlights/>
- https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/78946/PDF/02_Barbara_Klebeko.pdf
- <https://www.globallaveryindex.org/2018/findings/regional-analysis/europe-and-central-asia/>
- <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/zapobieganie-handlowi-ludzmi-w-polsce-materialy-do-raportu-za-lata-2009-2011>
- <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2015>
- <https://www.gov.pl/attachment/xbf7ae1d-4c48-4266-a2d8-a4faaff42d10>

Judykatura

- Postanowienie SN z 4.07.2017 r., IV KK 86/17, LEX nr 2340612.

Streszczenie

Praca przymusowa jako element handlu ludźmi jest wciąż aktualnym problemem, z którym boryka się wiele krajów świata, w tym Polska. Niniejszy artykuł w sposób najbardziej kompleksowy stara się zobrazować pojęcie pracy przymusowej, jej genezę i istotę na podstawie przepisów, które dotyczą tego proceduru. W dalszej części, na podstawie dostępnych danych statystycznych, przedstawiono skalę występowania pracy przymusowej w Polsce oraz problem orzecznictwa, które zdaje się nie znajdować przypadków, które można by prawnie podciągnąć pod przepisy o pracy przymusowej. Dla dodatkowego zrozumienia pojęcia pracy przymusowej porównano ją do pracy niewolniczej. W artykule przedstawiono wizerunek ofiary omawianego przestępstwa, pokazano jej pozycję pobytu w kraju oraz omówiono, z jakich praw może skorzystać. W podsumowaniu autorzy starają się wskazać istniejące problemy i podnoszą kwestię podjęcia prac w tym temacie.

Słowa kluczowe: praca przymusowa, handel ludźmi.

Summary

Forced labor as part of human trafficking is still a current problem faced by many countries of the world, including Poland. This article in the most comprehensive way tries to illustrate the concept of forced labor, its genesis and the essence of the concept on the basis of the regulations that apply to this procedure. In the following part, based on the available statistical data, the scale of the occurrence of forced labor in Poland and the problem of jurisprudence are presented, which seems to cannot find cases that could be legally qualified under the provisions on forced labor. For an additional understanding of the concept of forced labor, it has been compared to slave labor. The paper discusses the image of the victim of the discussed crime, shows his position of staying in the country and discusses what rights he can use. In the summary, the authors try to indicate the existing problems and raise that work should be undertaken on the topic discussed.

Key words: forced labor, human trafficking.

Wiktoría Bednarz, Aleksandra Buda

Uniwersytet Rzeszowski

Nieletnia ofiara przestępstwa handlu ludźmi

Wstęp

Prawa człowieka mają genezę w godności ludzkiej, której nikt nie może nam odebrać. Stanowi ona podstawę wolności, wynika z bytu ludzkiej egzystencji, dlatego dotyczy każdego człowieka bez względu na płeć, pochodzenie, religię, rasę czy orientację seksualną. Jest to zatem wartość sama w sobie, nienaruszalna. Swe odzwierciedlenie znajduje w wielu międzynarodowych oraz krajowych aktach prawnych. Wzmianki o godności możemy znaleźć w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (przede wszystkim w artykule 30)¹ czy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r., która uznaje ją za podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie².

Prawa człowieka kreują standardy prawne chroniące podstawowe wartości dla życia ludzi w godności. Państwo powinno spełniać rolę gwaranta, który także ustanowi procedury dochodzenia swych uprawnień. Prawa człowieka zabezpieczają w szczególności jednostkę przed nadmierną ingerencją ze strony państwa oraz gwarantują jej wolność, która może być ograniczona jedynie w ściśle określonych przypadkach. Wszelkie inne działania polegające na jej ograniczaniu są bezprawne.

Przez wiele stuleci wyrazem tej bezprawności było niewolnictwo, które istniało niemalże od samego początku cywilizacji. Pierwsze wzmianki w ustawodawstwie na ten temat możemy znaleźć już w Kodeksie Hammurabiego z XVIII w. p.n.e. Osoba, która całkowicie podlegała swojemu właścicielowi, uznawana była za rzecz, a także bardzo często za część składową posiadanego majątku. „Pan” mógł uczynić z niewolnikiem praktycznie wszystko – sprzedać, zabić czy zastawić dla zabezpieczenia swojego długu.

¹ Art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 10 grudnia 1948 r.

W starożytności niewolniczy rynek zaopatrywały przede wszystkim wojny, a samo zjawisko niewolnictwa odgrywało zasadniczą rolę w gospodarce oraz rozwoju kultury i nauki³.

W czasach średniowiecza nie odegrało ono tak ważnej roli przede wszystkim z powodu feudalnych stosunków społecznych. Jednak niewolnictwo stało się ważnym źródłem gromadzenia kapitału przez kupców.

W okresie nowożytnym europejska gospodarka nabrała szybkiego tempa rozwoju – głównie przez stworzenie gospodarki plantacyjnej, której podstawą byli niewolnicy sprowadzani z Afryki. Przyczyniło się to do powstania i rozwoju kapitalizmu.

Z czasem jednak zjawisko niewolnictwa zaczęło być poddawane krytyce, a także dążono do poprawy bytu osób zniewolonych. Kres tej zależności przypada na przełom XVIII i XIX w. Pierwszymi państwami, w których niewolnictwo stało się nielegalne, były Anglia i Walia, natomiast formalnie zakazane zostało we Francji w 1774 r., jednak po upływie kilku lat przywrócone przez Napoleona. W USA pojawiła się także inicjatywa jego potępienia w Deklaracji Niepodległości, lecz delegaci Kongresu nie zdecydowali się na tak stanowcze posunięcie. Za zainicjowanie likwidacji niewolnictwa na gruncie ponadnarodowym uznaje się podpisaną w Wiedniu w 1815 r. Deklarację Mocarstw w sprawie zniesienia handlu Murzynami (została ona ostatecznie dołączona do aktu końcowego Kongresu Wiedeńskiego). Stwierdzono w niej m.in., że „że handel, znany pod nazwą handlu Murzynami afrykańskimi, przez sprawiedliwych i oświeconych ludzi wszystkich czasów był uważany za sprzeczny z zasadami ludzkości i moralności powszechnej”⁴. Obecnie w systemach prawnych możemy dostrzec formalny zakaz niewolnictwa, jednakże zjawiska handlu ludźmi nie udało się wyeliminować, co doprowadziło do tego, że zaczęto je określać mianem współczesnego niewolnictwa (znalazło to odzwierciedlenie w Deklaracji Wiedeńskiej z 1993 r., gdzie właśnie użyto powyższego sformułowania). Bez wątplenia przeraża fakt, że w obecnych czasach człowiek może być traktowany jak przedmiot, co jest szczególnym pogwałceniem praw człowieka, a w szczególności jego godności i wolności.

Przestępstwo handlu ludźmi w prawie międzynarodowym

Handlem ludźmi zajmowano się na arenie międzynarodowej od dawna. Stał się on przedmiotem międzynarodowych regulacji na początku XX w.

³ B. Nowak, *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami* [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006.

⁴ K. Sońta, *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015.

Pierwszym traktatem, który wprowadził definicję niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz zobowiązał rządy państw do jego zniesienia, była Konwencja Ligi Narodów przyjęta 25 września 1926 r. w Genewie. Warto zaznaczyć, iż mimo upływu niemalże stu lat od uchwalenia tego dokumentu, ma on nadal status aktu obowiązującego. W artykule pierwszym Konwencji ustalono, iż „niewolnictwo jest stanem czy położeniem jednostki, względem której stosowane jest postępowanie w całości lub części wynikające z prawa własności” oraz „pojęcie handlu niewolnikami obejmuje wszelkie pojmanie, nabycie lub odstąpienie danej osoby celem uczynienia z niej niewolnika; wszelkie nabycie niewolnika dla sprzedaży lub zamiany, jakkolwiek akt odstąpienia drogą sprzedaży lub zamiany niewolnika nabytego dla celów sprzedaży lub wymiany, jak i w ogóle wszelki rodzaj handlu lub przewozu niewolników”⁵. Według powstałych statystyk szacuje się, że pomiędzy 1815 a 1957 r. na arenie międzynarodowej przyjęto blisko 300 porozumień, które dotyczyły zwalczania niewolnictwa w różnych jego formach⁶.

Eksperti przez wiele lat podejmowali próby sformułowania definicji pojęcia handlu ludźmi. Doktor Karol Sołta w swej pracy naukowej trafnie wskazał stanowisko Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji, która w raporcie z 1995 r. stwierdziła, że „bez jasnego rozumienia i definiowania, czym jest handel ludźmi, nie jest możliwe ani rozwinięcie mocnych podstaw prawnych, pozwalających na skazanie przestępców zaangażowanych w handel ludźmi, ani efektywne zwalczanie tego zjawiska”⁷. Na przestrzeni lat powstawało wiele definicji, które co pewien czas były uzupełniane dodatkowymi przesłankami. Jednak dopiero w Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi z 2000 r., który stał się aktem uzupełniającym Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, pojawiło się pierwsze legalne i uniwersalne określenie na zjawisko handlu ludźmi. Zgodnie z artykułem 3 Protokołu „handel ludźmi oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje jako minimum wykorzystanie prostytutki innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki po-

⁵ Konwencja w sprawie niewolnictwa z 25 września 1926 r., Genewa, Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21.

⁶ K. Sołta, *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym...*

⁷ Tamże.

dobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów”⁸. Pomimo wielu terminów określających to okrutne zjawisko, można wyróżnić trzy wspólne elementy, które występują w każdym z nich: jest to przemieszczanie się, eksploatacja i przymus⁹.

Nieletni jako ofiara przestępstwa handlu ludźmi

Ofiarami handlu ludźmi coraz częściej stają się osoby nieletnie, które wykorzystywane są do prostytucji, przemysłu pornograficznego, żebrania, kradzieży oraz innych przestępstw (np. rozprowadzania narkotyków). Artykuł 2 Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii z 25 maja 2000 r. zawiera kilka bardzo istotnych definicji w tym zakresie: „*handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą*”, z kolei dziecięca prostytucja to „*wykorzystywanie dzieci do czynności seksualnych za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek rekompensatą w innej formie*” oraz „*dziecięca pornografia oznacza jakiegokolwiek pokazywanie, za pomocą dowolnych środków, dziecka uczestniczącego w rzeczywistych lub symulowanych ewidentnie czynnościach seksualnych lub też jakiegokolwiek pokazywanie organów płciowych w celach przede wszystkim seksualnych*”¹⁰. Natomiast Konwencja o prawach dziecka z 1989 r. zawarła w swej treści sformułowanie dotyczące terminu „dziecko”, przez które rozumie się „każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość”¹¹.

Organizacja Amnesty International oszacowała, że w 2013 r. sprzedano 126 milionów dzieci, których miejscem docelowego pobytu stała się Europa Zachodnia (głównie Niderlandy, Belgia, Niemcy). Ofiary tego przestępstwa (w tej części świata) najczęściej wykorzystywane są w seksbiznesie. Z kolei statystyki UNICEF oraz ICAT opublikowane w 2018 r. wskazują, że dzie-

⁸ Art. 3a Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.

⁹ K. Sońta, *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym...*

¹⁰ Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, Nowy Jork, 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494.

¹¹ Konwencja o prawach dziecka, Nowy Jork, 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

ci stanowiły odsetek 28% ze wszystkich zidentyfikowanych ofiar handlu na świecie¹². Jednak w raporcie dosadnie podkreślono, że liczba ta jest znacznie większa, niż wskazują dane. Szokujące dla społeczności są informacje, które dowodzą sytuacji, w których rodzice sprzedają swoje dzieci za działkę narkotyków czy kilka dolarów (zjawisko szczególnie rozpowszechnione w USA). Ten przykład obrazuje, że bardzo często w proceder handlu dziećmi zamieszani są także członkowie ich rodzin.

Należy postawić pytanie: w jakim celu przestępcy dokonują tych czynów? Odpowiedź jest jednoznaczna – przede wszystkim w celu świadczenie usług seksualnych, żebractwa, udziału w popełnianiu przestępstw, nielegalnej adopcji czy wyzysku przy pracach w fabrykach oraz plantacjach (szacuje się, że 250 mln dzieci na świecie w wieku od piątego do czternastego roku życia wykonuje pracę, z czego jedna trzecia z nich robi to w skrajnie niebezpiecznych warunkach).

Organizacje międzynarodowe poprzez różnorodne ustawodawstwa starają się zwalczyć handel ludźmi, a także zapewnić bezpieczeństwo i ochronę ofiarom tego incydentu. W roku 2010 Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła Globalny plan działania w zakresie zwalczania handlu ludźmi, w którym zalecono m.in. ochronę i wsparcie ofiar, ściganie oraz wzmocnienie współpracy pomiędzy instytucjami na poziomie krajowym i międzynarodowym. Duże działania w tym zakresie podjęło także NATO. W roku 2004 w Stambule została przyjęta „Polityka NATO przeciwko handlowi ludźmi”, w której podkreślono, iż handel ludźmi jest zbrodnią zasługującą na szczególną krytykę.

W przypadku Unii Europejskiej na gruncie jej ustawodawstwa zwalczanie tego zjawiska jest priorytetowym działaniem. Pierwszoplanowym dokumentem w tym zakresie jest Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 listopada 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar (zastąpiła ona decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW)¹³. Dokument podkreśla, że organy ścigania państw członkowskich powinny kontynuować swą współpracę w zakresie zwalczania handlu ludźmi. Eksponuje także większą bezbronność dzieci, w przypadku których ryzyko stania się ofiarą jest większe. Dlatego pierwszorzędym zadaniem członków Unii Europejskiej jest zabezpieczenie interesów dziecka zgodnie z Kartą praw podstawowych Unii Europejskiej i Konwencji o prawach dziecka. Jeden z bardziej istotnych punktów dyrektywy zaznacza

¹² UNICEF: *Niemal 1/3 ofiar handlu ludźmi na świecie to dzieci*, <https://unicef.pl/co-ro-bimy/aktualnosci/dla-mediow/unicef-niemal-1-3-ofiar-handlu-ludzmi-na-swiecie-to-dzieci> (dostęp: 13.05.2022).

¹³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 listopada 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz.U. UE. L. 2011, nr 101, poz. 1.

obowiązek ochrony przez państwa członkowskie ofiar handlu ludźmi przed „ściganie oraz karaniem za działania przestępcze, takie jak korzystanie z fałszywych dokumentów, oraz przestępstwa na podstawie przepisów dotyczących prostytucji oraz imigracji, do których popełnienia osoby te zostały zmuszone w bezpośredniej konsekwencji tego, iż stały się ofiarą handlu ludźmi”¹⁴. Celem tego posunięcia jest zabezpieczenie ofiar przed kolejnymi złymi doświadczeniami, gdyż w zdecydowanej większości bezprawne działania nie są podejmowane z ich własnej woli. Uregulowanie to zachęca również do zeznawania w postępowaniu karnym przeciwko swoim oprawcom. Ofiarom zapewnia się niezbędne wsparcie przed, w trakcie i po zakończeniu procesu. Jest to m.in. wykwalifikowane doradztwo prawne, możliwość dochodzenia odszkodowania, a także w stosunku do osób szczególnie pokrzywdzonych (gwałtem, niewolnictwem, usunięciem organów itd.) nadzwyczajne traktowanie podczas procesu (np. unikanie zbędnych przesłuchań). Ponownie podkreślano szczególne zastosowanie ww. przesłanek w stosunku do nieletnich ofiar, gdyż ze względu na ich bezbronność zakres wsparcia musi być zwiększony. Jednakże przewidziano również pewien wyjątek od tych uregulowań. Mianowicie ściganie lub karanie za przestępstwa nie jest wykluczone w przypadku, gdy dana osoba (uważana za ofiarę handlu ludźmi) popełni czyn zabroniony z własnej, nieprzymuszonej woli.

Jak można zauważyć, prawo międzynarodowe oraz unijne zdecydowanie potępia i zakazuje handlu ludźmi. Z licznych aktów prawnych można wywnioskować, że przez lata próbowano i nadal próbuje się zapewnić ofiarom jak najlepszą opiekę i powrót do równowagi. We wspomnianej dyrektywie m.in. zwrócono uwagę na obowiązek rozwijania regulacji i strategii przez podmioty międzynarodowe, państwa członkowskie, instytucje oraz agencje unijne.

Nieletnia ofiara handlu ludźmi jako podmiot przestępstwa

Niezwykle interesującym zagadnieniem jest kwestia odpowiedzialności karnej ofiar handlu ludźmi. Nierzadko zdarza się, że osoba pokrzywdzona jest również podmiotem przestępstwa. Może być potencjalnym sprawcą takich czynów zabronionych, jak: nielegalne przekraczanie granicy państwa, posługiwanie się fałszywymi dokumentami, odpłatne świadczenie usług seksualnych czy dopuszczanie się w związku z tą działalnością kradzieży i oszustw. Wiele kontrowersji wzbudza wątek karalności nieletnich ofiar handlu „żywym towarem” za czyny zabronione, które zostały popełnione w okresie przebywania w niewoli.

¹⁴ Tamże.

Jak wynika z treści omówionych aktów prawnych, według międzynarodowych standardów praw człowieka oraz regulacji europejskich dzieci świadczące płatne usługi seksualne są uważane za ofiary przestępstwa handlu ludźmi i powinny otrzymać specjalną ochronę. Dotyczy to również przypadków uczestnictwa we wszelkiego rodzaju działalności przestępczej, do której zostały zmuszone. Znajduje to wyraz w przepisach dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar. Zawarty w niej artykuł 8 wprowadza klauzulę niekaralności pokrzywdzonych¹⁵. Brzmi on następująco: „Państwa członkowskie, zgodnie z podstawowymi zasadami swoich systemów prawnych, podejmują niezbędne środki w celu zapewnienia, by właściwe organy krajowe były uprawnione do odstąpienia od ścigania lub nakładania sankcji na ofiary handlu ludźmi za ich udział w działalności przestępczej, do której zostały zmuszone w bezpośredniej konsekwencji tego, iż stały się ofiarami czynów, o których mowa w art. 2”.

Nie jest to rozwiązanie stosowane powszechnie. Przykładowo przez wiele lat w USA uznawano prostytuujących się nieletnich za przestępców, nie za ofiary handlu ludźmi. Jak zauważa profesor Zbigniew Lasocik, ma to związek z mentalnością społeczeństwa¹⁶. W Stanach Zjednoczonych prostytucja jest niemal całkowicie zakazana, jest to zjawisko potępiane. W tamtejszym porządku prawnym, na poziomie federalnym, nie występuje klauzula niekaralności. Z tego powodu większość stanów poszukuje innych sposobów chronienia nieletnich ofiar, głównie przed aresztem.

W roku 2003 odbyła się sprawa dwunastoletniej dziewczynki oskarżonej o prostytuowanie się, co stanowi czyn zabroniony prawem stanu Nowy Jork. Nie był to przypadek odosobniony. Wiele prostytuujących się w tamtym czasie dzieci trafiło do aresztu. W obronę dziecka zaangażowała się organizacja The Legal Aid Society. Miała miejsce kampania społeczna, w której przekonywano, że dziewczynka ze względu wiek nie mogła wyrazić zgody na stosunki seksualne, w związku z czym nie ona popełniła przestępstwo. Niestety przyjęta linia obrony, pomimo logicznego uzasadnienia, okazała się nieskuteczna. Zgodnie ze ówczesnym stanowym prawem karnym nieletni był zdolny do wyrażenia zgody na stosunek, za który otrzymywał zapłatę i musiał ponieść prawne konsekwencje takiego zachowania. Jednakże przypadek ten rozpoczął dyskusję nad problematyką karalności nieletnich za prostytucję. W roku 2010

¹⁵ Art. 8 Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 listopada 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz.U. UE. L. 2011, nr 101, poz. 1.

¹⁶ Z. Lasocik, *Protection of the Child Victims of Human Trafficking in the United States*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, t. XXX/5, s. 370.

w stanie Nowy Jork weszła w życie ustawa, zgodnie z którą prostytuującego się małoletniego nie należy traktować jak kryminalisty, lecz jako ofiarę przestępstwa. Pokrzywdzony musi jednak złożyć odpowiednie oświadczenie, w którym przedstawi swoją sytuację. Mankamentem tego rozwiązania jest jednak konieczność złożenia tego oświadczenia przez prawnika, co niewątpliwie wymaga poniesienia kosztów finansowych. Tak więc legislatura Nowego Jorku stworzyła pewien instrument ochrony (zwany *safe harbor*), jednak w rzeczywistości jest on bardzo ograniczony. Z czasem inne stany uchwałyły podobne ustawy. Z pewnymi trudnościami przyjęcie tego rozwiązania odbywało się w Kolorado.

W październiku 2010 r. miała miejsce sprawa *People of the State of Colorado v. Cardenas*¹⁷. Znacząco wpłynęła na zainteresowanie obywateli Kolorado problematyką handlu żywym towarem. Dziewiętnastoletni wówczas Dallas Cardenas został oskarżony o handel nieletnimi, zmuszanie ich do prostytucji, stręczycielstwo oraz gwałt. Stan faktyczny przedstawiał się następująco. W marcu 2010 r. oskarżony, wówczas osiemnastoletni, poznał ofiarę mającą lat siedemnaście. Nawiązali znajomość, kilkakrotnie spędzili noc w mieszkaniu mężczyzny. Jakiś czas później Dallas Cardenas złożył nastolatce propozycję współpracy w prowadzeniu pewnej działalności. Miał on zamieszczać w Internecie ogłoszenia, w których ofiara oferowała swoje umiejętności w zakresie wykonywania masażu. W rzeczywistości chodziło o świadczenie usług seksualnych. Pokrzywdzona przystała na tę ofertę współpracy, mając świadomość jaka działalność faktycznie będzie prowadzona. Pierwsze ogłoszenie zamieszczono w maju 2010 r. Wkrótce odezwały się pierwsze osoby zainteresowane ofertą. Oskarżony udzielał ofercie wskazówek co do kontaktu z klientami, ustalił także wysokość wynagrodzenia. Wszystkie zarobione przez nastolatkę pieniądze trafiały do niego, jej wydzielał jedynie pewną część. Wkrótce w proceder zaangażowana została także przyjaciółka ofiary, również w celu świadczenia usług seksualnych. Na skutek operacji funkcjonariuszy policji odkryto tę przestępczą działalność. Oskarżonego pogrążyły zeznania jednej z ofiar. Przy okazji wskazano osoby trzecie zaangażowane w cały proceder. Ława przysięgłych uznała oskarżonego winnym wszystkich postawionych zarzutów, w tym handlu ludźmi. Wyrokiem sądu pierwszej instancji został skazany na karę łączną 8 lat pozbawienia wolności. Sprawa zyskała rozgłos ze względu na wyrok Sądu Apelacyjnego, który uchylił wyrok sądu pierwszej instancji i postanowił oddalić zarzut handlu ludźmi. Czyn uznano co najwyżej za stręczycielstwo. Przychylnono się do argumentów obrony, która zwróciła uwagę, że miało miejsce wyrażenie zgody na odpłatne praktykowanie nierządu przez

¹⁷ Case Concerning Human Trafficking (The People of the State of Colorado, v. Dallas Cardenas), 2014, COA 35.

ofiary. W treści wyroku napisane jest, że zachowanie sprawcy nie wypełnia znamion przestępstwa handlu ludźmi. Określone są one w ustawie. Według sądu oskarżenie nie wykazało, że mamy do czynienia z takimi elementami, jak przekazanie prawnej lub faktycznej opieki nad dzieckiem (nieletnim) innej osobie na okres stały lub określony za uzyskanie korzyści majątkowej lub innej. Co istotne, akt prawny nie podaje definicji legalnej zawartych w nim pojęć, takich jak „sprzedaje” czy „wynajmuje”. Przedstawione dowody nie wskazują, by doszło do naruszenia dyspozycji przepisu dot. handlu ludźmi, gdyż nie zrealizowano wspomnianej „sprzedaży” ani „najmu”. Klienci płacili za usługi ofiary, nie za wynajem jej osoby. Jednakże taka postawa wymiaru sprawiedliwości wydaje się być nieuzasadniona, sprzeczna z ustaleniami protokołu z Palermo. Stany Zjednoczone ratyfikowały go w 2005 r. Zdaniem profesora Z. Lasocika przypadek ten obnażył słabość funkcjonującego prawa oraz brak możliwości wyegzekwowania płynących z niego gwarancji ochrony małoletnich ofiar¹⁸.

Ostatecznie jednak przedstawiciele obu stronnictw politycznych (republikanie i demokraci) doszli do konsensusu. 6 maja 2019 r. Senat uchwalił ustawę dotyczącą ochrony małoletnich ofiar handlu ludźmi¹⁹. Wprowadza ona między innymi bezkarność dzieci za prostytutkę, dzięki czemu automatycznie nie trafiają do aresztu. Nie są również karane za popełnione w tym czasie przestępstwa, jeżeli złożą odpowiednią deklarację, że działały pod przymusem. Stanowi to skorzystanie z przywileju *affirmative defense*, który nie ma odpowiednika w prawie polskim. Złożenie takiej deklaracji stwarza obowiązek dla funkcjonariuszy, by o przestępstwie poinformowali odpowiednie służby. Tak więc rozwiązanie zawarte w ustawie tworzy realny instrument pomocy o szerokim zakresie zastosowania. Oceniany jest jak najbardziej pozytywnie.

Podsumowanie

Godność jest wartością znajdującą się najwyżej w hierarchii. Przysługuje ona każdemu człowiekowi. Tuż za nią znajduje się wolność, która może być ograniczana w wyjątkowych sytuacjach. Jej znaczenie eksponowane jest szczególnie przy omawianiu przypadków bezprawnego ograniczania i pozbawiania człowieka prawa do decydowania o sobie. Przykładem tego jest nie-

¹⁸ Z. Lasocik, *Protection of the Child Victims of Human Trafficking in the United States...*, s. 361.

¹⁹ Bill of Colorado General Assembly, *Protections for Minor Human Trafficking Victims – concerning protections for minor human trafficking victims, and, in connection therewith, requiring a post-enactment review of the implementation of this act*, SB 19-185.

wolnictwo, które funkcjonowało przez niemal wszystkie epoki. Niewolnicy traktowani byli przedmiotowo, pełnili różne funkcje. Dopiero postanowienia Kongresu Wiedeńskiego przyniosły przełom w zmianie podejścia do tego zjawiska. Niestety wszystko wskazuje na to, że nie jest możliwa jego całkowita eliminacja. Współcześnie mianem niewolnictwa określane bywa przestępstwo handlu ludźmi. W dobie dynamicznych procesów migracji handel żywym towarem to temat ważny i aktualny. Został ujęty w wielu międzynarodowych aktach prawnych. Kluczowa jest Konwencja Ligi Narodów z 1926 r., podpisana w Genewie i nadal obowiązująca. Zarówno akty prawne, jak i doktryna proponują różne, zazwyczaj zbieżne, definicje pojęcia handlu ludźmi. Kwestia definicji jest istotna, gdyż tylko precyzyjne określenie pomoże w stworzeniu norm prawnych skutecznie penalizujących to zjawisko. To z kolei prowadzi do usprawnienia procedur skazywania sprawców. Definicja legalna pojawiła się w Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającym Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne NZ. Ponadto państwa i organizacje międzynarodowe podejmują próby zapobiegania procederowi oraz zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony pokrzywdzonym. Działania takie podjęły Organizacja Narodów Zjednoczonych czy NATO. Przestępstwo handlu żywym towarem w odniesieniu do osób nieletnich przybiera takie same formy jak w przypadku dorosłych ofiar. Dotyczy zazwyczaj eksploatacji prostytutki, pracy przymusowej lub przymusowego zebrania. Ważnym aspektem są regulacje dotyczące niekaralności dzieci, które są ofiarami handlu „żywym towarem”. Przybierają różną postać. W Europie przyjęto klauzulę niekaralności. Zawarta jest w artykule 8 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar. W ustawodawstwie USA mamy do czynienia z rozwiązaniami na poziomie stanowym. Wymienić tu można instytucję „bezpiecznej przystani” czy Ustawę stanu Kolorado z dnia 6 maja 2019 r.

Wszelkie aspekty problematyki przestępstwa handlu ludźmi, jak chociażby omawiana niekaralność ofiar, powinny być sukcesywnie rozwijane w ustawodawstwie. Jest to niezbędne dla zapewnienia skutecznej ochrony pokrzywdzonych i przeciwdziałania całemu procederowi.

Bibliografia

Bill of Colorado General Assembly, *Protections for Minor Human Trafficking Victims – concerning protections for minor human trafficking victims, and, in connection therewith, requiring a post-enactment review of the implementation of this act*, SB 19-185.

- Klebeko B., *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka*, Kraków 2015.
- Lasocik Z., *Protection of the Child Victims of Human Trafficking in the United States*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2021, t. XXX/5.
- Nowak B., *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami* [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006.
- Pawłowski M., *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2014.
- Sońta K., *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015.
- UNICEF: *Niemal 1/3 ofiar handlu ludźmi na świecie to dzieci*, <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/unicef-niemal-1-3-ofiar-handlu-ludzmi-na-swiecie-to-dzieci> (dostęp: 13.05.2022).

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 listopada 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz.U. UE. L. 2011, nr 101, poz. 1.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Konwencja w sprawie niewolnictwa z 25 września 1926 r., Genewa, Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21.
- Konwencja o prawach dziecka, Nowy Jork, 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 10 grudnia 1948 r.
- Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, Nowy Jork, 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494.
- Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, 15 listopada 2000 r., Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.

Orzecznictwo

- Case Concerning Human Trafficing (The People of the State of Colorado, v. Dallas Cardenas), 2014, COA 35.

Streszczenie

W dzisiejszych czasach handel ludźmi jest uznawany za nowoczesną formę niewolnictwa. Pomimo przyjęcia wielu ustaw, problem ten nadal stanowi wyzwanie do wyeliminowania. Praktycznie każdy może stać się ofiarą tego przestępstwa. Dotyczy to zwłaszcza nieletnich. Prawo międzynarodowe zawiera regulacje dotyczące szczegółowej definicji tego pojęcia oraz ochrony ofiar. Jeśli sprawa jest prawidłowo zdefiniowana, istnieje podstawa do stworzenia szczegółowej regulacji. Wtedy łatwiej jest skazać sprawcę na podstawie handlu ludźmi. Pewne problemy pojawiają się, gdy ofiara handlu ludźmi staje się przestępcą. Dzieje się tak ze względu na szczególne okoliczności, kiedy osoba działa pod przymusem. Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej przyjęły dyrektywę w sprawie zapobiegania i zwalczania handlu ludźmi oraz ochrony jego ofiar. Zgodnie z jej art. 8 właściwe organy krajowe mają prawo odmówić ścigania oraz nakładania kar na ofiary handlu ludźmi za ich udział w działalności przestępczej, do

której popełnienia zostały zmuszone w bezpośredniej konsekwencji stania się ofiarą któregoś z czynów, o których mowa w art. 2 (tej dyrektywy). Zupełnie inaczej sytuacja wygląda jednak w systemie prawa amerykańskiego. Powszechną praktyką było traktowanie nieletnich uprawiających prostytucję jako przestępców. Dyskusja wokół kilku przypadków doprowadziła do uchwalenia przez polityków prawa, które traktuje te nieletnie jako ofiary, a nie przestępców. Wprowadzone rozwiązania rzeczywiście poprawiają ich sytuację.

Słowa kluczowe: międzynarodowe standardy praw człowieka; handel ludźmi jako współczesne niewolnictwo; nieletnie ofiary handlu ludźmi; międzynarodowe regulacje; ochrona ofiar; prostytucja małoletnich; ustawodawstwo Unii Europejskiej; klauzula niekarałości; ustawodawstwo Stanów Zjednoczonych.

Summary

Nowadays, human trafficking is considered to be a modern form of slavery. Even though many laws were adopted, the problem is still challenging to eliminate. Practically everyone can become a victim of this crime. This applies especially to the minors. International law includes regulations that concern specific definition of this term and the protection of victims. If the matter is defined correctly there is a foundation to create a detailed regulation. Then it is easier to convict the offender on the basis of human trafficking. Some problems occur when the victim of human trafficking becomes a criminal. It happens due to special circumstances, when the person acts under duress. The European Parliament and the Council of the European Union adopted a directive on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. According to its article 8, competent national authorities are entitled not to prosecute or impose penalties on victims of trafficking in human beings for their involvement in criminal activities which they have been compelled to commit as a direct consequence of being subjected to any of the acts referred to in Article 2 (of this directive). However, the situation is completely different in the US law system. It has been a common practice to treat minors involved in prostitution as offenders. Discussion around a couple of cases led politicians to pass the law that treats these minors as victims, not criminals. Implemented solutions improve their situation indeed.

Key words: international human rights standards; human trafficking as modern slavery; minor victims of human trafficking; international regulations; protection of victims; prostitution of minors; legislation of the European Union; non punishment clause; legislation of the United States.

Daniel Soja, Natalia Kapalka

Uniwersytet Rzeszowski

Macierzyństwo zastępcze – handel dziećmi czy światowy fenomen w planowaniu rodziny?

1. Wstęp

Mater semper certa est – paremia ta pochodząca jeszcze z czasów starożytnego Rzymu przetrwała wiele setek lat, jest wciąż aktualna i ma duży wpływ na ustawodawstwo w zakresie macierzyństwa. Dopiero w roku 1978, gdy na świat przyszło pierwsze dziecko z próbówki¹, nowoczesna biomedycyna swoimi osiągnięciami wstrząsnęła standardem klasycznej rodziny, umożliwiając osobom, które z jakichś przyczyn nie mogą mieć dziecka wskutek nawiązywania tradycyjnych kontaktów seksualnych², na użycie innej drogi niż adopcja³. Od tego czasu macierzyństwo zastępcze rozwija się bardzo progresywnie, wpływając zarówno na życie zwyczajnych ludzi planujących założenie rodziny, jak i regulacje prawne państw, jest też tematem licznych dyskusji i debat na tle etycznym, socjologicznym, prawnym, medycznym, a także innych dyscyplin naukowych⁴.

Do dzisiaj nie udało się przyjąć jednolitych przepisów w tym zakresie i nic nie wskazuje na to, aby miało się to zmienić. Każde państwo postanowiło uregulować macierzyństwo zastępcze na własną rękę. Niektóre zakazały surrogacji i ustanowiły sankcje za ich przeprowadzanie oraz komercjalizację, inne w pełni na nią zezwoliły, natomiast niektóre uznały ją tylko częściowo. Przez takie podejście macierzyństwo zastępcze ma w dzisiejszych czasach niejednolite oblicze⁵.

¹ K. Bagan-Kurluta, *Między adopcją a surrogacją: problemy międzynarodowe* [w:] *Pravovi vikliki sučasnosti: miżnarodna migraciã v umovah globalizaciï*, red. koll. Geŭ'manceva Nina Dmitriřna i in., Černivci: Černivec'kij nacional'nij universitet, 2020, s. 120.

² J. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021, s. 21.

³ K. Bagan-Kurluta, *Między adopcją a surrogacją. Problemy międzynarodowe...*, s. 120.

⁴ J. Balicki, *Wspomagana prokreacja i badania prenatalne w Polsce. Dyskusja bioetyczno-prawna*, „Studia Gdańskie” 1998, t. XI, s. 2.

⁵ K. Bagan-Kurluta, *Między adopcją a surrogacją. Problemy międzynarodowe...*, s. 121.

W ostatnich latach również w Europie ożywiła się dyskusja nad surogacją. Wiele państw postawiło na pewne rozwiązania, niektóre zaś są dopiero w fazie formułowania przepisów. Materia ta nie doczekała się kompleksowej regulacji przede wszystkim w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce⁶. Należy zadać sobie następujące pytanie: Czy macierzyństwo zastępcze jest światowym fenomenem w planowaniu rodziny, czy może stało się wielką pokusą, z której śmiało korzystają zarówno niewinni ludzie, jak i przestępcy pokroju handlarzy ludźmi? Jak wygląda kwestia jego uregulowania zarówno w Europie, jak i innych częściach świata, i czy Polska powinna jak najszybciej podjąć kroki legislacyjne w tej materii? W dalszej części pracy zostanie podjęta próba odpowiedzi na ten problem badawczy.

2. Definicja macierzyństwa zastępczego

Skupiając się na definicji macierzyństwa zastępczego, najpierw należy omówić metody medycznie wspomaganej prokreacji, czyli zapłodnienie pozaustrojowe i transfer zarodka, tzw. *in vitro*. Metoda ta polega na pozyskaniu żeńskich i męskich gamet, doprowadzeniu do ich połączenia (w warunkach laboratoryjnych), przygotowaniu zarodka (zarodków) do transferu poprzez jego tzw. hodowlę, a następnie, w odpowiednim stadium rozwoju, przeniesieniu go (ich) do jamy macicy⁷. Droga ta jest najczęściej podejmowana, gdy występuje stwierdzenie czynnika męskiego w niepłodności, niedrożność lub brak jajowodów, a także brak efektów w dotychczasowym leczeniu i obniżona perspektywa poprawy tychże efektów w przyszłości. W medycynie wyróżnia się kilka odmian zapłodnienia pozaustrojowego – cechą wyróżniającą *in vitro* od metody podstawowej jest to, że zarodek powstały przy użyciu tego sposobu jest umieszczany nie w jamie macicy, lecz w jajowodzie.

W przypadku metody zapłodnienia pozaustrojowego wyróżniamy zapłodnienie pozaustrojowe homologiczne, gdy gamety są pobierane od małżonków (bądź konkubentów), oraz zapłodnienie pozaustrojowe heterologiczne, gdy co najmniej jedna para gamet, z której został stworzony zarodek, pochodzi od innego dawcy niż od małżonka/konkubenta⁸.

Do dzisiaj nie ma definicji legalnej pojęcia „macierzyństwo zastępcze”, a w doktrynie nie istnieje jednolity pogląd na ten temat. Na potrzeby artykułu przytoczę kilka przykładowych definicji z doktryny:

⁶ J. Balicki, *Wspomagana prokreacja i badania prenatalne w Polsce. Dyskusja bioetyczno-prawna...*, s. 2

⁷ A. Niżnik-Mucha, *Prawna regulacja medycznie wspomaganej prokreacji w Polsce i w wybranych państwach europejskich*, Kraków 2016.

⁸ Tamże.

- „Macierzyństwo zastępcze definiuje się jako »wynajęcie« łona kobiety, która donosi ciążę i po urodzeniu oddaje dziecko innej kobiecie, najczęściej matce genetycznej, tzn. tej, od której pochodzi jajo zapłodnione nasieniem jej męża”⁹;
- „Surogatka to kobieta, która przyjmuje do swojej macicy zapłodnioną *in vitro* komórkę jajową innej kobiety, która po urodzeniu dziecka oddaje je rodzicom”¹⁰;
- „Praktyka polegająca na tym, że kobieta pozostaje w ciąży dla innej kobiety z zamiarem przekazania jej dziecka po porodzie”¹¹;
- „Surogatka to matka zastępcza, która w zamian za wynagrodzenie przyjmuje do swojej macicy zapłodnioną drogą *in vitro* komórkę jajową innej kobiety, która ma problemy z zajściem lub donoszeniem własnej ciąży”¹².

3. Klasyfikacja macierzyństwa zastępczego

Definicje macierzyństwa zastępczego zasadniczo różnią się względem siebie. Każda z nich próbuje w inny sposób kompleksowo ująć to zagadnienie. Wspólny jest cel surrogacji – donoszenie ciąży dla innej kobiety w celu przekazania jej dziecka po porodzie. Niektóre odnoszą się również do wynagrodzenia bądź „wynajęcia” surrogatki, czyli do kwestii związanych z umową o macierzyństwo zastępcze.

Na tej podstawie można wyróżnić trzy rodzaje macierzyństwa: genetyczne – dostarczenie gamet bądź więź genetyczna z dzieckiem; biologiczne – donoszenie ciąży i urodzenie dziecka oraz socjologiczne – wychowanie i utrzymanie dziecka¹³. Zasadniczo rola matki zastępczej sprowadza się do roli matki biologicznej. W praktyce postać zastępczego macierzyństwa może przyjąć trzy warianty w zależności od pochodzenia komórki jajowej:

- 1) pełna matka zastępcza, tzw. macierzyństwo zastępcze tradycyjne – godzi się na zapłodnienie poprzez sztuczną inseminację nasieniem pochodzącym od partnera innej kobiety – matki społecznej;

⁹ M. Mikluszka, *Zagraniczne procedury tzw. macierzyństwa zastępczego (surrogacy motherhood) w świetle zasady handlu ludźmi – zagadnienia węzłowe*, Warszawa 2017, s. 5.

¹⁰ P. Witczak-Bruś, *Surogacja. Aspekty prawne macierzyństwa zastępczego*, Warszawa 2021, s. 8.

¹¹ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym*, Białystok 2019, s. 29.

¹² A. Olak, A. Krauz, *Surogatka to już zawód, banal czy globalne społeczne zapotrzebowanie*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka. Praktyka. Refleksje” 2016, nr 21, s. 182.

¹³ M. Kramka, *Medycznie wspomagana prokreacja – standardy międzynarodowe i europejski [w:] Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, Wrocław 2013, s. 141.

- 2) matka nosicielka, tzw. macierzyństwo zastępcze gestacyjne – godzi się na to, aby do jej ustroju został przeniesiony zarodek, który powstał wskutek zapłodnienia komórki jajowej innej kobiety – matki społecznej;
- 3) matka dawczyni komórki jajowej, tzw. *egg donor* – godzi się na to, aby pobrana od niej komórka jajowa została zapłodniona metodą *in vitro* i przeniesiona do ustroju innej kobiety, która po urodzeniu dziecka będzie jego matką społeczną¹⁴.

Ze względu na konfrontację surogacji z krajowym ustawodawstwem mamy również do czynienia z podziałem macierzyństwa na społeczne oraz prawne. Pierwsze odnosi się do chęci wychowania w przyszłości dziecka, natomiast drugie ma bezpośredni związek z kobietą, która zostanie wpisana do aktu urodzenia dziecka jako matka. Wytworzenie się tych wszystkich powyższych podziałów wyraźnie pokazuje, iż w obecnych czasach matka genetyczna niekoniecznie musi być również matką biologiczną bądź społeczną, co prowadzi do wielu dylematów zarówno natury społecznej i etycznej, jak również prawnej.

Rozróżnia się również macierzyństwo zastępcze ze względu na wynagrodzenie, co zasadniczo sprowadza się do podziału na surogację altruistyczną oraz odpłatną (komercyjną). Altruistyczna pozwala na zwrot kosztów i innych opłat związanych z donoszeniem ciąży i porodu surogatce, jednakże nie zezwala na uzyskanie przez nią korzyści finansowych z racji wykonania tej usługi. Taka możliwość jest uwzględniona jedynie przy surogacji komercyjnej.

4. Międzynarodowe uregulowania związane z macierzyństwem zastępczym

Zanim przejdziemy do ustawodawstwa państwowego związanego z macierzyństwem zastępczym, warto również przeanalizować międzynarodowe uregulowania w tej materii. Na szczeblu międzynarodowym macierzyństwo zastępcze zawiera się w międzynarodowej Konwencji o prawach dziecka (ang. *Convention on the Rights of the Child*) przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20 listopada 1989 r. Jest to dokument obowiązujący we wszystkich państwach świata z wyjątkiem USA. W Konwencji o prawach dziecka zostały spisane wszystkie prawa dziecka. Art. 21 lit. d mówi o „podejmowaniu wszelkich właściwych kroków dla zapewnienia, aby w przypadku adopcji do innego kraju osoby w niej zaangażowane nie uzyskały z tego powodu nieestosownych korzyści finansowych”¹⁵.

¹⁴ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*

¹⁵ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez ONZ w 1989 r.

Na szczepku europejskim mamy kilka dokumentów, które również pośrednio nawiązują do tej kwestii. W rezolucji Parlamentu Europejskiego z 1989 r.¹⁶ macierzyństwo zastępcze we wszystkich jego formach zostało uznane za niedopuszczalne i zakazane, podkreślono również istotne znaczenie prawa kobiety do decydowania o swoim ciele oraz o prawie dziecka do należynej mu opieki i tożsamości genetycznej. Konwencja biomedyczna (Konwencja o ochronie praw człowieka i godności ludzkiej w dziedzinie zastosowań biologii i medycyny zawarta w 1976 r.)¹⁷ nie odniosła się bezpośrednio do surogacji, jednakże w art. 21 jest zapis, iż „Ciało ludzkie ani jego części – jako takie – nie mogą stanowić źródła korzyści finansowych”. Można z tego wywnioskować, iż surogacja komercyjna jest zakazana przez tę konwencję, gdyż można by ją uznać za handel ciałem ludzkim w celu osiągnięcia korzyści finansowych. Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego w art. 2 wyraźnie określa, iż pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego od matki ustala się wyłącznie na podstawie faktu jego urodzenia¹⁸.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu odwołuje się przede wszystkim do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a w szczególności do art. 2, art. 8 oraz art. 80 tegoż dokumentu. Stwierdza się, że nienarodzone dziecko nie jest uznawane za podmiot objęty ochroną z art. 2 tejże Konwencji – „Prawo każdego człowieka jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę” – przy jednoczesnym poszanowaniu prawa i interesów matki (art. 80). Zgodnie z art. 8 należy zapewnić uszanowanie życia rodzinnego i prywatnego¹⁹.

Podsumowując przytoczone powyżej dokumenty oraz działalność ETPCz, trudno powiedzieć o oczywistym i klarownym uregulowaniu tematyki macierzyństwa zastępczego na szczepku międzynarodowym i europejskim. Konwencja podpisana w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych odnosi się jedynie do adopcji zagranicznej, natomiast regulacje Unii Europejskiej jednoznacznie wskazują, iż surogacja komercyjna jest niewskazana, co ma również przełożenie na to, iż w państwach należących do tej organizacji można spo-

¹⁶ Art. 21 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny z dnia 4 kwietnia 1997 r. (zwanej także konwencją bioetyczną).

¹⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 98/44/ WE z dnia 6 lipca 1988 r. o ochronie prawnej wynalazków biotechnologicznych.

¹⁸ M. Moszczyńska, P. Olszewska, *Surogaty – wybrane aspekty prawne problematyki zastępczego macierzyństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015, nr 3, s. 49.

¹⁹ K. Szewczyk, *Medycznie wspomagana prokreacja w tzw. ustawie bioetycznej – na trakcie ku Kostaryce*, s. 6, http://www.ptb.org.pl/pdf/szewczyk_in_vitro_1.pdf.

tkać się jedynie z macierzyństwem zastępczym altruistycznym. Również Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu nie przyjął konkretnego stanowiska w tej sprawie, co sprawia, że tak naprawdę państwa UE mają bardzo dużą swobodę w zakresie ustawodawstwa dotyczącego macierzyństwa zastępczego, a poza tą organizacją każdy kraj może tę kwestię dowolnie unormować.

5. Przepisy dotyczące surogacji w krajach na całym świecie

Dotychczas nie pojawiło się żadne jednoznaczne stanowisko względem macierzyństwa zastępczego poparte stosownym dokumentem międzynarodowym, dlatego każde państwo uregulowało surogację zgodnie ze swoją wolą. Z tego powodu możemy rozróżnić trzy odmienne podejścia do tematu macierzyństwa zastępczego:

- 1) niedopuszczalność macierzyństwa zastępczego;
- 2) zezwolenie na surogację, jednakże tylko w formie altruistycznej;
- 3) pełnia swobody w zawieraniu umów zarówno niekomercyjnych, jak i komercyjnych.

W Unii Europejskiej nie mamy do czynienia z surogacją komercyjną. Państwa albo kwestię surogacji pozostawiają nieuregulowaną, m.in. Polska, Czechy, Rumunia i Irlandia, albo bezpośrednio jej zakazują, m.in. Niemcy, Włochy, Francja i Hiszpania, albo ustanowiły surogację altruistyczną, m.in. Portugalia, Dania, Anglia, Grecja – która finansuje koszty opieki medycznej dla surogatek – oraz Belgia²⁰. Jeżeli chodzi o Europę jako kontynent, warto wspomnieć również o Ukrainie, Rosji oraz Cyprze, w których to państwach surogacja jest w pełni legalna.

Odnosząc się do całego globu, mamy wiele krajów, które zezwalają na surogację altruistyczną, w tym Australię (legalna altruistyczna, płatna jest przestępstwem, większość stanów uznaje rodziców biologicznych oraz umowy między matką zastępczą a rodzicami), Kanadę (nie uznaje umów między rodzicami a matką zastępczą), RPA (wszelkie umowy są legalne, uznaje się rodziców biologicznych, surogatka ma 60 dni na rozmyślenie się i zatrzymanie dziecka) oraz Izrael (obowiązuje jedynie obywateli)²¹. Interesująco przedstawia się sytuacja w Stanach Zjednoczonych, gdyż nie ma tam żadnych regulacji odnoszących się do macierzyństwa zastępczego na szczeblu federalnym, więc każdy stan reguluje kwestię surogacji w inny sposób i mamy tam do czynienia z pełnym wachlarzem odmiennych przepisów w tej materii.

²⁰ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*, s. 49.

²¹ A. Olak, A. Krauz, *Surogatka to już zawód, banal czy globalne społeczne zapotrzebowanie...*, s. 183, 184.

6. Surogacja w świetle prawa i moralności

Współcześni twórcy prawa mierzą się z problemem, czym jest tzw. „macierzyństwo zastępcze”, na które jest bardzo dużo określeń, np. „leasing macicy” albo „adopcja postnatalna”. Wątpliwości zarówno natury moralnej, jak i prawnej budzą umowy z surogatkami. Kontrowersje wywołuje sama dopuszczalność tej formy prokreacji. Często proces poszukiwania matki zastępczej przez pośrednika wiąże się z opłatami, co jest niejednoznaczne etycznie i powoduje zinstytucjonalizowanie tego zjawiska. Czy zatem należy zakazać ingerowania w ludzką prokreację? Nie da się zatrzymać postępów, które zachodzą w medycynie. Prawo ma wyznaczać granice działań, które są możliwe, wiążą się jednak ze zbyt wielkim ryzykiem dla ludzkości. Nie wolno dopuścić do łamania fundamentalnych praw człowieka: godności, wolności, tożsamości i integralności. Pamiętać należy, że rynek medycznych usług prokreacyjnych ma także swoją „ciemną” stronę, wiążąc się często z nastawieniem na zysk „za wszelką cenę”. Należy szukać sposobów, aby zapobiec bezlitosnemu i brutalnemu wyzyskowi ludzi biednych, słabych, pozabawionych ochrony.

Czy pobieranie opłaty za takie usługi jest w ogóle moralnie dopuszczalne? Odpowiedź na to pytanie zależna jest od uwarunkowań kulturowych, zwłaszcza religijnych, dlatego pojawiają się różne oceny. Dominująca w Polsce negatywna ocena moralna została wzmocniona przez uznanie takich umów za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Pojawiają się również opinie, że skoro matka zastępcza przekazuje drugiej kobiecie najpiękniejszy dar – życie w ramach umów surogackich, powinna zostać za to wynagrodzona. Istnieje argumentacja, że kobiety wynajmują swoje macice innym kobietom z poczucia wspólnej odpowiedzialności, a nie tylko dlatego, że potrzebują pieniędzy.

Moralną i prawną ocenę macierzyństwa zastępczego utrudnia fakt, że stanowi ono jednocześnie transakcję handlową i wyraz solidarności kobiet²². Niezależnie od rzeczywistych intencji surogatek macierzyństwo zastępcze stanowi pewien rodzaj „pracy”, na dodatek pracy wyczerpującej, wykonywanej w trudnych warunkach, związanej z wieloma zagrożeniami. Nie ma zatem powodów, żeby odpłatność była ukrywana za zasłoną takich słów, jak „rekompensata” czy „gratyfikacja”, przyczyniając się do wzrostu zysków klinik leczenia niepłodności i wyzysku matek zastępczych.

Powstaje pytanie, czy należy godzić się na to, żeby dziecko było przedmiotem transakcji handlowej pomiędzy „matką-surogatką” a rodzicami zama-

²² T. Zimny, *Komercjalizacja ludzkiego ciała* [w:] *Bioetyka*, red. J. Różyńska, W. Chańska, Warszawa 2013, s. 237.

wiającymi? Jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii przy rozważaniach na temat macierzyństwa zastępczego jest „handlowy” charakter umów surogackich. W związku z mnożącymi się wątpliwościami natury etycznej w większości państw pojawiły się wyraźne zakazy umów surogackich. Prawo często przewiduje sankcje zarówno dla stron takich umów, jak i lekarzy uwikłanych w ich realizację.

7. Turystyka prokreacyjna

Turystyką prokreacyjną nazywamy zabieg prowadzący do nabycia możliwości zapłodnienia kobiety, która zamierza przekazać osobom trzecim dziecko po porodzie, jak również bezzarodkowe przeniesienie do kobiecego ciała materiału niepochodzącego od niej embrionu. Tym samym poszukiwane są przez nich miejsca, kraje, które takie procesy uważają za dozwolone, dają wolną rękę i ułatwiają dojście do tego typu zabiegów.

Kwestia turystyki prokreacyjnej (zwłaszcza w celu omijania zakazu krajowego) zajmuje coraz więcej miejsca wśród sporów sądowych (w tym przed ETPCz), które wywołane są przede wszystkim odmową transkrypcji przez organy administracyjne zagranicznego aktu urodzenia, dlatego że jest on sprzeczny z przepisami zakazującymi surogacji lub nakazującymi ustalać macierzyństwo na podstawie urodzenia.

Zatrudnienie matki zastępczej często wiąże się z wyjazdem potencjalnych rodziców do Stanów Zjednoczonych, gdzie proceder ten jest dozwolony. Obserwuje się znaczny wzrost zainteresowania technologią wspomaganego rozrodu i macierzyństwem zastępczym. Orzeczenie niemieckiego Sądu Najwyższego z dnia 20 grudnia 2014 r., w którym Sąd orzekł, że władze muszą uznać, iż dzieci urodzone przez matki zastępcze w innych krajach są legalnym potomstwem rodziców wynajmujących surogatkę, biorąc pod uwagę odrębne regulacje w zakresie praw rodzicielskich, nawet w przypadku, gdy stoi to w sprzeczności z prawem obowiązującym w Niemczech²³.

Uzasadnienie wyroku opierało się na tym, że odmowa ojcostwa naruszałaby prawa człowieka i dziecka: „Nawet jeśli prawo niemieckie zabrania stosowania macierzyństwa zastępczego, dziecko urodzone przez surogatkę ma prawo do posiadania prawnych rodziców [...]. Natomiast dziecko nie mogło wpłynąć na okoliczności jego narodzin, a tło macierzyństwa zastępczego nie mogło być podstawą do odmowy jego prawnym rodzicom”²⁴.

²³ R. Vaughn, *02 Feb Berlin 'Fertility Days' Signals Groundswell of Interest in Assisted Reproduction*, <https://www.iflg.net/berlin-fertility-conference/> (dostęp: 2.06.2018).

²⁴ Tamże.

8. Republika Federalna Niemiec – zakaz macierzyństwa zastępczego, handlowanie dziećmi

W pierwszej kolejności wyjaśnienia wymaga definicja macierzyństwa zastępczego przedstawiona w prawie niemieckim. Ustawodawca dla jego określenia posługuje się pojęciem Ersatzmutterschaft, które odzwierciedla szeroko pojmowane macierzyństwo zastępcze. Stałe Biuro Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego w umowie International Surrogacy Arrangement przedstawia macierzyństwo zastępcze jako swoistą umowę zawartą pomiędzy podmiotem zamawiającym, zamieszkującym konkretny kraj, a matką biologiczną mieszkającą na terytorium innego państwa.

Użycie zarodków ludzkich to zgodnie z ustawą o ochronie embrionów sprzedaż zarodka ludzkiego wytworzonego poza organizmem lub pobranego od kobiety przed zakończeniem jego zagnieżdżenia się w macicy, oddanie bądź kupowanie takiego zarodka, a także wykorzystanie go w celach, które nie służą jego zachowaniu. Poza sferą regulacyjną ustawy o ochronie zarodków pozostaje natomiast w szczególności podmiotowa sfera dopuszczalności stosowania metod medycznie wspomaganey prokreacji, choć mając na uwadze godność i dobro mającego urodzić się dziecka, w tym ewentualne komplikacje, niedopuszczalne jest wykonywania technik wspomaganey medycznie prokreacji z udziałem tzw. surogatek.

W Niemczech surogacja sama w sobie nie jest wyraźnie zabroniona ani karalna. Jednakże zawarte w tym zakresie umowy są bezskuteczne i niewykonalne. Zgodnie bowiem z niemieckim kodeksem cywilnym umowa naruszająca przepisy ustawy bądź zasady współżycia społecznego jest nieważna. Macierzyństwo zastępcze nie jest karalne w stosunku do potencjalnych rodziców oraz matki zastępczej. Umowy zawarte pomiędzy przyszłymi rodzicami a surogatką są uznawane za nieważne z mocy samego prawa²⁵, co skutkuje brakiem możliwości dochodzenia ich wykonania. Zgodnie z prawem karze podlegają pośrednicy i lekarze, którzy dokonują sztucznego zapłodnienia matki zastępczej.

Ustawa z dnia 13 grudnia 1990 r. o ochronie embrionu w art. 1 ust. 7 przewiduje z kolei karę do trzech lat więzienia lub karę grzywny za przeprowadzenie zabiegu sztucznego zapłodnienia kobiety, która po urodzeniu dziecka miałaby oddać je innej osobie, jak i zabiegu implantacji embrionu do macicy kobiety niebędącej dawczynią komórki jajowej. Zarówno zamawiający, jak i matka zastępcza nie podlegają karze. Artykuł 13a ustawy z dnia 5 listopa-

²⁵ S. Mitra, S. Schickatanz, T. Patel (red.), *Cross-Cultural Comparisons on Surrogacy and Egg Donation: Interdisciplinary Perspectives from India, Germany and Israel*, Palgrave Macmillan, Cham 2018, s. 83.

da 2001 r. o pośredniczeniu w zawieraniu umów o macierzyństwo zastępcze definiuje pojęcie matki zastępczej oraz (w art. 13c) zakazuje pośredniczenia w zawieraniu takich umów²⁶.

Na podstawie § 13c oraz § 14d AdVermiG²⁷ można wysnuć dwa wnioski, które stanowią, że zakazana jest publikacja ogłoszeń, których treść zawiera wzmiankę o zawieraniu umów o macierzyństwie zastępczym pod groźbą kary pozbawienia wolności lub grzywny, a samo zawieranie umów o macierzyństwo zastępcze jest zabronione. W związku z przepisami w Niemczech nie jest możliwe ustalenie pochodzenia dziecka rodziców docelowych wyłącznie na podstawie umowy o surogację. Niemieckie sądy dotychczas najczęściej uznawały pochodzenie dziecka od rodziców docelowych jedynie na podstawie umowy zawartej przez rodziców docelowych z matką zastępczą, która to umowa w świetle prawa niemieckiego jest niezgodna z prawem²⁸.

Zgodnie z kodeksem cywilnym (BGB) nieważna jest czynność sprzeczna z zasadami współżycia społecznego oraz czynność sprzeczna z ustawą. Zgodnie z tym co ustawodawca stanowi, nie jest możliwe dochodzenie na podstawie umowy żadnych roszczeń dotyczących zobowiązania do przekazania dziecka docelowym rodzicom oraz przekazania świadczeń pieniężnych za urodzenie dziecka²⁹.

Na mocy protokołu do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjętej 25 maja 2000 r. w Nowym Jorku³⁰ „Handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie, lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą”.

Nielegalne adopcje, jak ma to miejsce w opisywanym kraju, stają się coraz bardziej popularne. W wielu dokumentach międzynarodowych są one uznawane za „praktykę niewolniczą”, o czym pisze P. Rudnicka³¹. Potwierdza to m.in. treść uzupełniającej Konwencji w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnic-

²⁶ M. Fras, D. Abłażewicz, *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2007, t. VI, s. 60, 61.

²⁷ V. AdVermiG – Adoptionsvermittlungsgesetz (Ustawa o miejscu adopcji), <https://dejure.org/gesetze/AdVermiG> (dostęp: 29.05.22).

²⁸ J. v. Hein, *Komentarz do art. 6 RGBGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, nb. 271, www.beck-online.ed.

²⁹ M. Wellenhofer, *Komentarz do § 1591 BGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, red. D. Schab, München 2017, nb. 17–19, www.beck-online.ed.

³⁰ Dz.U. 2004, nr 238, poz. 2389.

³¹ Szerzej na ten temat P. Rudnicka, *Konstytutywne elementy pojęcia handel ludźmi*, www.nieccassociation.org/handel/ (dostęp: 9.05.2014).

twą podpisaną w Genewie dnia 7 września 1956 r., gdzie czytamy, że za ową praktykę niewolniczą stanowiącą nielegalną adopcję należy uznać sytuację, w których dziecko lub osoba poniżej lat 18 jest oddawana przez któregokolwiek lub oboje rodziców, lub przez swojego opiekuna innej osobie za wynagrodzeniem bądź bezpłatnie w celu uzyskania takiego dziecka lub osoby poniżej 18 lat albo ich pracy³².

Niemniej jednak przez to, że w krajach Europy Zachodniej i USA odnotowuje się ujemny przyrost naturalny, wzrasta popyt na noworodki, a nawet handel dziećmi jeszcze nienarodzonymi. Matki kontaktują się z agentami adopcyjnymi, rodzą często w państwie, gdzie na nowo narodzone dziecko czekają nowi rodzice³³. Podczas nielegalnej adopcji kwitnie korupcja wśród urzędników, ułatwiając zdobycie fałszywego świadectwa urodzenia.

Dużym problemem jest zidentyfikowanie kupca, ponieważ jego dane chroni sam handlarz lub ich nie zna. Podczas dochodzenia ważne jest to, z jakiego powodu dziecko zostało sprzedane przez rodziców oraz czy opiekunowie przekazali dziecko za uzyskanie stosownej zapłaty.

Ustawowe zakazy dotyczące macierzyństwa zastępczego wprowadzone zostały przede wszystkim jako potrzeba ochrony wyrażonej w art. 1 niemieckiej konstytucji zasady poszanowania godności ludzkiej zarówno mającego urodzić się dziecka³⁴, jak i matki zastępczej, której rola w wielu przypadkach może być instrumentalizowana na potrzeby rodziców docelowych³⁵.

9. Izrael – uregulowany status umów o macierzyństwo zastępcze, surogacja altruistyczna

Do grupy państw, w których dopuszczona jest możliwość zawarcia umowy o surogację, zaliczyć można Izrael. W kraju tym obowiązujące przepisy prawa (Ustawa o macierzyństwie zastępczym z 1996 r.) normują takie umowy oraz kwestie związane z macierzyństwem zastępczym. Skorzystanie z su-

³² Dz.U. 1963, nr 33, poz. 185.

³³ A. Morawska, *Proceder handlu dziećmi – perspektywa doświadczeń europejskich*, s. 305, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/216>.

³⁴ M. Frasz, D. Abłażewicz, *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2008, t. VI, s. 61.

³⁵ A. Diel, *Leihmuttertschaft und Reproduktionstourismus, e-book 2014*, s. 67, 73, <https://www.lehmanns.de/shop/recht-steuern/36057616-9783943951172-leihmuttertschaft-und-reproduktionstourismus>. Na temat potrzeby ochrony praw matki zastępczej zob. np. wyrok OLG Braunschweig z dnia 12 kwietnia 2017 r., 1 UF 83/13, nb. 29–30.

rogacji wymaga zgody specjalnego organu państwowego – Komisji Aprobującej (powoływanej przez ministra zdrowia) złożonej z lekarzy, prawnika, socjologa i duchownego. Pełni ona rolę dyscyplinującą i tylko za jej pozwoleniem można zawrzeć umowę o noszenie płodu³⁶. Przedmiotem tej umowy jest zgoda matki zastępczej na wszczęcie jej jaja zapłodnionego plemnikiem przyszłego ojca, a następnie proces donoszenia ciąży i wydania dziecka na świat, po czym jest ona zobowiązana do przekazania dziecka przyszłym rodzicom, z którymi zawiązała umowę. Ze względu na religię państwową w Izraelu, jaką jest judaizm, jedynym możliwym rodzajem surogacji jest macierzyństwo zastępcze gestacyjne. Tradycyjne jest wykluczone, gdyż zapłodnienie niezamężnej kobiety przez mężczyznę sprawiłoby, że matka okryłaby się hańbą, a dziecko byłoby „niegodne” i nie miałoby szansy odnaleźć się w tamtejszym społeczeństwie.

Umowa składa się z dwóch części: pierwsza dotyczy surogactwa, a druga statusu i rodzicielstwa dziecka³⁷. Komisja Aprobująca zatwierdzi ją tylko w przypadku, gdy jest zgodna z obowiązującymi przesłankami wynikającymi z ustawy. Obydwie strony muszą być pełnoletnimi obywatelami Izraela – surogacja jest niedopuszczalna względem cudzoziemców. Surogatka musi być kobietą niezamężną (albo wdową lub rozwiedzioną) i wyznawać tę samą religię co para zamawiająca, natomiast druga strona umowy musi być w związku heteroseksualnym (jako para bądź małżeństwo), jako że pary homoseksualne i osoby samotne nie uzyskują zgody Komisji. Konieczne jest przeprowadzenie badań psychologicznych (przez obydwie strony) oraz ginekologicznych (tylko przez surogatkę), aby ustalić niemożność zajścia w ciążę przez matkę społeczną oraz bezpieczeństwo i zdrowie matki zastępczej przy donoszeniu ciąży. Oprócz przesłanek ustawowych, bezwzględnie przy zawieraniu umowy o surogację musi być złożone dwustronne zgodne oświadczenie woli (bez przymusu)³⁸. W umowie wykluczone jest zawieranie klauzul, które zabraniałyby matce zastępczej przystępowania do jakiegokolwiek procedury medycznej (w tym m.in. aborcji).

Gdy Komisja Aprobująca otrzyma potrzebne dokumenty, przystępuje do ich weryfikacji. Jeśli na ich podstawie spełnione są wszystkie przesłanki, to wyraża ona zgodę na zawarcie umowy. Stan faktyczny może być cofnięty, a umowa uznana za nieważną do czasu implementacji embrionu do organizmu matki. Wynagrodzenie dla matki zastępczej również określa Komisja Apro-

³⁶ Tamże, s. 78.

³⁷ Ł. Żukowski, *Problemy prawne i etyczne umów o macierzyństwo zastępcze – uwagi na tle rozwiązań przyjętych w Izraelu* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, Wrocław 2013, s. 319.

³⁸ Tamże, s. 320.

bująca, zgadzając się bądź odrzucając zapis umowny w tym aspekcie. Bardzo rzadko zdarza się, aby zezwoliła ona na pełne wynagrodzenie dla surogatki, raczej twardo stoi przy stanowisku, iż para zamawiająca powinna pokrywać jedynie opłaty, koszty i inne finansowe zobowiązania (np. odszkodowanie) związane z donoszeniem ciąży i urodzeniem dziecka. Komisja pilnuje również regularności oraz kwoty powyższych wypłat³⁹.

Zgodnie z izraelskim prawem matką dziecka jest tylko ta kobieta, które je urodziła, więc dla zastosowania macierzyństwa zastępczego przewidziano odrębną procedurę prawną. Do czasu zakończenia procedury sztucznego zapłodnienia opiekunem prawnym jest pracownik socjalny, który niezwłocznie po urodzeniu przekazuje dziecko rodzicom. Rodzice są zobligowani do zgłoszenia się do sądu z wnioskiem o przysposobienie dziecka w terminie do 7 dni od jego urodzenia. W przypadku uchybienia powyższemu terminowi z wcześniej wspomnianym wnioskiem występuje opiekun prawny. Sąd po przeprowadzeniu postępowania udziela zgody na przysposobienie dziecka bądź odmawia jej udzielenia, jeśli stałoby to w sprzeczności z dobrem dziecka⁴⁰. W szczególnych przypadkach Sąd może wyrazić zgodę na odstąpienie od umowy o macierzyństwo zastępcze przez matkę zastępczą, gdy w sprawie zaistnieją szczególne okoliczności, przy priorytetowym uwzględnieniu dobra dziecka. Wówczas jedynym opiekunem staje się matka biologiczna. Odstąpienie od umowy odbywa się na zasadach ogólnych, więc surogatka może być zobowiązana do zwrotu wszystkich świadczeń, które otrzymała od pary zamawiającej na poczet realizacji treści umowy. Gdy umowa została wykonana, nie ma możliwości odstąpienia od niej⁴¹.

W przypadku nieuzyskania aprobaty Komisji Aprobującej zawarcie umowy o surogację jest zagrożone karą jednego roku pozbawienia wolności.

Podsumowując kwestię macierzyństwa zastępczego w Izraelu, jest ona możliwa w formie altruistycznej, a jednocześnie obwarowana licznymi regulacjami mającymi na celu zapobieganie komercjalizacji surogacji w społeczeństwie izraelskim bądź surogacji turystycznej. Badania psychologiczne i ginekologiczne gwarantują bezpieczeństwo zarówno parze zamawiającej, jak i matce zastępczej oraz dziecku. Komisja Aprobująca czuwa nad legalnością zawieranych umów o surogację, ich treścią i kwotą wynagrodzenia dla matki zastępczej oraz terminowością zapłaty przez parę zamawiającą. Oczywiście ze względu na silny wpływ judaizmu pojawiły się także przepisy silnie regulujące kwestie związane z religią wyznawaną przez parę zamawiającą i matkę zastępczą oraz zakaz macierzyństwa zastępczego tradycyjnego i zakaz zama-

³⁹ Tamże, s. 321.

⁴⁰ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*, s. 79.

⁴¹ Tamże.

wiania przez pary homoseksualne bądź osoby samotne, a także przymus bycia niezamężną nałożony na surogatkę. Nie zmienia to faktu, iż w państwie judaistycznym, które reprezentuje raczej konserwatywne poglądy, umowy o macierzyństwo zastępcze są uregulowane, i to w sposób, który gwarantuje duże bezpieczeństwo zdrowotne oraz nienadużywanie przepisów dla własnych korzyści majątkowych.

10. Surogacja w Polsce

W Polsce brak jest regulacji dotyczących macierzyństwa zastępczego. Zgodnie z ustawową definicją matki zawartą w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jest nią wyłącznie kobieta, która urodziła dziecko (art. 61⁹ k.r.o.). W związku z tym, gdyby doszło do surogacji, to i tak do aktu urodzenia wpisuje się matkę zastępczą. Fakt, że surogatka nie jest „genetyczną” matką dziecka, jest z prawnego punktu widzenia bez znaczenia i nie można na tej podstawie dokonać zaprzeczenia jej macierzyństwa. Przekazanie praw rodzicielskich do dziecka może się odbyć tylko na zasadzie przysposobienia (zwłaszcza *adoptio plena*, czyli przysposobienia pełnego). Decyduje o nim tylko i wyłącznie sąd opiekuńczy (art. 586 k.p.c.), kierując się jedynie dobrem dziecka (art. 114 k.r.o.)⁴². Umowa decydująca o tym, kto jest matką dziecka, byłaby niezgodna z prawem, a więc nieważna (art. 58 § 1 k.c.). Natomiast umowne zobowiązanie się surogatki do wyrażenia zgody na przysposobienie dziecka należałoby uznać za nieważne ze względu na sprzeczność z zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 2 k.c.)⁴³.

Czerpanie korzyści materialnych z macierzyństwa zastępczego (w tym pośredniczenie między surogatką a ewentualnymi „klientami”) jest przestępstwem (art. 189a § 1 i 2 oraz art. 211a k.k.)⁴⁴. Pierwszy z tych artykułów odnosi się do handlu ludźmi, drugi natomiast do organizacji adopcji w celu odniesienia korzyści majątkowej. Za obrót gametami lub embrionami w celu korzyści majątkowej lub osobistej grozi kara pozbawienia wolności do lat 3 przy gamecie i do lat 5 przy zarodku, czynienie tego zawodowo odpowiednio do lat 5 i do lat 10. Zakazane jest tworzenie oraz zagnieżdżanie zarodków bez zgody dawcy lub w razie jej wycofania – kara grzywny, kara ograniczenia wolności lub pozbawienie wolności do roku (art. 78)⁴⁵.

⁴² M. Moszczyńska, P. Olszewska, *Surogatki – wybrane aspekty prawne problematyki macierzyństwa zastępczego...*, s. 50.

⁴³ P. Witczak-Bruś, *Surogacja. Aspekty prawne macierzyństwa zastępczego...*

⁴⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

⁴⁵ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*, s. 202.

Z jednej strony prawo nie nakłada sankcji karnych na osoby, które umawiają się na przekazanie dziecka (przez przysposobienie) związane z macierzyństwem zastępczym, co pozwala na istnienie tego proceduru w praktyce. Z drugiej strony brak regulacji umów między rodzicami a matką zastępczą oraz surowe przepisy dotyczące zakazu adopcji w celu odniesienia korzyści majątkowej oraz handlu ludźmi sprawiają, że sytuacja zarówno rodziców pragnących skorzystać z usług surogatki, jak i samej matki zastępczej jest bardzo trudna. Zarówno surogatka, jak i rodzice nie podlegają żadnej ochronie przez prawo polskie. Matka genetyczna ryzykuje tym, iż matka biologiczna po urodzeniu dziecka poczuje silny instynkt macierzyński i zechce zachować je dla siebie, a sąd z pewnością się do tego przychyli, nie uznając jakichkolwiek ustaleń między matką biologiczną a genetyczną, natomiast na takiej samej zasadzie matka biologiczna ponosi ryzyko związane z możliwością zmiany zdania przez matkę genetyczną po urodzeniu dziecka i niechęci do jego przysposobienia. Sąd oczywiście i w tym przypadku nie uwzględniłby ustaleń między nimi⁴⁶.

11. Surogacja a handel ludźmi – Polska

Pojęcie handlu ludźmi zostało uregulowane w rozdziale XIV zatytułowanym *Objaśnienia wyrażeń ustawowych*. Zgodnie z art. 115 § 22 k.k. handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

- 1) przemocy lub groźby bezprawnej,
- 2) uprowadzenia,
- 3) podstępu,
- 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,
- 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom usta-

⁴⁶ M. Moszczyńska, P. Olszewska, *Surogatki – wybrane aspekty prawne problematyki macierzyństwa zastępczego...*, s. 51.

wy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6⁴⁷.

Na podstawie wskazanego wyżej przepisu trudno jest powiązać handel ludźmi z macierzyństwem zastępczym, gdyż zmusza on do wykazania szeregu przesłanek w celu udowodnienia, iż konkretna sytuacja ma związek z handlem dziećmi.

Wobec nieuregulowania kwestii surogacji w prawie takie umowy mogą być zakwalifikowane jako dokumentujące przestępstwo handlu dziećmi. Kobiety, które decydują się na rolę surogatki, czynią to ze względu na trudną sytuację materialną. Drugi obszar to kobiety w średnim wieku, niepracujące, ale posiadające już co najmniej jedno dziecko. Kolejna grupa to matki żywicielki rodziny wielodzietnej, będące w wyjątkowo trudnej sytuacji materialnej, gotowe zrobić wszystko, by utrzymać finansowo swoją rodzinę. Dla nich to nie poryw serca, lecz interes.

Ze względu na kwestię niepłodności, która w Polsce dotyczy 10–15% par, zapotrzebowanie społeczne w Polsce na surogatki w pewnym stopniu istnieje, dlatego w Internecie pojawia się coraz więcej stron, gdzie można znaleźć ogłoszenia kobiet chętnych urodzić cudze dziecko.

W naszym kraju do tej pory powstała jedna agencja wynajmu brzuchów: Elizabeth – Matki Zastępcze – Surogatki mająca siedzibę w podwarszawskim Piasecznie. Oficjalnie zarejestrowana była jako firma pośrednicząca w zatrudnianiu opiekunek. Z punktu widzenia prawa czerpanie korzyści materialnych z macierzyństwa zastępczego (w tym pośredniczenie między surogatką a ewentualnymi klientami) jest przestępstwem. Według art. 189a §1: kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata, §2: kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w §1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

12. Zakończenie

Komercjalizacja ciała ludzkiego to powszechne zjawisko społeczne. Problem „urynkowienia” i „utowarowienia” zaczął dotyczyć cały świat. Biomedycyna stanowi obecnie obszar, z którym wiążą się ogromne ekonomiczne korzyści, a pacjent bardzo często przybiera postać „klienta”. Hasło „wszystko na sprzedaż” zaczęło być używane także w odniesieniu do materiału ludzkiego, który stał się zwyczajnie „towarem”.

Popyt i podaż rządzą dziś medycznym rynkiem prokreacji. Usługi surogackie stały się częścią międzynarodowego, zglobalizowanego i zindustrializo-

⁴⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

wanego handlu, w którym zysk przedkładany jest często nad prawa człowieka, natomiast rzeczywiste transakcje handlowe ukrywane są pod hasłami „darowiźny”, „gratyfikacji” bądź „rekompensaty”, prowadząc do wyzysku ludzi biednych, słabych, zdeterminowanych swoją jednostkową sytuacją do tego, by zostać stroną odhumanizowanego „kontraktu” oferowanego przez prywatne kliniki leczenia niepłodności. Przed prawem stoi ogromne zadanie. Ma ono bowiem „wpływ na rzeczywistość, gdy wprowadza w niej jakiś porządek, nie zaś wtedy, gdy się od niej odwraca, opatrując zwykłym zakazem pozwalającym udawać, że tego, czego się zakazuje, po prostu nie ma, bo jest zakazane”⁴⁸.

Kwestię zastępczego macierzyństwa można rozważać na płaszczyźnie czyisto etycznej, która sprowadza się do sformułowania etycznego wymiaru pojęcia macierzyństwa i rodzicielstwa oraz dyskusji nad wartościami, jakim ma służyć prokreacja. W wielu krajach istnieje już prawo dotyczące macierzyństwa zastępczego, w niektórych jest surowo zabronione w innych szeroko praktykowane.

Trafną konkluzją na zakończenie jest formuła człowieczeństwa, która głosi: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w twej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka”⁴⁹.

Bibliografia

- Bagan-Kurluta K., *Między adopcją a surogacją: problemy międzynarodowe* [w:] *Pravovi vikliki sučasnosti: mižnarodna migraciâ v umovah globalizacii*, red. koll. Get'manceva Nina Dmitrivna i in., Černivci: Černivec'kij nacional'nij universitet, 2020.
- Balicki J., *Wspomagana prokreacja i badania prenatalne w Polsce. Dyskusja bioetyczno-prawna*, „Studia Gdańskie” 1998, t. XI.
- Bączyk-Rozwadowska K., *Prokreacja medycznie wspomagana. Studium z dziedziny prawa*, Wydawnictwo TNOiK. Dom Organizatora, Toruń 2018.
- Ciulkin-Sarnocińska K., *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019.
- Diel A., *Leihmutterchaft und Reproduktionstourismus, e-book 2014*, <https://www.lehmanns.de/shop/recht-steuern/36057616-9783943951172-leihmutterchaft-und-reproduktionstourismus>. Na temat potrzeby ochrony praw matki zastępczej zob. np. wyrok OLG Braunschweig z dnia 12 kwietnia 2017 r., 1 UF 83/13.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 98/44/ WE z dnia 6 lipca 1988 r. o ochronie prawnej wynalazków biotechnologicznych.
- Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny z dnia 4 kwietnia 1997 r.
- Fras M., Ablazewicz D., *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2007, t. VI.
- Hartman J., *Bioetyka dla lekarzy*, Warszawa 2009.

⁴⁸ J. Hartman, *Bioetyka dla lekarzy*, Warszawa 2009, s. 125.

⁴⁹ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1953, s. 6.

- <https://www.iflg.net/berlin-fertility-conference/>
- Hein J. v., *Komentarz do art. 6 RGBGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, nb. 271, www.beck-online.ed
- Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1953.
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez ONZ w 1989 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911200526/O/D19910526.pdf>.
- Kramska M., *Medycznie wspomagana prokreacja – standardy międzynarodowe i europejskie* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, Wrocław 2013.
- Łukasiewicz J., Łukasiewicz R., *Prawo rodzinne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Mikluszka M., *Zagraniczne procedury tzw. macierzyństwa zastępczego (surrogacy motherhood) w świetle zasady handlu ludźmi – zagadnienia węzłowe*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2017.
- Mitra S., Schicktanz S., Patel T. (red.), *Cross-Cultural Comparisons on Surrogacy and Egg Donation: Interdisciplinary Perspectives from India, Germany and Israel*, Palgrave Macmillan, Cham 2018.
- Morawska A., *Proceder handlu dziećmi – perspektywa doświadczeń europejskich*, <https://dziecko-korkrzywdzone.fdcs.pl/index.php/DK/article/view/216>.
- Moszczyńska M., Olszewska P., *Surogatki – wybrane aspekty prawne problematyki zastępczego macierzyństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015, nr 3.
- Niżnik-Mucha A., *Prawna regulacja medycznie wspomaganej prokreacji w Polsce i w wybranych państwach europejskich*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
- Olak A. Krauz A., *Surogatka to już zawód, banal czy globalne społeczne zapotrzebowanie*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka. Praktyka. Refleksje” 2016, nr 21.
- Przyśliwska-Urbanek E., *Macierzyństwo zastępcze z perspektywy prawa Niemiec. Prawa podstawowe*, Warszawa 2017.
- Rudnicka P., *Konstitutywne elementy pojęcia handel ludźmi*, www.nieccassociation.org/handel/ (dostęp: 9.05.2014).
- Szewczyk K., *Medycznie wspomagana prokreacja w tzw. ustawie bioetycznej – na trakcie ku Kosiaryce*, http://www.ptb.org.pl/pdf/szewczyk_in_vitro_1.pdf.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.
- Vaughn R., *2 Feb Berlin 'Fertility Days' Signals Groundswell of Interest in Assisted Reproduction*, <https://www.iflg.net/berlin-fertility-conference/> (dostęp: 2.06.2018).
- Wellenhofer M., *Komentarz do § 1591 BGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, red. D. Schab, München 2017, www.beck-online.ed.
- Witczak-Bruś P., *Surogacja. Aspekty prawne macierzyństwa zastępczego*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2021.
- Zimny T., *Komercjalizacja ludzkiego ciała* [w:] *Bioetyka*, red. J. Różyńska, W. Chańska, Warszawa 2013.
- Żukowski Ł., *Problemy prawne i etyczne umów o macierzyństwo zastępcze – uwagi na tle rozwiązań przyjętych w Izraelu* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, Wrocław 2013.

Streszczenie

Artykuł w dużej mierze opiera się na regulacjach dotyczących macierzyństwa zastępczego oraz zagadnień z nim związanych w ujęciu międzynarodowym. Autorzy, analizując prawo w poszczególnych krajach, podejmują próbę sklasyfikowania surogacji – jako handel żywym

towarem, handel dziećmi czy realna pomoc w założeniu rodziny. W treści artykułu podjęto temat surogacji pod kątem moralności oraz legalności z punktu widzenia powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, Niemczech czy Izraelu.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, macierzyństwo zastępcze, surogacja.

Summary

The prepared work is largely based on the regulations concerning surrogacy and issues related to it from an international perspective. The authors of the work, by analyzing the laws in individual countries, attempt to classify surrogacy as trafficking in human beings, trafficking in children or real help in starting a family. The content of the article examines what a surrogate is in terms of morality and legality from the point of view of generally applicable law in Poland, Germany or Israel.

Key words: trafficking human, surrogate motherhood, surrogacy.

Łukasz Kubicki, Szymon Kłeczek

Uniwersytet Rzeszowski

Prawno-historyczne aspekty handlu żywym towarem w państwach afrykańskich od początków XX wieku do współczesności

1. Wstęp

Niewątpliwie handel ludźmi stanowi doniosły problem dzisiejszego świata¹. Handel żywym towarem narusza podstawowe prawa człowieka, uderza w godność jednostki i możliwość samostanowienia o sobie. Problem ten jest obecny na wielu płaszczyznach życia, a związany jest z aktualnym stanem obowiązującego prawa, społeczeństwa, kultury, ekonomii i historii. Należy wspomnieć, że problem niewolnictwa, w tym również handlu żywym towarem, dotyczy zarówno krajów wysokorozwiniętych, należących do bogatej północy, jak i biedniejszych państw zaliczających się do biednego południa. Choć ten podział wydaje się anachroniczny, jednak w dalszym ciągu istotnie rzutuje na stosunki międzynarodowe². Natomiast co do samej istoty problemu, to tematyka związana z handlem żywym towarem nie stanowi żadnego *novum*, a zasadniczo istnieje od zarania dziejów. Regulacje dotyczące niewolnictwa, w tym również handlu ludźmi, miały swoje miejsce już w starożytności. Państwem o ustroju niewolniczym było na przykład starożytne państwo rzymskie, które swym zasięgiem obejmowało również północną Afrykę. Niewątpliwie problem ten dotyczył i dotyczy wielu regionów świata, w tym także państw afrykańskich. W jednym z przedstawionych raportów widoczna jest mała aktywność ustawodawców tychże państw we wprowadzaniu nowych regulacji lub zmian w prawie w zakresie handlu żywym towarem³. Raport zwraca uwagę na handel ludźmi w celu poddawania ich późniejszym nadużyciom seksual-

¹ Na potrzeby niniejszego artykułu terminy „handel ludźmi” i „handel żywym towarem” są rozumiane jako pojęcia tożsame.

² K. Prendecki, *Bogata północ, biedne południe na początku XXI wieku*, „Gospodarka i Polityka”, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2005.

³ *Trafficking in Persons Report*, U.S. Department of State, czerwiec 2021, s. 63.

nym wbrew ich woli i ukazuje aktywność tych państw w zakresie omawianej materii. Przedstawione dane z tego raportu prowadzą do konkluzji, iż brak jest właściwych uregulowań w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi, a także relatywnie istnieje mała wykrywalność tego rodzaju przestępstw w stosunku do liczby osób oskarżonych. Ustawodawcy wielu krajów dostrzegając problematykę związaną z handlem ludźmi, podjęli prawnie relewantne kroki, aby przeciwdziałać temu problemowi.

2. Przymusowa praca jako forma handlu ludźmi

Międzynarodowa Organizacja Pracy (dalej MOP) należy do agencji afiliowanych Organizacji Narodów Zjednoczonych, która zajmuje się problemami pracowników i ochroną ich praw. Ponadto MOP podejmuje tematykę związaną z ograniczaniem praw dzieci, a także opracowywaniem szkoleń z zakresu polepszania jakości wykonywanej pracy i warunków jej odbywania. Organizacja łączy wiele państw na świecie, również z kontynentu afrykańskiego. Od swojego powstania w 1919 r. MOP w swych działaniach kieruje się dewizą „Praca nie jest towarem”. Należy podkreślić, że u swych podstaw wykonywanie pracy ma swój cel, a ponadto stosowną cenę, która jest zależna od praw podaży i popytu istniejących na coraz bardziej zglobalizowanym rynku. Jednak jej nośnikiem pozostaje człowiek, to jest istota mająca przyrodzoną godność i prawa, posiadająca swoje potrzeby, aspiracje, osobowość, istniejąca w społecznym kontekście.

W odróżnieniu od kapitału czy towarów pracownik nie może przemieszczać się bez przeszkód, gdyż większość państw wprowadziła bariery w swobodnym przepływie osób⁴. Reguła swobodnego wyboru pracy czy, inaczej mówiąc, zakaz przymuszania do jakiegokolwiek pracy lub usługi należy do podstawowych zasad ustanowionych w konwencjach MOP. Tymczasem w historii XX i XXI w. miliony ludzi było (i jest) zmuszanych do pracy wbrew swojej woli, w upokarzających i nieludzkich warunkach⁵.

W ostatnich latach pojawił się nowy termin – „handel ludźmi” dla określenia sytuacji, w których ludzie byli traktowani jak towar, a co za tym idzie – kupowani i sprzedawani, wykorzystywani, oszukiwani i zwodzeni lub prze-

⁴ Konwencja nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122) i Konwencja nr 105 Międzynarodowej Organizacji Pracy o zniesieniu pracy przymusowej przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1957 r. (Dz.U. 1959, nr 39, poz. 240).

⁵ B. Andrees, *Praca przymusowa jako forma handlu ludźmi*, Międzynarodowa Organizacja Pracy; Z. Lasocik (red.) *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 191.

trzymywani w niewoli za długi. Handlarze biorący udział w tym procederze wykorzystują swoje ofiary do wielu celów, najczęściej do pracy przymusowej.

Wobec powyższego zgodnie z konwencjami MOP praca przymusowa:

- 1) dotyczy przymusowego wykorzystywania do celów ekonomicznych;
- 2) obejmuje wykonywanie pracy oraz świadczenie;
- 3) przez to pojęcie można rozumieć seksualne wykorzystywanie w celach komercyjnych oraz pewne formy pracy więźniów i pracy przymusowej narzuconej z różnych przyczyn przez państwo lub reżim wojskowy;
- 4) ponadto obejmuje w swym zakresie znaczeniowym kilka wyjątków – dotyczy sytuacji, kiedy praca jest wykonywana przymusowo, a mimo to nie jest traktowana jako naruszenie prawa międzynarodowego, np. drobne prace o charakterze społecznym (tzw. *minor communal service*)⁶, czy też praca świadczona w trakcie odbywania regularnej służby wojskowej.

W stosownym raporcie opublikowanym w 2005 r. Międzynarodowa Organizacja Pracy zaprezentowała globalne i regionalne szacunki dotyczące pracy przymusowej⁷. Niniejszy raport przedstawił dane, z których wynika, że spośród 12,3 miliona osób, które według szacunków tej organizacji wykonują pracę przymusową na całym świecie, 2,4 miliona to pracownicy przymusowi będący ofiarami handlu ludźmi. Pamiętać także należy, że nie każdy przymusowy pracownik jest ofiarą tego procederu. Przymusowo pracująca ofiara handlu ludźmi to osoba, która wyjechała lub została wywieziona ze swojego miejsca pochodzenia, często z pomocą pośrednika. Do wspomnianych pośredników mogą należeć członkowie zorganizowanej grupy przestępczej, pracownicy agencji turystycznej, prywatne podmioty zajmujące się pośrednictwem pracy, przyjaciele, a także nawet członkowie rodziny⁸. Należy wspomnieć, że wysokie opłaty, które pobierają przemytnicy ludzi i pośrednicy za „załatwienie” pracy, wpędzają migrantów w długi, które następnie muszą oni odpracowywać w formie pracy przymusowej.

Prowadzone obserwacje i analizy potwierdziły istnienie wielu środków przymusu stosowanych w zależności od sektora gospodarczego i stopnia bezbronności pracowników. Jako przykład można przytoczyć położenie ekonomiczne i sytuację pracownika w kontekście wspomnianego seksbiznesu. Pra-

⁶ Wprawdzie w polskim oficjalnym tłumaczeniu Konwencji nr 29 użyto sformułowania „drobne wiejskie roboty”, jednak wydaje się, że jest to pomyłka pisarska w tłumaczeniu użytego określenia.

⁷ A global alliance against forced labour. Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, ILO, 2005 (Ogólnoświatowy sojusz w walce z pracą przymusową. Raport globalny w kontynuacji Deklaracji Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej podstawowych zasad i praw w pracy); P. Belsler i in., *ILO Minimum Estimate of Forced Labour in the World*, ILO, Geneva 2005.

⁸ <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/publications/profits-of-forced-labour-2014/lang--en/index.htm>.

cownikom przymusowym z reguły nie zabrania się opuszczania miejsca pracy pod groźbą użycia przemocy fizycznej. Groźby mają tutaj zupełnie inny wymiar, na przykład w postaci zatrzymywania wypłaty lub zwłoki w wypłatach czy groźb użycia przemocy w stosunku do członków rodziny. Handel ludźmi jest zatem znacznie szerszym problemem i nie jest wyłącznie związany z prostytutką i zorganizowaną przestępczością. Działania rządu powinny skupić się również na innych zagrożonych sektorach gospodarki. Z uwagi na charakter i przestępczy proceder opinia publiczna kieruje swoją uwagę głównie na seksbiznes⁹.

Zestawienie dysproporcji między pracą w warunkach, która nie spełnia norm pracy przymusowej, a tą spełniającą nadmienione normy, jest bardzo ważne, szczególnie z punktu widzenia np. organizacji ścigających ten proceder. Należy zwrócić uwagę na pewną zależność: jeżeli człowiek pracuje dobrowolnie, jest upodmiotowiony, natomiast praca przymusowa sprawia, że staje się uprzedmiotowiony. Co więcej, niska płaca, praca w ciężkich warunkach, przekraczanie wymiaru czasu pracy dotyczą nie tylko pracowników przymusowych. Większość osób migrujących, które są zatrudniane przy pracach niewymagających wysokich kwalifikacji, w istocie rzeczy jest dyskryminowana przez pracodawcę w kwestii wynagrodzenia czy czasu pracy. Jednak w przypadku pracy przymusowej dochodzi do tego element przymusu i kontroli. Wykrycie tych elementów to olbrzymie wyzwanie dla praktyków, np. dla organów ścigania czy organizacji pozarządowych. Handel ludźmi jest i będzie nieuchronnie związany z polityką migracyjną i polityką zatrudnienia. Zdecydowana większość pracowników migrujących wyjeżdża z miejsca pochodzenia, gdyż nie mogą znaleźć tam pracy za godziwą płacę. Restrykcyjne przepisy dotyczące ruchu granicznego uniemożliwiają im legalny wjazd do kraju docelowego czy podjęcie tam legalnej pracy. Stopień zdesperowania emigranta jest w pewien sposób skorelowany z jego późniejszą sytuacją ekonomiczno-gospodarczą, ponieważ im bardziej zdesperowany jest emigrant przed wyjazdem, tym zachodzi większe prawdopodobieństwo, że stanie się on obiektem do wykorzystania jako narzędzie do pracy¹⁰.

3. Pierwsze regulacje dotyczące handlu ludźmi na gruncie prawa międzynarodowego

Prof. Andrzej Sakowicz wskazuje, że początki regulacji prawnych dotyczących problemu handlu ludźmi miały miejsce na początku ubiegłego wie-

⁹ B. Andrees (oprac.), *Praca przymusowa i handel ludźmi. Podręcznik dla Inspektorów Pracy*, Międzynarodowe Biuro Pracy 2010.

¹⁰ K. Sońta, *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015.

ku¹¹. Do pierwszych takich regulacji należą Międzynarodowe porozumienie z 18 maja 1904 r. i Międzynarodowa konwencja z 4 maja 1910 r.¹² Obydwa dokumenty skupiają się na przeciwdziałaniu handlowi dziećmi i kobietami, który jest nakierowany na zmuszanie ich do prostytucji. Handel ludźmi w celu poddawania ich przymusowej prostytucji był wówczas częstą praktyką, dlatego też traktowano te pojęcia jako tożsame. Z punktu widzenia zarówno regulacji prawnych, jak i językowej pojęcie handel „żywym towarem” zostało znacząco rozszerzone, a dziś nie ogranicza się do wspomnianej powyżej czynności. W związku z tym podjęto w tym zakresie wiele aktów prawnych na poziomie międzynarodowym. Trend odchodzenia od zero-jedynkowego rozumienia pojęcia handlu ludźmi ma swój wyraz w Międzynarodowej konwencji o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, która została podpisana w Genewie 30 września 1921 r.¹³ Już w preambule tego aktu zostały określone jego cele, a mianowicie zapewnienie bardziej komplementarnego zwalczania handlu, zarówno dziećmi, jak i kobietami. Akt ten konsolidował państwa-strony przystępujące do nadmienionej Konwencji w kwestii przeciwdziałania i redukcji tego zjawiska, zastrzeżono bowiem w pierwszym artykule tego aktu przymus przyjęcia wcześniejszych regulacji w tym zakresie. Oczywiście obowiązek ten dotyczył państw-stron, które nie przystąpiły do wcześniejszych aktów prawnych związanych z tą problematyką. Mowa tu o wspomnianym porozumieniu z 18 maja 1904 r. i konwencji z 4 maja 1910 r. Niewątpliwie konwencja z 30 września 1921 miała charakter akcesoryjny względem wspomnianych dwóch pierwszych aktów prawnych. Co istotne, państwem-stroną wspomnianej konwencji był też Związek Południowo-Afrykański. W późniejszym czasie ustawodawstwo międzynarodowe dotyczące przeciwdziałania handlowi ludźmi stworzyło szereg regulacji, jednak wspomniane akty stanowiły pierwsze regulacje w tym zakresie.

4. Definicja prawna handlu ludźmi na podstawie Konwencji w sprawie niewolnictwa podpisanej w Genewie 25 września 1926 roku

Pomimo upływu czasu, definicje, a także regulacje dotyczące handlu ludźmi ewoluowały, jednak część z nich pozostała w niezmienionej formie do dzisiaj. Do tego rodzaju aktów prawnych można zaliczyć Konwencje

¹¹ A. Sakowicz, *Przestępstwo handlu ludźmi z perspektywy prawa międzynarodowego*, „Prawo i Prokuratura” 2006, nr 3, s. 53.

¹² Dz.U. 1922, nr 87, poz. 78.

¹³ Dz.U. 1925, nr 125, poz. 893.

w sprawie niewolnictwa podpisaną w Genewie 25 września 1926 r.¹⁴ Stroną wspomnianej konwencji było na przykład dominium brytyjskie, tj. Związek Południowej Afryki. Ten akt prawny w swej treści wprowadza *ex lege* definicję, iż niewolnictwo jest stanem czy położeniem jednostki, względem którego stosowane jest postępowanie w całości lub części wynikające z praw własności. Niniejsza konwencja wskazuje uprzedmiotowienie człowieka, jakie ma miejsce, jeśli chodzi o niewolnictwo. Ponadto definicja legalna wprowadzona przez ten akt prawny termin „handel ludźmi” rozszerza o pojmanie, nabycie lub odstąpienie danej osoby w celu uczynienia z niej niewolnika, a także obejmuje wszelki rodzaj handlu i przewozu. Twórcy niniejszej konwencji, co istotne z punktu poruszanej tematyki, zastrzegli *de lege lata*, iż państwa-strony będą zapobiegać handlowi niewolników, a także tłumić go, a nadto dążyć do zupełnego usunięcia niewolnictwa pod każdą jego postacią¹⁵. Niewątpliwie tak daleko idące postanowienia stanowiły *factio iuris*, jednak niniejsza regulacja to istotny kierunek zmian w materii przeciwdziałania niewolnictwu na poziomie międzynarodowych regulacji prawnych. Jest to również jedna z pierwszych definicji, która tak holistycznie ujęła problem handlu ludźmi.

5. Współczesne definicje handlu ludźmi na przykładzie Protokołu z Palermo. Korelacja do przepisów norm Międzynarodowej Organizacji Pracy

15 listopada 2000 r. rządy wielu państw przyjęły Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, a w szczególności kobietami i dziećmi, który stanowił uzupełnienie Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (dalej: Protokół z Palermo)¹⁶. Jednakże trzeba wspomnieć o tym, że podstawowe konwencje MOP odnoszące się do handlu ludźmi mają większe poparcie na arenie międzynarodowej, a także są częściej stosowane w praktyce. Teksty konwencji dotyczą problematyki zniesienia pracy przymusowej i pracy dzieci (Konwencja nr 29 z 1930 r.¹⁷ oraz Konwencja nr 182 Międzynarodowej Organi-

¹⁴ Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21.

¹⁵ Tamże, art. 1 i 2.

¹⁶ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

¹⁷ Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122 z późn. zm.).

zacji Pracy przyjęta w Genewie dnia 17 czerwca 1999 r. dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci¹⁸).

Znaczenie zakazu pracy przymusowej i pracy dzieci potwierdziło przyjęcie w 1998 r. Deklaracji MOP, która zobowiązała państwa członkowskie do przestrzegania i promowania likwidacji pracy przymusowej oraz najgorszych form pracy dzieci bez względu na ratyfikację wcześniejszych konwencji. Organy nadzoru MOP konsekwentnie reagowały w przypadkach objętych tymi konwencjami. Po przyjęciu Protokołu z Palermo organy te wezwały państwa członkowskie do złożenia raportów na temat „działań podjętych lub rozważanych dla zapobiegania handlowi ludźmi celem ich wykorzystania, dla zahamowania i karanía takiego handlu”. Konwencja MOP nr 29 zawiera prawną definicję pracy przymusowej, do której Protokół z Palermo nawiązuje w swojej definicji handlu ludźmi. W rozumieniu tej Konwencji praca przymusowa oznacza „wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby, pod groźbą jakiegokolwiek kary, i co do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie” (art. 2, ust. 1). Ponadto Konwencja zobowiązuje państwa członkowskie do karanía sprawców przymuszania do pracy w ramach prawa karnego, prawa pracy lub innych dziedzin prawa. Mając na uwadze powagę tego przestępstwa, prawo karne jest bez wątpienia najważniejszym instrumentem, jednak poszczególne dziedziny prawa, takie jak: prawo pracy, prawo administracyjne i prawo imigracyjne powinny pełnić rolę uzupełniającą i subsydiarną, w szczególności w zakresie ochrony i praw pracowniczych.

Konwencja nr 143 dotycząca pracowników migrujących (postanowienia uzupełniające) w swych założeniach dąży do ochrony legalnych i nielegalnych pracowników migrujących przed „nielegalnym handlem siłą roboczą” (*manpower trafficking*) oraz dyskryminacją w zatrudnieniu¹⁹. Konwencja ta nie doczekała się wielu ratyfikacji, mimo to, szereg z jej postanowień ma praktyczne zastosowanie do zwalczania handlu ludźmi i ochrony ofiar dotkniętych tym zjawiskiem.

Ścisłe związana z rekrutacją pracowników migrujących jest Konwencja nr 181 MOP dotycząca prywatnych biur pośrednictwa pracy przyjęta w Genewie 3 czerwca 1997 r. Akt ten w swej treści między innymi zobowiązuje państwa członkowskie, które ją ratyfikują, do zapobiegania nadużyciom wobec pracowników-migrantów. Żadna z wymienionych konwencji nie zaj-

¹⁸ Konwencja nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci przyjęta w Genewie dnia 17 czerwca 1999 r. (Dz.U. 2004, nr 139, poz. 1474).

¹⁹ Konwencja nr 143 Międzynarodowej Organizacji Pracy z dnia 24 czerwca 1975 r. dotycząca migracji w niewłaściwych warunkach oraz popierania równości szans i traktowania pracowników migrujących.

mowała się zasadniczo handlem ludźmi, ale mogą być one traktowane jako ważne uzupełnienie Protokołu z Palermo. Mają szczególne znaczenie dla udaremnienia eksploatacji pracowników i dla ograniczenia zapotrzebowania na tanią siłę roboczą. Instrumenty te, w powiązaniu z prawem krajowym, mogą w praktyce dążyć do odstręczenia pracodawców od stosowania praktyk pracy przymusowej.

Niezbędne jest włączenie kwestii związanych z pracą do krajowych planów przeciwdziałania handlowi ludźmi. Krajowe plany powinny obejmować również prewencję handlu ludźmi i reintegrację społeczną ofiar. Wykorzystać tu można doświadczenia ministerstwa pracy, inspekcji pracy i urzędów pracy, które w sposób zwyczajowo przyjęty zajmują się sprawami związanymi z nielegalnym zatrudnieniem pracowników migrujących i sposobem ich traktowania.

6. Handel żywym towarem na przykładzie wybranych państw afrykańskich

Podczas wojny domowej w Angoli w latach 1975–2002, gdzie z wojskami rządowymi ścierały się grupy partyzanckie – Narodowy Związek na rzecz Całkowitego Wyzwolenia Angoli (UNITA) i Narodowy Front Wyzwolenia Angoli (FNLA)²⁰, a także regularna armia RPA i Zairu – również dochodziło do handlu żywym towarem²¹. Należy podkreślić, że w Afryce istnieją różne formy niewolniczych powiązań, które podzielić można na tradycyjne, czyli wywodzące się z czasów przed europejskich lub charakterystyczne dla kontynentu afrykańskiego (jak choćby dziedziczenie niewolników w Nigrze i Mauretanii lub niewolnictwo rytualne), i współczesne, czyli stanowiące część globalnej sieci handlu ludźmi, a także zjawisko dzieci żołnierzy (do którego dochodziło podczas wojny domowej w Angoli). Oczywiście w przypadku tak złożonego problemu jak współczesne niewolnictwo stosowanie sztywnych podziałów jest niemożliwe, jednak wspomniane formy zależności przenikają się wzajemnie i zaobserwować można pewne różnice pomiędzy nimi. Niewolnictwo tradycyjne ma zwykle charakter regionalny, ponadto jako pozostałość przedkolonialnych stosunków społecznych skazane jest na powolne zanikanie. Niewolnictwo współczesne wciąż się rozwija, rozszerzając swój zasięg wraz ze wzrostem zapotrzebowania na siłę roboczą i zysków płynących z jej eksplo-

²⁰ N. Mwaura, *Kenya Today: Breaking the Yoke of Colonialism in Africa*, Algora, 2005, s. 222, 223.

²¹ D.S. Rothchild, *Managing Ethnic Conflict in Africa: Pressures and Incentives for Cooperation*, 1997, s. 115, 116.

atacji. Jest to więc jeden z najgroźniejszych aspektów globalizacji, a najpowszechniejszym przejawem współczesnego niewolnictwa jest handel ludźmi i związane z nim formy wyzysku.

Free the Slaves to międzynarodowa organizacja pozarządowa i grupa lobbingowa powołana do prowadzenia kampanii przeciwko współczesnym praktykom niewolnictwa na całym świecie²². Dzisiaj ta organizacja przekazuje, że od 20 do 27, a nawet do 200 milionów ludzi jest związanych z niewolnictwem²³. Rozbieżności te wynikają w dużej mierze ze specyfiki współczesnego niewolnictwa. Istnienie niewolnictwa straciło swoje moralne przyzwolenie i podstawę prawną, kiedy wprowadzono zakaz handlu ludźmi, w związku z tym odbiorcy i dostarczyciele niewolników zostali zmuszeni do szukania sposobów na obejście zakazujących przepisów. Do dawnych kolonii przemysł niewolników do pracy rozpoczął się już w XIX w. W późniejszych dziesięcioleciach wykorzystywano inne znacznie bardziej skomplikowane metody i sposoby. Niewolnictwo XX wieku jest celowo skrywane pod pozorami normalnego zatrudnienia, spłaty długów czy migracji, natomiast sytuacja samych niewolników jest coraz gorsza, ponieważ pozbawieni są oni elementarnej ochrony, jaką w czasach legalnego niewolnictwa dawało chociażby prawo zwyczajowe.

Jak podaje Międzynarodowa Organizacja Pracy, rocznie generuje się 32 miliardy dolarów zysku z handlu ludźmi i pracy przymusowej²⁴. Biorąc pod uwagę samą Afrykę Subsaharyjską, powyższe zjawisko daje rocznie „jedynie” 159 milionów dolarów, niemniej jednak nie świadczy to o mniejszym znaczeniu tego kontynentu w międzynarodowej sieci handlu ludźmi. Należy podkreślić, że inna jest jednak wartość pracy w Afryce, inna zaś w krajach uprzemysłowionych. Dla przykładu zysk czerpany rocznie z przymusowej pracy prostytutki to w Afryce 10 tysięcy dolarów, a w krajach uprzemysłowionych aż 67 200 (dane według MOP)²⁵. Szlaki handlowe często łączą biedne kraje Trzeciego Świata z bogatymi centrami gospodarczymi, jednak niezależnie od położenia ofiarą wyzysku mogą być właśnie mieszkańcy Afryki. Według niektórych danych rocznie ponad 700 tysięcy ludzi jest szmuglowanych przez granice, z czego 120 tysięcy do Europy Zachodniej²⁶.

²² <https://web.archive.org/web/20130121194020/https://www.freetheslaves.net/SSLPage.aspx?pid=285>.

²³ A. A. Ampofo, *The Sex Trade, Globalization and the Issues of Survival in Sub-Saharan Africa*, „Ghana Studies” 2003, nr 6, s. 74.

²⁴ M. Kraśniewski, *Niewolnictwo we współczesnej Afryce – zarys problematyki*, „Kra-kowskie Studia Międzynarodowe” 2007, s. 163.

²⁵ Tamże.

²⁶ Dane United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC).

Do najważniejszych przyczyn handlu ludźmi zaliczamy: ryzyko zagrożenia, niestabilność polityczną, w tym także biedę i bezrobocie. Warto przy tym pamiętać, że zarówno bezrobocie, jak i bieda nie muszą wcale być skutkiem zapaści ekonomiczno-gospodarczej²⁷. Jak zauważa dr Mariusz Kraśniewski z Instytutu Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych Polskiej Akademii Nauk: „Rozwój ośrodków miejskich i utrzymujące się przeświadczenie o większych szansach znalezienia pracy, a także pewna elitarność miejskiego stylu życia sprawiają, że coraz więcej osób opuszcza tereny wiejskie, porzucając tradycyjne sposoby zdobywania środków do życia. Toteż w ten sposób powiększa się liczba zamieszkujących miasta, w tym również niewykwalifikowanych bezrobotnych. Kolejnym aspektem sprzyjającym rozwojowi handlu ludźmi jest destabilizacja struktur społecznych i rozpad rodziny. Głównymi ofiarami handlu ludźmi stają się bowiem kobiety i dzieci. Według danych UNICEF rocznie około miliona dzieci jest sprzedawanych w niewolę, z czego 200 tysięcy w samej Afryce Zachodniej²⁸.

W przedmiotowym zakresie artykułu znajdują się również zagadnienia dotyczące tzw. dzieci żołnierzy. Szacuje się, że w obecnie trwających wojnach na świecie zginęło ponad 2 miliony dzieci, 6 milionów odniosło poważne rany, a 17 milionów zostało przesiedlonych. Ponad 300 tysięcy dzieci bierze aktywny udział w walkach²⁹. Takim obszarem jest Afryka, ponieważ w walkach toczących się na tym kontynencie uczestniczy około 120 tysięcy dzieci, przy czym są to dane szacunkowe, gdyż niewiele organizacji otwarcie mówi o rekrutowaniu nieletnich. Więcej niż połowa wszystkich żołnierzy w wojnie domowej w Sierra Leone w 1999 r. nie miała ukończonych 18 lat³⁰. Jest wiele przyczyn takiego stanu rzeczy, a jedna z nich to rozwój technologiczny oraz dostępność małej i lekkiej broni. Wspólnym mianownikiem dla tego procederu jest to, że większość współczesnych konfliktów to wojny domowe. Długotrwałe walki pociągają za sobą liczne ofiary w istotach ludzkich i prowadzą do zmniejszenia się liczby młodych mężczyzn zdolnych do noszenia broni. Rezultatem powyższego jest rozpadanie się rodzin, a także zwiększenie się liczby sierot lub pozbawionych opiekunów ofiar przesiedleń.

²⁷ B. Kleboko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka*, E-Wydawnictwo, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2015.

²⁸ M. Kraśniewski, *Niewolnictwo we współczesnej Afryce...*, s. 164.

²⁹ <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/unicef-nawet-300-000-dzieci-zolnierzy-na-swiecie>.

³⁰ <https://www.unic.un.org.pl/rozbrojenie/dzieci-zolnierze.php>.

7. Wybrane regulacje karne międzynarodowe dotyczące handlu ludźmi

Na gruncie regulacji prawa karnego międzynarodowego istotne pozostają regulacje i postanowienia zawarte w Konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji³¹. Niniejszy akt został przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Rezolucją nr 317 z dnia 2 grudnia 1949 r. Akt ten był wzorowany na wcześniejszym projekcie Ligi Narodów. O doniosłości niniejszego aktu świadczy między innymi unifikacja wcześniejszych umów, a także aktów prawnych międzynarodowych mających na celu zwalczanie handlu ludźmi. Akt konwencji został ratyfikowany przez większość państw członkowskich ONZ, w tym wiele państw z kontynentu afrykańskiego. Do głównych postanowień tego aktu należą zakazy i karanie związane z dostarczaniem, zwabianiem, uprowadzeniem w celach prostytucji innej osoby nawet w sytuacji, gdy wyraża ona na to zgodę. Ponadto postanowienia stanowią zakaz eksploatacji prostytucji również za jej zgodą, penalizację prowadzenia legalnych domów publicznych, a także wynajmowania do tego celu pomieszczeń. Prawnie relewantne z punktu widzenia omawianej materii jest to, iż konwencja zobowiązuje państwa-strony do współpracy w ściganiu i karaniu sprawców handlu ludźmi w celu prostytucji, co zostało uznane za przestępstwo międzynarodowe, jako że wynika *ex lege* z brzmienia artykułu 8 niniejszego aktu³². Zgodnie z artykułem 22 tego aktu władnym do rozstrzygnięcia wynikłych sporów dotyczących interpretacji lub stosowania tejże konwencji właściwy jest Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości z siedzibą w Hadze.

Prawnie relewantne na gruncie prawa międzynarodowego pozostają również postanowienia Protokołu z Palermo, w którym określono cele, takie jak zapobieganie i zwalczanie handlu, ze szczególnym uwzględnieniem handlu kobietami i dziećmi, ponadto ochronę i pomoc ofiarom tego procederu z wzięciem pod uwagę przysługujących im praw człowieka, a także rozwijanie współpracy pomiędzy państwami-stronami. Ponadto zostały określone definicje, jak również zakres stosowania niniejszego Protokołu. Co najistotniejsze, penalizacją został objęty handel ludźmi, a także inne czynności współistniejące i towarzyszące temu procederowi³³.

³¹ Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji (Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278).

³² Tamże, art. 1, 2, 8 i nast.

³³ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi..., art. 2–5.

8. Zakończenie

Handel ludźmi to istotny problem dzisiejszego świata widoczny na wielu płaszczyznach działalności człowieka. Niewątpliwie jest współczesną formą niewolnictwa, która wciąż ulega ewolucji. Niewolnictwo jest nielegalne, jednak zdarza się niemal w każdej części świata. Prawdziwe wydaje się stwierdzenie, że „handel ludźmi jest przestępstwem, którego wszyscy powinniśmy się wstydzić”³⁴, a także „to, co zrobimy, aby wyeliminować handel ludźmi, będzie testem naszej cywilizacyjnej dojrzałości”³⁵. Wiele aktów prawnych, umów, konwencji, rezolucji podejmujących problematykę handlu ludźmi w swej istocie ma zasadnicze znaczenie w kontekście przeciwdziałania handlowi żywym towarem. Istotne jest określenie właściwej definicji odpowiadającej żywotnym interesom i realiom nam współczesnym. Ważną rolę odgrywa ustawodawstwo Międzynarodowej Organizacji Pracy w kwestii zwalczania, a także przeciwdziałania handlowi ludźmi. Z uwagi na warunki socjalne, gospodarcze, polityczne i kulturalne proceder handlu żywym towarem jest poważnym problemem dla wielu państw afrykańskich. Dodatkowo pogłębia go widoczna mała aktywność tych państw w sferze regulowania handlu ludźmi.

Bibliografia

- A. A. Ampofo, *The Sex Trade, Globalization and the Issues of Survival in Sub-Saharan Africa*, „Ghana Studies” 2003, nr 6, s. 74.
- Andrees B. (oprac.), *Praca przymusowa i handel ludźmi. Podręcznik dla Inspektorów Pracy*, Międzynarodowe Biuro Pracy, 2010.
- Andrees B., *Praca przymusowa jako forma handlu ludźmi*, Międzynarodowa Organizacja Pracy.
- A global alliance against forced labour. Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, ILO, 2005 (Ogólnoświatowy sojusz w walce z pracą przymusową. Raport globalny w kontynuacji Deklaracji Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej podstawowych zasad i praw w pracy).
- Belsler P. i in., *ILO Minimum Estimate of Forced Labour in the World*, ILO, Geneva 2005.
- Klebeko B., *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2015.

³⁴ Motto Wiedeńskiego Forum Walki z Handlem Ludźmi (odbyło się 13–15 lutego 2008 r.) zorganizowanego przez jednostkę United Nations Global Initiative to Fight Human Trafficking (UN.GIFT) oraz Biuro ds. Środków Odurzających i Przestępczości Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNODC), <http://www.lex.pl/akt/-/akt/forum-walki-z-handlem-ludzmi-wieden-13-15-ii-2008> (dostęp: 5.11.2014).

³⁵ Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie...*

- Kraśniewski M., *Niewolnictwo we współczesnej Afryce – zarys problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, s. 163, 164.
- Lasocik Z. (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Mwaura N., *Kenya Today: Breaking the Yoke of Colonialism in Africa*, Algora, 2005.
- Predecki K., *Bogata północ, biedne południe na początku XXI wieku*, „Gospodarka i Polityka”, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2005.
- Rothchild D.S., *Managing Ethnic Conflict in Africa: Pressures and Incentives for Cooperation*, 1997, s. 115, 116.
- Sakowicz A., *Przestępstwo handlu ludźmi z perspektywy prawa międzynarodowego*, „Prawo i Prokuratura” 2006, nr 3, s. 53.
- Sońta K., *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015.
- Trafficking in Persons Report*, U.S. Department of State, czerwiec 2021.

Akty prawne

- Konwencja nr 105 Międzynarodowej Organizacji Pracy o zniesieniu pracy przymusowej przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1957 r. (Dz.U. 1959, nr 39, poz. 240).
- Konwencja nr 143 Międzynarodowej Organizacji Pracy z dnia 24 czerwca 1975 r. dotycząca migracji w niewłaściwych warunkach oraz popierania równości szans i traktowania pracowników migrujących.
- Konwencja nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci przyjęta w Genewie dnia 17 czerwca 1999 r. (Dz.U. 2004, nr 139, poz. 1474).
- Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1930 r. (Dz.U. 1959, nr 20, poz. 122 z późn. zm.).
- Konwencja w sprawie niewolnictwa podpisana w Genewie dnia 25 września 1926 r. (Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21 z późn. zm.).
- Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji (Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278).
- Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi podpisana w Genewie dnia 30 września 1921 r. (Dz.U. 1925, nr 125, poz. 893 z późn. zm.).
- Oświadczenie Rządowe w przedmiocie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Międzynarodowego porozumienia z dnia 18 maja 1904 r. i do Międzynarodowej konwencji z dnia 4 maja 1910 r. podpisanych w Paryżu dotyczących zwalczania handlu żywym towarem z dnia 8 września 1922 r. (Dz.U. 1922, nr 87, poz. 783 z późn. zm.).
- Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającej Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

Netografia

- Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour (online), <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/publications/profits-of-forced-labour-2014/lang--en/index.htm> (dostęp: 22.05.2022).

- Slavery flourishes when people cannot meet their basic needs, and lack economic opportunity, education, healthcare and honest government. A holistic approach is required to eradicate slavery forever (online), <https://web.archive.org/web/20130121194020/https://www.freetheslaves.net/SSLPage.aspx?pid=285> (dostęp: 22.05.2022).
- UNICEF: Dane dot. dzieci żołnierzy (online), <https://www.unic.un.org.pl/rozbrojenie/dzieci-zolnierze.php> (dostęp: 22.05.2022).
- UNICEF: Nawet 300 000 dzieci żołnierzy na świecie (online), <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/unicef-nawet-300-000-dzieci-zolnierzy-na-swiecie> (dostęp: 22.05.2022).

Streszczenie

Niniejszy artykuł skupia się na handlu ludźmi w państwach afrykańskich od początków XX wieku do współczesności. Autorzy zwracają uwagę na podłoże historyczne problemu handlu ludźmi w wybranych państwach kontynentu afrykańskiego. Ponadto poruszane są również zagadnienia związane z analizą pierwszych regulacji prawnych dotyczących zarówno historycznych aktów normatywnych, jak i współcześnie obowiązujących w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi. Autorzy wskazują i analizują wybrane akty prawne mające na celu współpracę międzynarodową w omawianej materii. W artykule podejmowane są także zagadnienia związane z prawną definicją handlu ludźmi na poziomie prawa międzynarodowego, a także pracy przymusowej. Co więcej, w treści artykułu została omówiona rola i ustawodawstwo Międzynarodowej Organizacji Pracy. Niniejsza praca analizuje także regulacje związane z prawem karnym międzynarodowym w kwestii handlu ludźmi.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, handel żywym towarem w Afryce, regulacje prawne w dziedzinie handlu ludźmi.

Summary

This paper deals with the problem of trafficking in human beings in African countries from the beginning of the 20th century to the present day. The authors of this text draw attention to the historical background concerning human trafficking in selected countries of the African continent. Moreover, they undertake contemporary reflections regarding this problem. In this work, issues related to the analysis of the first legal regulations concerning both historical normative acts and those currently in force in the field of preventing human trafficking are also discussed. Furthermore; the authors indicate and analyze selected legal acts aimed at international cooperation in the area of the discussed matter. This work deals with issues related to the legal definition of trafficking in human beings at the level of international law, as well as forced labor. Moreover, the content of the article discusses the role and legislation of the International Labor Organization in the context of the above-mentioned problem. This work also deals with and analyzes the regulation related to international criminal law in the field of human trafficking.

Key words: trafficking in human beings, human trafficking in Africa, legal regulations in the field of human trafficking.

Karolina Bać, Aleksandra Mrózek

Uniwersytet Rzeszowski

Handel ludźmi w Japonii

1. Wstęp

Handel ludźmi jest tożsamy ze współczesnym rodzajem niewolnictwa, a struktury przestępcze na całym świecie wykorzystują swoje przyszłe ofiary, odwołując się do przymusu, użycia siły oraz oszustw. Handel ludźmi na tle seksualnym w głównej mierze opiera się na wykorzystywaniu w tym celu kobiet oraz dzieci – aż w 80% przypadków¹.

Od dawna w Japonii kulturuje się seks. Można nawet przywołać prąd w sztuce japońskiej nazywany *shunga*, zgodnie z którym tworzono erotyczne grafiki czy drewniane odbitki². Współcześnie kontekst seksualny jest dostrzegany w konkretnym nurcie komiksów pornograficznych – *hentai anime*, który przynosi ogromne zyski twórcom³. Należy wspomnieć także o pornografii w Japonii, która cieszy się ogromnym zainteresowaniem. Codziennie firmy specjalizujące się w tworzeniu filmów dla dorosłych produkują kolejne materiały, które następnie są dostępne do kupienia w automatach bądź sklepach. Nie są niczym nadzwyczajnym szkoły, do których uczęszczają młode aktorki filmów pornograficznych.

Pornografia z obecnością dzieci nie jest również prawnie zakazana. Z powodu stałego popytu na udział małoletnich w filmach dla dorosłych Japończycy mogą posiadać takie materiały, ale nie dystrybuować⁴.

¹ D. Moen, *Sex Slaves in Japan today*, „Hitotsubashi Journal of Social Studies” 2012, t. 44, s. 35, 36.

² S. Linhart, *Sex and the floating world. Erotic images in Japan: 1700–1820*, by Timon Screech, „Journal of the Royal Asiatic Society”, 10(3), Reaktion Books, Londyn 1999.

³ M. McLelland, *A Short History of 'Hentai'*, <http://intersections.anu.edu.au/issue12/mcllland.html> (dostęp: 7.04.2022).

⁴ J. McCurry, *Pornography or erotic art? Japanese museum aims to confront shunga taboo*, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/11/pornography-or-erotic-art-japanese-museum-aims-to-confront-shunga-taboo> (dostęp: 7.04.2022).

Kontrowersyjne werbowania niewolnic seksualnych ciągle pozostają poza sferą zainteresowania opinii publicznej, ponieważ pomimo wielu potwierdzeń tego faktu przez środowisko obrońców praw człowieka, handel ludźmi na tle seksualnym w Japonii cieszy się nikłym zainteresowaniem w mediach.

2. Yakuza – dostawca żywego towaru

Yakuza składa się z członków międzynarodowych syndykatów, a więc zorganizowanych grup przestępczych. Z powodzeniem prowadzi działalność przestępczą od lat. Ani rząd, Policja czy społeczeństwo nie krytykują jej aktywności, a wręcz przeciwnie – ma ciche przyzwolenie od rządzących, aby oferować swoje usługi, czyli kontynuować handel ludźmi⁵.

Japońska mafia jest znana z prowadzenia salonów masażu na szeroką skalę. Jest to jednak tylko zasłona dla prowadzących domy publiczne, gdyż świadczy się tam komercyjne usługi seksualne. W jaskraworóżowych pomieszczeniach mężczyźni zażywają kąpeli z osobistą dziewczyną do towarzystwa. Mogą również skorzystać z obecności kobiety jako towarzyszk w klubach, eskorty do miejsca zamieszkania, masażystki bądź z wielu pozostałych „opcji” dostępnych dla klientów. Takie działania są dopuszczone ze względu na oficjalne powiązanie tych „sklepów” z marketingiem bez elementów seksualnych. Ciekawym przykładem jest firma Casio, która zapewniła swoim klientom 200 hostess na czas pobytu w hotelu w Manili⁶.

Z analizy badań wynika, że wysoki procent wszystkich mężczyzn w Japonii (ponad 50%) korzystał z usług seksualnych. Z kolei 75% dziewczyn spotkało się z sytuacją zachęcania do współżycia seksualnego z dojrzałymi wiekowo mężczyznami. Wyniki jednoznacznie wskazują, jak silnie seksualność jest połączona z tradycyjnymi zachowaniami Japończyków.

W miejscach publicznych, takich jak stacje metro, przystanki, zdarzają się sytuacje mające podtekst seksualny, np. obmacywanie. Molestujący mężczyźni nazywani są *chikan*. Do takich sytuacji dochodzi kilka tysięcy razy w roku⁷.

⁵ N. Dutt, *Yakuza: The Japanese Mafia*, <http://thingsasian.com/story/yakuza-japanese-mafia> (dostęp: 7.04.2022).

⁶ D. Kaplan, *Yakuza: Japońskie podziemie przestępcze*, University of California Press, 2014, s. 236.

⁷ A. Jones, *Human Trafficking, the Japanese Commercial Sex Industry, and the Yakuza: Recommendations for the Japanese Government*, <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1265/human-trafficking-the-japanese-commercial-sex-industry-and-the-yakuza-recommendations-for-the-japanese-government> (dostęp: 7.04.2022).

3. Historia handlu ludźmi

Problem handlu ludźmi istnieje od zarania dziejów, jednakże zainicjowano postrzeganie go jako zagrożenie dopiero od roku 2003, kiedy zaczął obowiązywać Protokół Narodów Zjednoczonych o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (w skrócie UNTIP)⁸, który zawiera światową definicję handlu żywym towarem przyczyniającą się do podniesienia jakości ścigania bądź kryminalizacji.

Międzynarodowa Organizacja Pracy stanęła na stanowisko, że przez pojęcie „handel ludźmi” należy rozumieć pewien rodzaj niewolnictwa. Organizacje przestępcze coraz częściej specjalizują się w popełnianiu tego procederu. Analizując produkt krajowy brutto z roku 2009, można zauważyć, że w Azji Południowo-Wschodniej 2–14% uzyskanego PKB pochodziło z handlu ludźmi. Z kolei jedynie w samej Japonii procent ten wahał się w granicach 1–3% całości⁹.

Dzięki opracowywanym raportom ONZ¹⁰ bądź Departamentu Stanu USA¹¹ możemy dowiedzieć się, że handel ludźmi jest często połączony z wykorzystaniem seksualnym. Dodatkowym utrudnieniem jest akceptacja takich działań przez funkcjonariuszy publicznych spowodowana powszechnie występującym w Japonii zainteresowaniem seksualnością, jak również aktywnością w tej sferze yakuzy¹².

Historia mafii japońskiej i handlu ludźmi, a dokładnie kobietami do towarzystwa sięga czasów II wojny światowej. Z usług korzystali ówczesni panujący, aby móc zagwarantować swoim żołnierzom cesarskim „rozrywkę”. W przeważającej większości wywożono obywatelki z Korei Południowej, ale również handlowano kobietami z innych państw Azji, które znalazły się pod japońską dominacją. Po zakończeniu II wojny światowej japońska mafia oferowała usługi dziewczyn – masażystek dla amerykańskich żołnierzy. Pomoc rządzących w tym procederze została utajniona, a winę zrzucano na kobiety, które posądzono o samowolne rekrutowanie się do yakuzy, by świadczyć usługi jako prostytutki. Tak też rozpoczęła się szersza aktywność na płaszczyźnie pornografii, dystrybucji narkotyków, turystyki o charakterze seksualnym

⁸ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons> (dostęp: 7.04.2022).

⁹ Revista Trans-pasando Fronteras, *Human Trafficking and the Sex Industry in Japan*, https://www.academia.edu/11440205/Human_Trafficking_and_the_Sex_Industry_in_Japan (dostęp: 7.04.2022).

¹⁰ <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html> (dostęp: 7.04.2022).

¹¹ <https://www.state.gov/reports-office-to-monitor-and-combat-trafficking-in-persons/> (dostęp: 7.04.2022).

¹² A. Jones, *Human Trafficking...*

w połączeniu z handlem kobietami na skalę globalną. Co ciekawe, działalność yakuzy nie spotykała i nadal nie spotyka się ze społeczną represją¹³. Powszechnym widokiem w Japonii są neonowe reklamy kilku tysięcy salonów z usługami „dziewczyn masażystek”, w których dochodzi do prostytucji¹⁴.

Organizacja Polaris Project Japan w sondażu opublikowanym w maju 2012 r. wykazała, iż jedynie 4,8% respondentów miało wiedzę na temat bezprawności handlu ludźmi. Z tego tylko 2,1% ankietowanych było świadomych, że kobiety oraz dzieci są ofiarami handlu żywym towarem¹⁵.

W roku 2005 Amnesty International stanęło na stanowisku, że Japonia jest największym krajem przyjmującym ofiary handlu ludźmi. Z kolei z Azji Południowo-Wschodniej, Europy Wschodniej oraz Ameryki Południowej do Japonii trafiają ogromne liczby ofiar tego procederu. Japonia jest uznawana za jeden z krajów mających najpoważniejszy problem z handlem ludźmi wśród największych demokracji¹⁶.

W celu skutecznego zwalczenia handlu ludźmi w Kraju Kwitnącej Wiśni należy udzielić pomocy w rozpoznawaniu ofiar handlu, w tym stworzyć obszarowy system przeciwdziałania temu procederowi, zlikwidować yakuzę, a także ustawodawczo zakazać działalności w zyskowym przemyśle erotycznym.

4. Światowy problem handlu ludźmi

Nieodłączne skutki handlu żywym towarem to wzrost skali przestępczości zorganizowanej, zatracenie podstawowych praw człowieka, intensyfikacja niebezpieczeństwa związanego z przenoszeniem chorób wenerycznych, takich jak HIV bądź AIDS¹⁷.

Zanim podejmie się temat handlu ludźmi, należy skupić się na zjawisku wyzysku. Przez to pojęcie można rozumieć niewolnictwo o charakterze seksualnym, uzyskiwanie organów, pracę pod przymusem bądź zmuszanie dzieci do żebrania czy aktów agresji¹⁸. Pierwsze działania zmierzające do penaliza-

¹³ K. Watanabe, *Trafficking in Women's Bodies, Then and Now: The Issue of Military 'Comfort Women'*, „Women's Studies Quarterly” 1999, 27(1/2), s. 19–31, <http://www.jstor.org/stable/40003395> (dostęp: 7.04.2022).

¹⁴ J. Hongo, *Law bends over backward to allow 'fuzoku'*, The Japan Times Online, 2008, <https://www.japantimes.co.jp/news/2008/05/27/news/law-bends-over-backward-to-allow-fuzoku/#.WrbD3IjFKM8> (dostęp: 7.04.2022).

¹⁵ D. Moen, *Sex Slaves...*, s. 35, 36.

¹⁶ Tamże, s. 40.

¹⁷ J. Siekiera, *Handel żywym towarem – przyczyny i skutki dla społeczności międzynarodowej*, <https://trimarium.pl/handel-zywym-towarem-przyczyny-i-skutki-dla-spolesznosci-miedzynarodowej/> (dostęp: 7.04.2022).

¹⁸ <https://www.stopthetraffik.org/about-human-trafficking/types-of-exploitation/> (dostęp: 7.04.2022).

cji handlu ludźmi miało miejsce w 1999 r., kiedy z inicjatywy Stanów Zjednoczonych oraz Argentyny zaproponowano protokół sprzeciwiający się temu procederowi¹⁹. Z kolei w listopadzie 2000 r. na 55 sesji Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła Konwencję w sprawie międzynarodowej przestępczości zorganizowanej oraz 3 lata później Protokół Narodów Zjednoczonych o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (w skrócie UNTIP)²⁰.

Departament Stanów Zjednoczonych podaje, że 800 tysięcy osób rocznie zostaje uprowadzonych w celu handlu ludźmi. Dochód z handlu żywym towarem może wynosić nawet 31,6 mld dolarów rocznie, z czego 27,8 mld dolarów pochodzi z wykorzystania kobiet i dzieci w celach komercyjnego biznesu seksualnego, a kwota 3,8 mld dolarów pochodzi z handlu ofiarami wykorzystywanymi dla potrzeb ekonomicznych²¹.

Dzięki opracowanym raportom przez Departament Stanu USA posiadamy informacje na temat rozwoju handlu ludźmi od 2000 r.²² Z kolei od 2010 r. jest wydawany Globalny raport o handlu ludźmi publikowany przez Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości²³.

5. Japońska mafia jako inicjator handlu ludźmi w Azji Wschodniej

Kontynuacja działań yakuzy związanych z handlem ludźmi miała miejsce w czasie wzrostu znaczenia turystyki w Japonii oraz dobrego kursu waluty państwowej – jena w latach 70. i 80. XX w. To spowodowało znaczną migrację oraz większą liczbę Japończyków w Korei, których celem było odwiedzenie miejsc z mafijnymi kobietami do towarzystwa²⁴. Ważnym punktem programu podczas wycieczek po Azji były *kisaeng*, czyli kobiety, które podobnie do gejsz, trzymały się rozmową, śpiewem bądź grą na instrumencie²⁵, jednakże z czasem zostały utożsamione z prostytutkami. Kobiety yakuzy były główną atrakcją aż dla 80% mężczyzn, co miało przełożenie na reklamowanie *kisaeng* przez linie lotnicze Japan Air Lines jako jednej z najważniejszych rozrywek dla turystów w Korei Południowej²⁶.

¹⁹ <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/protocol.html> (dostęp: 7.04.2022).

²⁰ <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/konwencja-onz-w-sprawie-miedzynarodowej-przestepczosci-zorganizowanej> (dostęp: 7.04.2022).

²¹ D. Moen, *Sex Slaves...*, s. 37.

²² <https://www.state.gov/reports> (dostęp: 7.04.2022).

²³ <https://www.unodc.org/unodc/data-and-analysis/glotip.html> (dostęp: 7.04.2022).

²⁴ A. Jones, *Human Trafficking...*

²⁵ *Słownik PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/gejsza;2461177.html> (dostęp: 7.04.2022).

²⁶ A. Jones, *Human Trafficking...*

Mafia japońska nie ograniczyła się jedynie do Korei. W latach 70. XX w. poszerzyła zasięg działalności turystycznej aż do Tajlandii oraz Filipin, w których oprowadzano przyjezdnych Japończyków po placówkach z dziewczynami do towarzystwa. Dzięki kooperacji yakuzy i lokalnych grup przestępczych dochodziło do handlu córek z ubogich rodzin i oddawania ich jako prostytutki²⁷.

Przełomem w tolerancji działalności yakuzy były lata 80. XX w., kiedy to bunt wzniosły Japonki. Domagały się, aby szef rządu powstrzymał handel kobietami przez mafię. Skutkiem tego był mniejszy wskaźnik działalności w turystyce seksualnej, jednakże komercja seksu była nadal bardzo wysoka. Protest kobiet odbił się na zmianie sposobu „użyczenia” kobiet przez yakużę. Japończycy nie musieli trudzić się wycieczkami, ponieważ mieli możliwość skorzystania ze specjalnie sprowadzanych do kraju kobiet do towarzystwa. Turystyka seksualna skupiła się w większości na uprawianiu seksu z małoletnimi²⁸.

Handlarze wykorzystujący kobiety w dużym japońskim „seksbiznesie” zmuszają ofiary nakładając na nie długi sięgające 50 000 dolarów. Metoda „niewoli za długi” polegająca na kontrolowaniu ofiar handlu ludźmi jest najczęściej stosowaną przez handlarzy niewolników seksualnych na całym świecie. Taki dług jest ponoszony przez osobę będącą przedmiotem handlu z powodu kosztów związanych z rekrutacją, uzyskaniem dokumentów podróży, kosztami podróży, wyżywienia, zakwaterowania i kosztami transportu, opłatami za łapówki płacone urzędnikom państwowym i organom ścigania oraz kwotami zakupu, które uiścili nabywcy. Koszty te są niekiedy zawyżone, a do tego dochodzą niebotyczne odsetki. W całym procesie bierze udział nie tylko lokalny rekruter, ale również przewoźnik, dystrybutor, ostateczny kupujący, jak również ci, którzy z nimi współpracują lub dla nich pracują. Skala zaangażowania wszystkich podmiotów biorących udział w handlu ludźmi na tle seksualnym ukazuje, jak bardzo zyskowny jest biznes związany z kupowaniem oraz sprzedawaniem kobiet i dzieci. Tylko same niewolnice seksualne nie otrzymują wynagrodzenia, a także nigdy nie mają szansy spłacić „długu”, niezależnie od tego, jak ciężko pracują. W ten sposób pozostają w niewoli długu, z której nie ma żadnego sposobu, aby się wydostać²⁹.

6. Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w Japonii

W roku 2004 Japonia zajęła niechlubne miejsce na Drugiej Liście Obserwacyjnej. Rząd wprowadził Narodowy plan działania na rzecz zwalczania

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ D. Moen, *Sex Slaves...*, s. 35, 36.

handlu ludźmi, a także doprowadził do znowelizowania Kodeksu karnego przestępstwa kupna i sprzedaży osób, a także samego handlu ludźmi, czyli czynów polegających na transporcie, przekazywaniu oraz przetrzymywaniu ofiar uprowadzenia w celu ich kupna bądź sprzedaży. Przepisy ustawy przewidują karę od roku do 10 lat pozbawienia wolności³⁰.

Kraj Kwitnącej Wiśni początkowo nie przychylił się do Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi uzupełniającego Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Dopiero został podpisany w grudniu 2002 r. oraz zatwierdzony przez Sejm w czerwcu 2005 r.³¹ W roku 2004 Japonia zaczęła być pojmwana przez Departament Stanu USA jako kraj, który nie zapewnia bezpieczeństwa, nie represjonuje przestępczości, a jedynie zezwala na handel zagranicznymi niewolnikami seksualnymi. To doprowadziło do uruchomienia w latach 2004–2005 Narodowego planu działania na rzecz zwalczania handlu ludźmi oraz przestępstw kupna i sprzedaży ludzi. Dodatkowo w ustawie o kontroli imigracji z 2006 r. w artykule 2 została zawarta definicja handlu ludźmi, a tym samym uznano ten proceder za przestępstwo wyzysku w myśl art. 3 UNTIP.

Rządzący przeprowadzili także kampanię informacyjną, która miała za zadanie unaocznic, jakim wstrząsającym zjawiskiem jest handel ludźmi. Zajęto się dystrybucją kilkunastu tysięcy plakatów oraz broszur w miejscach publicznych oraz sfinansowaniem akademika dla ofiar handlu ludźmi z Tajlandii³².

Działając zgodnie z UNTIP, ofiary handlu żywym towarem mają zagwarantowane: opiekę medyczną, prawną, lokale mieszkalne bądź pobyt w schronisku, a także wsparcie w repatriacji. Powstało również Kobiectwo Biuro Konsultacyjne, którego zadaniem jest zapewnienie schronienia oraz niesienie szerokiego rodzaju pomocy³³.

Pomimo działań rządu, w raporcie z 19 czerwca 2012 r. po raz kolejny Japonia znalazła się na 2 miejscu, a tym samym 12 raz z rzędu w rankingu prowadzonym przez Departament Stanów Zjednoczonych dotyczącym handlu ludźmi. W roku 2012 podjęto nikłe kroki w celu zniwelowania tego procederu. Rząd zgłosił jedynie 19 przypadków popełnienia przestępstwa oraz aresztowano 24 osoby. Kary wahały się od roku do 4,5 lat pozbawienia wolności. Te statystyki ukazują, iż władze państwowe traktują problem handlu ludźmi nadal bardzo powierzchownie³⁴.

³⁰ Tamże, s. 39, 40.

³¹ https://www.mofa.go.jp/press/release/press3e_000108.html (dostęp: 7.04.2022).

³² A. Jones, *Human Trafficking...*

³³ <https://www.refworld.org/docid/577f95f031.html> (dostęp: 7.04.2022).

³⁴ D. Moen, *Sex Slaves...*, s. 40, 41.

Mimo że Japonia oferuje wiele usług ofiarom handlu ludźmi, nie reklamuje ich w dostateczny sposób. Krajowa Agencja Policji nie posiada ekspertów językowych, którzy pomogliby w tłumaczeniu zeznań pokrzywdzonych, a często ofiary z zagranicy nie są informowane o przysługujących im prawach do pomocy prawnej, programów pobytu czasowego i repatriacji. Wbrew protokołowi w 2007 r. japońscy urzędnicy repatriowali 16 z 43 ofiar, nie kierując ich do Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji w celu oceny ryzyka i formalnej repatriacji. Wiele z tych kobiet mogło stać się ofiarami represji w ich własnym kraju, ponieważ japońscy urzędnicy nie ocenili odpowiednio ryzyka związanego z odesłaniem ich do krajów pochodzenia. Ponadto, ze względu na ciągłą zdolność, yakuza nadal jest w stanie infiltrować siły policyjne, a wiele ofiar boi zwrócić się z problemem na policję z obawy, że zostaną odesłane do ich oprawcy³⁵.

Ponieważ yakuza jest jedną z czterech najbardziej złożonych organizacji przestępczych na świecie, rząd japoński powinien utworzyć wyspecjalizowaną jednostkę dochodzeniową w ramach Narodowej Agencji Policji zajmującą się przestępczością zorganizowaną. Japońskie siły policyjne wymagają dodatkowych szkoleń, aby lepiej wyposażyc swoich członków w wiedzę niezbędną do wykrywania niestandardowych komercyjnych działań „seksbiznesu” w celu identyfikacji zagranicznych i krajowych ofiar handlu ludźmi. Ponadto dalsze szkolenia mogą pomóc policji w śledzeniu szlaku pieniężnego yakuzy, co może umożliwić rządowi ściślejsze monitorowanie nowych lub obecnych struktur biznesowych japońskiej mafii³⁶.

7. Polaris Project Japan

Polaris Project to organizacja non-profit, która walczy z handlem ludźmi i wykorzystywaniem seksualnym kobiet i dzieci. Została założona w 2002 r. w Waszyngtonie USA. W roku 2004 w Tokio uruchomiono japońskie biuro. Działania i projekty organizacji obejmują docieranie do ofiar, wielojęzyczną infolinię, wsparcie dla ofiar oraz warsztaty dla agencji publicznych i rządowych na stanowiskach bezpośredniego kontaktu z ofiarami.

W ciągu ostatniego roku PPJ otrzymywało wiele telefonów nie tylko od tradycyjnych ofiar handlu ludźmi – cudzoziemek złapanych w sidła przemysłu seksualnego – ale także od japońskich nastoletnich dziewcząt, które zostały zwabione lub zmuszone do pracy w branży seksualnej i nie mogą się wydostać, a czasami nawet zostały poproszone przez własnych rodziców o pracę

³⁵ A. Jones, *Human Trafficking...*

³⁶ Tamże.

w branży, aby zarabiać pieniądze dla członków rodziny. Wiele z tych ofiar jest rekrutowanych przez Internet i/lub sprzedawanych na portalach społecznościowych przez ich sutenerów.

Narodowa Agencja Policji poinformowała w 2008 r., że portale internetowe i portale społecznościowe są siedliskiem przestępstw seksualnych wśród dzieci, przewyższając internetowe portale randkowe (które pierwotnie były centrum handlu ludźmi w celach seksualnych). Trudno jest zmierzyć skalę problemu, ponieważ żadna japońska agencja rządowa nie podjęła próby przeprowadzenia kompleksowej ankiety, a prawa chroniące dzieci są administrowane przez wiele różnych agencji rządowych i ministerstw, które nie dzielą się informacjami, ani nie współpracują ze sobą.

Aby zapewnić skuteczną i systematyczną interwencję w celu zapobiegania wykorzystywaniu seksualnemu nieletnich i pomocy ofiarom, Polaris Project uruchomiło stronę internetową. Polaris Project współpracuje również z Dziecięcym Komitetem Praw Człowieka Japońskiego Stowarzyszenia Prawników, Prefekturalnych Centrów Kobiet i Schronisk dla Dzieci, aby zapewnić dzwoniącym dzieciom najlepszą możliwą opiekę i poradę. Promocja organizacji skupia się także na witrynach popularnych wśród japońskiej młodzieży, aby upewnić się, że wiadomość dotrze do osób najbardziej narażonych. Japoński Projekt Polaris szacuje liczbę ofiar handlu ludźmi z zagranicy w Japonii w maju 2012 r. na ponad 54 000 osób³⁷.

Zakończenie

Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego to duży problem w prawie każdym kraju na świecie, również w Japonii. Yakuza współpracowała z rządem japońskim już od czasów II wojny światowej, aby zapewnić imperialnym żołnierzom „kobiety pocieszenia”. Dzięki temu mafia przekształciła się w zorganizowaną grupę przestępczą zajmującą się turystyką seksualną, handlem kobietami do Japonii, przedsiębiorstwami pornograficznymi, hazardowymi oraz handlem narkotykami. Wpływ yakuzy w Japonii jest stosunkowo silny i akceptowany. Zatem aby ograniczyć handel ludźmi w Japonii, rząd powinien wdrożyć politykę zmniejszania popytu na seks komercyjny i tym samym destabilizacji yakuzy na rynku handlu ludźmi. Według Departamentu Stanu Stanów Zjednoczonych Japonia jest głównym miejscem docelowym, źródłem i krajem tranzytowym mężczyzn i kobiet poddanych przymusowej pracy i handlowi usługami seksualnymi. Ofiarami handlu ludźmi są imigranci płci męskiej i żeńskiej, kobiety i dzieci zwabione do Japonii i zmuszane

³⁷ <https://lhj.jp/english/index.php> (dostęp: 7.04.2022).

do prostytucji, a także obywateli Japonii. Według Departamentu Stanu USA z 2014 r. – Raport o handlu ludźmi: Rząd Japonii nie w pełni przestrzega minimalnych standardów w zakresie eliminacji handlu ludźmi, ale podejmuje znaczne wysiłki, aby to zrobić. Jednak przemysł seksualny ciągle rozwija się i pogłębia wśród społeczeństwa. Japonia wdrożyła niektóre z polityk wymaganych przez UNTIP, ale japońscy urzędnicy nie mają woli realizacji tych inicjatyw politycznych w celu zwalczania handlu ludźmi. Ten brak inicjatywy ze strony urzędników państwowych wydaje się być związany z trzema kluczowymi czynnikami: zapotrzebowaniem na seks ze strony obywateli japońskich, rozpowszechnieniem seksu w kulturze japońskiej, a także szczeblem, na którym yakuzy – strażnicy komercyjnego przemysłu seksualnego – są usytuowani w japońskim społeczeństwie. Popyt napędza handel ludźmi poza granicami Japonii. Aby zapobiec temu procederowi, ważne jest, aby rząd, przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe wspólnie reagowały na działania przestępcze yakuzy, a tym samym zatrzymały dochodowość z handlu żywym towarem.

Bibliografia

- Departament Stanów Zjednoczonych, <https://www.state.gov/reports-office-to-monitor-and-combat-trafficking-in-persons/>.
- Dutt N., *Yakuza: The Japanese Mafia*, <http://thingsasian.com/story/yakuza-japanese-mafia>.
- Hongo J., *Law bends over backward to allow 'fuzoku'*, The Japan Times Online, 2008, <https://www.japantimes.co.jp/news/2008/05/27/news/law-bends-over-backward-to-allow-fuzoku/#.WrbD3IjFKM8>.
- Jones A., *Human Trafficking, the Japanese Commercial Sex Industry, and the Yakuza: Recommendations for the Japanese Government*, <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1265/human-trafficking-the-japanese-commercial-sex-industry-and-the-yakuza-recommendations-for-the-japanese-government>.
- Kaplan D., *Yakuza: Japońskie podziemie przestępcze*, University of California Press, 2014.
- Lighthouse: Center for Human Trafficking Victims, <https://lhj.jp/english/index.php>.
- Linhart S., *Sex and the floating world. Erotic images in Japan: 1700–1820*, by Timon Screech, „Journal of the Royal Asiatic Society”, 10(3), Reaktion Books, Londyn 1999.
- McCurry J., *Pornography or erotic art? Japanese museum aims to confront shunga taboo*, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/11/pornography-or-erotic-art-japanese-museum-aims-to-confront-shunga-taboo>.
- McLelland M., *A Short History of 'Hentai'*, <http://intersections.anu.edu.au/issue12/mcllelland.html>.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan, https://www.mofa.go.jp/press/release/press3e_000108.html.
- Moen D., *Sex Slaves in Japan today*, „Hitotsubashi Journal of Social Studies” 2012, t. 44.
- Refworld, <https://www.refworld.org/docid/577f95f031.html>.
- Revista Trans-pasando Fronteras, *Human Trafficking and the Sex Industry in Japan*, 2014, https://www.academia.edu/11440205/Human_Trafficking_and_the_Sex_Industry_in_Japan.
- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/konwencja-onz-w-sprawie-miedzynarodowej-przesteczosci-zorganizowanej>.

Siekiera J., *Handel żywym towarem – przyczyny i skutki dla społeczności międzynarodowej*, <https://trimarium.pl/handel-zywym-towarem-przyczyny-i-skutki-dla-spolesznosci-miedzynarodowej/>.

Słownik PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/gejsza;2461177.html>.

Stop the Traffik, <https://www.stopthetraffik.org/about-human-trafficking/types-of-exploitation/>.

United Nations, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons>.

United Nations, <https://www.unodc.org/unodc/data-and-analysis/glotip.html>.

United Nations, <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>.

United Nations, <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/protocol.html>.

Watanabe K., *Trafficking in Women's Bodies, Then and Now: The Issue of Military 'Comfort Women'*, „Women's Studies Quarterly” 1999, 27(1/2), <http://www.jstor.org/stable/40003395>.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano temat handlu ludźmi w Japonii. Skupiono się na nieodłącznych elementach, przyczynach, prawnych i społecznych oddziaływaniach oraz kulturowych odniesieniach. Poruszono udział mafii japońskiej – yakuzy jako głównego inicjatora handlu ludźmi, a także kroki, które należy podjąć, aby zatrzymać daleko idącą komercjalizację przemysłu seksualnego w Kraju Kwitnącej Wiśni.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, Japonia, yakuza, przemysł seksualny.

Summary

This paper presents the topic of human trafficking in Japan. It focuses on the inherent elements, causes, legal and social impacts, and cultural references. The involvement of the Japanese mafia, the yakuza, as the main instigator of human trafficking is discussed, as well as steps that should be taken to stop the far-reaching commercialization of the sex industry in the cherry blossom country.

Key words: human trafficking, Japan, yakuza, sex industry.

Jakub Szyszka

Uniwersytet Rzeszowski

Zjawisko state-sponsored human trafficking na przykładzie Białorusi

Według Georga Wilhelma Friedricha Hegla, jednego z najwybitniejszych filozofów przełomu XVIII i XIX w., dzieje powszechne są postępowaniem w uświadamianiu wolności. W swojej koncepcji historiozoficznej Hegel wyróżniał cztery stadia, tzw. królestwa: wschodnie, greckie, rzymskie i germańskie¹. Na każdym kolejnym etapie stopień uświadomienia wolności był większy – od despotyzmu i tyranii w królestwie wschodnim do upowszechnienia wolności w królestwie germańskim.

Od najdawniejszych czasów istnienie niewolnictwa uchodziło za zjawisko naturalne, pożądane i wręcz konieczne do prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa. Zdaniem Arystotelesa, jednego z czołowych przedstawicieli filozofii greckiej, „z natury inne jest przeznaczenie kobiety i niewolnika”². W starożytności głównym źródłem powstawania niewoli była wojna. Jeńcy wojenni, którym darowano życie, stawali się niewolnikami. Niewolnikiem był również człowiek urodzony z matki niewolnicy, niezależnie od *status libertatis* ojca. W najdawniejszym prawie rzymskim (*ius Quiritium*) obywatel mógł być sprzedany w niewolę poza Tyber w razie uchylania się od spisu cenzorskiego, dezercji z wojska bądź wskutek niewypłacalności w drodze egzekucji osobistej³. Niewolnik w prawie rzymskim był traktowany jako rzecz (*instrumentum vocale*). Oznaczało to, że z jednej strony był przedmiotem, nie zaś podmiotem prawa, jak pisał Ciceron – *non persona, sed res*⁴ i nie posiadał osobowości prawnej – *quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur* (Ulpian)⁵. Z drugiej strony niewolnicy byli zaliczani do kategorii *res Mancipi*, rzeczy szczególnej wartości, stanowiących podstawowe środki produkcji w rzymskiej gospodarce rolnej.

¹ G.W.F. Hegel, *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969, s. 243, 244.

² Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2002, s. 14.

³ M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2013, s. 91.

⁴ A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2021, s. 119.

⁵ W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1991, s. 247.

Wraz z epoką oświecenia, nazywaną również wiekiem świateł, upowszechniły się w Europie idee humanitaryzmu głoszące m.in. przyrodzoną wolność i równość wszystkich jednostek. John Locke, prekursor myślenia liberalnego, głosił: „Skoro wszyscy ludzie są, jak to już zostało powiedziane, wolni, równi i niezależni w stanie natury, nikt nie może bez własnej zgody zostać tego stanu pozbawiony”⁶. Należy zauważyć, że Locke, podobnie jak inny wybitny przedstawiciel oświecenia Hugo Grocjusz, dopuszczał oddanie się jednostki w niewolę drugiemu człowiekowi. Obecnie taka umowa byłaby w świetle regulacji międzynarodowych uznana za nieważną. Monteskiusz, uważany za twórcę powszechnie znanej koncepcji trójpodziału władz, wyróżniał wolność filozoficzną i polityczną: „Wolność filozoficzna polega na wykonywaniu swojej woli lub przynajmniej [...] na przeświadczeniu, iż się wykonywa swoją wolę. Wolność polityczna polega na bezpieczeństwie lub bodaj na przekonaniu, jakie się ma o swoim bezpieczeństwie”⁷. Nie sposób nie wspomnieć, że pomimo szerzenia się tak postępowych idei, w Europie jeszcze przez długi czas wyzysk ludów kolorowych był powszechnie tolerowany i usprawiedliwiany, również w oświeconych kręgach społeczeństwa. Sam Monteskiusz jeszcze w połowie XVIII w. pisał: „Nie można sobie wyobrazić, aby Bóg w swojej nieskończonej mądrości umieścił duszę, a zwłaszcza duszę dobrą, w czarnym ciele”⁸. Dopiero w XIX w. do porządków prawnych państw Europy i obu Ameryk przeszło ustawodawstwo zakazujące niewolnictwa (imperium brytyjskie – 1834, Francja – 1848?, Stany Zjednoczone – 1862). W tym też okresie pojawiły się pierwsze regulacje dotyczące zakazu niewolnictwa na szczeblu ponadnarodowym. Za pierwszy taki dokument uważa się Deklarację mocarstw w sprawie zniesienia handlu Murzynami podpisaną w Wiedniu w 1815 r. Pomimo zakazu handlu niewolnikami obowiązującego jako norma zwyczajowa prawa międzynarodowego jak również ustawodawstwa poszczególnych państw, niewolnictwo funkcjonowało na masową skalę jeszcze do końca XIX w. Dość przywołać przerażający proceder w Wolnym Państwie Kongo w latach 80. XIX w. opisany przez Josepha Conrada w *Jądrze ciemności* z 1899 r., a także przez brytyjskiego dyplomata i irlandzkiego działacza niepodległościowego Rogera Casementa w raporcie z 1904 r.

Równoległe z niewolnictwem rozwijał się handel ludźmi, który głównie przybierał postać handlu kobietami do celów prostytucji. Pierwszymi aktami prawa międzynarodowego odnoszącymi się do „handlu białymi niewolnikami” były: Międzynarodowe porozumienie dotyczące zwalczania handlu żywym towarem⁹ z 18 maja 1904 r. i Międzynarodowa konwencja dotycząca zwalczania

⁶ J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992, s. XII.

⁷ Monteskiusz, *O duchu praw*, Kęty 1997, s. 161.

⁸ R.M. Małajny, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Warszawa 2001, s. 211.

⁹ Dz.U. 1922, nr 87, poz. 783.

handlu żywym towarem¹⁰ z 4 maja 1910 r. Obydwa dokumenty definiowały handel ludźmi jako wywożenie za granicę osób dorosłych lub dzieci, nawet za ich zgodą, w celu uprawiania prostytucji¹¹. Dokumentem podsumowującym postanowienia poprzednich konwencji była Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji¹², tzw. Konwencja z Lake Success otwarta do podpisu 21 marca 1950 r. Wszystkie przywołane konwencje odnosiły się do seksualnego aspektu handlu ludźmi. W dalszym ciągu brakowało kompleksowej definicji zjawiska, która mogłaby uchodzić za normę zwyczajową prawa międzynarodowego oraz wyznacznik standardów dla przepisów krajowych.

Pewien przełom przyniósł dopiero Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, czyli tzw. Protokół z Palermo¹³ przyjęty 15 listopada 2000 r. Już w samej nazwie zwraca uwagę uniwersalny charakter. Zjawisko handlu ludźmi odnosi się bowiem nie tylko do kobiet i dzieci, choć z oczywistych względów są one szczególnie narażone na ryzyko wykorzystywania. Protokół już w swym tytule wskazuje konieczność nie tylko – jak do tej pory – zwalczania, ale również zapobiegania oraz karania handlu ludźmi. Państwa-strony zobowiązują się m.in. do podjęcia takich ustawodawczych i innych działań, jakie mogą okazać się konieczne dla uznania za przestępstwa czynów, o których mowa w artykule 3, jeżeli zostały popełnione umyślnie (art. 5), a także do określenia ogólnych założeń polityk, programów oraz innych działań mających na celu zapobieganie i zwalczanie handlu ludźmi oraz ochronę ofiar handlu ludźmi, w szczególności kobiet i dzieci, przed ponownym ich wykorzystaniem (art. 9). Protokół definiuje handel ludźmi jako „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości” (art. 3).

Należy zauważyć, że definicja handlu ludźmi wyrażona w Protokole z Palermo jest niezwykle szeroka i pojemna. Nie odnosi się już, tak jak we wcześniejszych regulacjach, wyłącznie do wykorzystywania o charakterze seksualnym. Wymienia szeroki katalog działań podejmowanych w stosunku do jednostek wbrew ich woli lub przy wykorzystaniu różnych form przymusu bądź podstępny. Z drugiej strony zobowiązania odnoszące się do państw-stron posiadają charakter ogólny. Dokument stanowi bardziej wezwanie, apel spo-

¹⁰ Tamże.

¹¹ A. Sakowicz, *Przestępstwo handlu ludźmi z perspektywy regulacji międzynarodowych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 3, s. 53.

¹² Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278.

¹³ Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.

łeczności międzynarodowej adresowany do poszczególnych państw aniżeli wiążący akt prawa międzynarodowego. Nie zawiera klasycznego podziału cechującego abstrakcyjne i generalne normy prawne na: hipotezę, dyspozycję i sankcję. Protokół może stanowić ważny wyznacznik standardów zapobiegania i zwalczania handlu ludźmi, jednak nie przewiduje on konkretnych sankcji dla osób łamiących jego postanowienia. Posługując się terminologią rzymską, można określić go mianem *leges imperfectae*.

Pomimo przyjmowania przez społeczność międzynarodową umów i konwencji deklarujących konieczność zapobiegania, zwalczania i karania handlu ludźmi, proceder ten wciąż jest szeroko rozpowszechniony. Jak zauważa A. Florczak: „handel ludźmi zaliczany jest do kategorii przestępstw o niewielkim ryzyku i wysokim zysku”¹⁴. Rozwojowi współczesnego niewolnictwa z pewnością sprzyjają ubóstwo i narastające dysproporcje w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego, nieefektywne rozwiązania prawne czy wciąż zbyt niska świadomość społeczna na temat tego zjawiska. Jak wynika z raportu opublikowanego we wrześniu 2017 r. przez Międzynarodową Organizację Pracy, w 2016 r. nawet 24,9 mln osób na całym świecie pracowało przymusowo¹⁵. Według przywołanego raportu we wspomnianym roku nawet 40 mln osób mogło paść ofiarą współczesnego niewolnictwa (*modern slavery*), wliczając w to przypadki pracy przymusowej i małżeństw z przymusu¹⁶.

Protokół z Palermo widzi rolę państw-stron wyłącznie w zapobieganiu i zwalczaniu handlu ludźmi. Nie przewiduje się sytuacji, w której państwo *per se* jest odpowiedzialne za handel żywym towarem. Czy taka sytuacja jest w ogóle możliwa?

Republika Białoruś jest państwem położonym we wschodniej Europie. Do 1991 r. jako Białoruska SRR była częścią Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Obecnie należy m.in. do Wspólnoty Niepodległych Państw i Związku Białorusi i Rosji. Choć państwo nie jest członkiem Unii Europejskiej, to jednak z uwagi na swoje położenie geograficzne odgrywa istotną rolę w unijnej polityce migracyjnej. Jest bowiem *sui generis* krajem tranzytowym, przez którego terytorium podróżują migranci z dawnych republik Związku Radzieckiego oraz z krajów Bliskiego Wschodu w kierunku Europy Zachodniej. Z tego względu Unia Europejska jako całość, jak również wybrane państwa członkowskie zawierały z Białorusią szereg umów dotyczących współpracy granicznej. Zachodnim przywódcom nie przeszkadzał w tej kooperacji auto-

¹⁴ A. Florczak, *Handel ludźmi*, repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/59048/PDF/13_Agnieszka_Florczak.pdf (dostęp: 26.05.2022).

¹⁵ Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage, International Labour Organization, http://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_575479/lang-en/index.htm (dostęp: 26.05.2022).

¹⁶ Tamże.

rytarny charakter rządów prezydenta Aleksandra Łukaszenki sprawującego władzę od 1994 r. Spośród państw członkowskich Unii Europejskiej Białoruś graniczy z Litwą na długości 679 km, Polską – 418 km oraz Łotwą – 173 km.

Od 2009 r. Białoruś była członkiem Partnerstwa Wschodniego (zawiesiła swój udział 28 czerwca 2021 r.) – formatu polityki zagranicznej Unii Europejskiej realizowanego w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa¹⁷. Jak pisze M. Górczyńska dla portalu InterwencjaPrawna.pl, Białoruś była w tym czasie beneficjentem wielu projektów unijnych mających na celu wzmacnianie ochrony granic i zwalczanie nielegalnej migracji. Chodzi o zjawisko tzw. eksternalizacji granic UE, czyli przenoszenia odpowiedzialności za zatrzymywanie nielegalnych migrantów oraz kontrabandy na państwa sąsiadujące z Unią. W ramach współpracy Białoruś otrzymywała środki finansowe z unijnego budżetu m.in. na zakup nowoczesnego sprzętu dla straży granicznej¹⁸. Intensyfikacja współpracy nastąpiła w październiku 2016 r., kiedy to Unia Europejska podpisała z Białorusią umowę partnerską na rzecz mobilności (*Mobility Partnership*) zakładającą nie tylko dalsze wsparcie finansowe, ale także masowe odsyłanie uchodźców przez polską straż graniczną z powrotem na Białoruś w obawie przed utworzeniem nowego szlaku migracyjnego¹⁹. Kolejne dwie umowy weszły w życie w lipcu 2020 r.

9 sierpnia 2020 r. na Białorusi miały miejsce wybory prezydenckie. Towarzyszyła im niespotykana dotąd mobilizacja pragnącego przemian społeczeństwa białoruskiego. Miała na to wpływ m.in. pogarszająca się jakość życia, prozachodnie i demokratyczne aspiracje społeczeństwa czy niewielka reakcja białoruskich władz państwowych na epidemię covid-19 odbierana jako zlekceważenie zagrożenia. Samo głosowanie było poprzedzone aresztowaniami głównych kandydatów opozycyjnych oraz objęte ścisłą kontrolą administracji i służb państwowych. Według oficjalnych danych wybory wygrał Aleksandr Łukaszenko sprawujący urząd prezydenta nieprzerwanie od 1994 r. Z całego kraju spływały sygnały o licznych przypadkach fałszerstw wyborczych. W odpowiedzi w największych miastach Białorusi rozpoczęły się masowe protesty, głównie o pokojowym charakterze. Spotkały się one z nieproporcjonalną, brutalną reakcją sił porządkowych. Wobec demonstrujących użyto m.in. gazu łzawiącego, amatek wodnych i gumowych kul. Aresztowano blisko 3 tys. osób²⁰.

¹⁷ Partnerstwo Wschodnie, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership> (dostęp: 26.05.2022).

¹⁸ M. Górczyńska, *Pakt z diabłem, czyli współpraca graniczna Unii z Białorusią*, InterwencjaPrawna.pl, 9 sierpnia 2021 r., [https://interwencjaprawna.pl/pakt-z-diabłem-czyli-wspolpraca-graniczna-unii-z-bialorusia](https://interwencjaprawna.pl/pakt-z-diablem-czyli-wspolpraca-graniczna-unii-z-bialorusia) (dostęp: 23.05.2022).

¹⁹ Tamże.

²⁰ A. Szabaciuk, *Wybory prezydenckie z 9 sierpnia 2020 r. na Białorusi: przebieg i konsekwencje. Komentarze IEŚ 234 (137/2020), 12 sierpnia 2020*, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wybory-prezydenckie-z-9-sierpnia-2020-r-na-bialorusi-przebieg-i-konsekwencje>.

W obliczu represji wielu Białorusinów było zmuszonych szukać schronienia za granicą, głównie w sąsiadujących państwach Unii Europejskiej. Najaktywniejszą postawę wobec kryzysu na Białorusi przejawiały Polska i Litwa. To głównie te państwa przyjęły najwięcej uchodźców politycznych z Białorusi. Według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji po roku 2020 Polska przyjęła ok. 15 tys. uchodźców politycznych z Białorusi²¹. Ponadto Polska i Litwa podnosiły na forum Unii Europejskiej konieczność nałożenia sankcji na reżim Łukaszenki. W konsekwencji Białoruś znalazła się w międzynarodowej izolacji. Wdrożono sześć pakietów sankcji obejmujących łącznie 183 osoby i 26 podmiotów. Deklaratywnie Unia Europejska nie zaakceptowała wyników sierpniowych wyborów, uznając je za sfałszowane, choć mimo to, w późniejszym okresie niektórzy przywódcy Unii kontaktowali się z Łukaszenką²².

Począwszy od wiosny 2021 r. Łukaszenko w swoich publicznych wystąpieniach zaczął oskarżać państwa zachodnie o wtrącanie się w wewnętrzne sprawy Białorusi, popieranie opozycji czy próby wywołania zamachu stanu. Białoruski przywódca mówił o potrzebie ukarania Polski za działania podjęte w następstwie wyborów. 26 maja zapowiedział: „Zatrzymywaliśmy narkotyki i migrantów [na granicy z UE – przyp. autora] – teraz sami będziecie ich łapać”²³. Na początku lata 2021 r. Białoruś podjęła działania legislacyjne mające na celu liberalizację polityki migracyjnej i wizowej, m.in. wprowadzono możliwość ubiegania się o wize turystyczne dla obywateli państw Bliskiego Wschodu oraz Afryki. Równocześnie zwiększyła się siatka połączeń i liczba lotów z miast regionu do Mińska. Jeszcze na początku roku istniało tylko jedno połączenie między Irakiem a Białorusią tygodniowo²⁴. Po upływie zaledwie kilku miesięcy liczba połączeń z Bagdadu do Mińska wykonywanych przez linie lotnicze Iraqi Airways wzrosła do czterech w ciągu tygodnia²⁵. Ponadto uruchomiono także nowe połączenia z Erbilu, Basry i Sulejmanii. Równoległe prowadzona była szeroko zakrojona

²¹ Polska przyjęła tysiące białoruskich uchodźców. Szef MSWiA: „Łukaszenka nie osiągnął swoich celów”, *PolskieRadio24.pl*, 23.01.2022, <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2889271,Polska-przyjela-tysiace-bialoruskich-uchodzcow-Szef-MSWiA-Lukaszenka-nie-osialnal-swoich-celow> (dostęp: 23.05.2022).

²² Przywódcy Francji i Niemiec rozmawiali z Łukaszenką i Putinem o kryzysie na granicy. *Polska Agencja Prasowa*, 15.11.2021, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1000569%2C-przywodcy-francji-i-niemiec-rozmawiali-z-lukaszenka-i-putinem-o-kryzysie> (dostęp: 26.05.2022).

²³ Лукашенко пригрозил Западу ослабить контроль за наркотрафиком и миграцией, *Interfax.ru*, 26.05.2021, <https://www.interfax.ru/world/768882> (dostęp: 26.05.2022).

²⁴ Кто стоит за потоком мигрантов из Беларуси в Литву. Расследование, *Reform.by*, 23.07.2021, <https://reform.by/243337-kto-stoit-za-potokom-migrantov-iz-belarusi-v-litvu-rassledovanie-reform-by> (dostęp: 26.05.2022).

²⁵ Iraqi Airways udvaivaet kolichestvo rejsov v Minsk, *Reform.by*, 23.07.2021, <https://reform.by/243510-iraqi-airways-udvaivaet-kolichestvo-rejsov-v-minsk> (dostęp: 26.05.2022).

akcja propagandowa w mediach tradycyjnych i społecznościowych. W irackiej telewizji państwowej pokazywano wystąpienie Aleksandra Łukaszenki, w którym zapewniał, że Białoruś nie będzie przeszkadzała ludziom dostać się z jej terytorium na obszar Unii Europejskiej²⁶. Za koordynację akcji odpowiadała białoruska państwowa firma Centrkurort. Oferowane były wycieczki na Białoruś w relatywnie przystępnych cenach lub wyprawy myśliwskie. Ceny tygodniowych wycieczek wynosiły najczęściej od 600 do 1000 dolarów. Cena niektórych wycieczek obejmowała koszty otrzymania wizy, obowiązkowe ubezpieczenie, bilet lotniczy, pobyt w hotelu w Mińsku i podróż do granicy. Wówczas cena wahała się od 3000 do 17 000 dolarów za osobę²⁷. Według raportu Human Rights Watch lokalne biura podróży w Syrii, Iraku, Jemenie i Jordanii zapewniały migrantów, że problemy na granicy są fałszywe i tylko te osoby, które nie wykupują zorganizowanych wycieczek, mogą doświadczyć trudności. Jedna z migrantek w rozmowie z Human Rights Watch ujawniła: „Biura podróży zapewniały nas, że wszystko będzie dobrze [...] Sprzedaliśmy wszystko, żeby mieć szansę na lepsze życie. Nie mamy do czego wracać”²⁸.

Białoruski dziennikarz T. Giczán w tekście pt. *Operacja Śluza. Co naprawdę się dzieje na polsko-białoruskiej granicy* opublikowanym na portalu Waidelotte.org przytacza fragmenty korespondencji z internetowych grup i czatów, na których obywatele Iraku wymieniają się dokładnymi informacjami na temat podróży na Białoruś i zasad dalszego postępowania: „Na Białoruś lecisz samolotem z Bagdadu za 550–700 dolarów. W Mińsku jeden dzień odpoczywasz, na drugi dzień wsiadasz do autobusu i za 20–25 dolarów jedziesz do najbliższego punktu przy litewskiej granicy – nazywa się Lida, strefa przygraniczna między Litwą a Białorusią [...] Po tym jak przez białoruskie lasy przekroczycie granicę – trzeba zapłacić przemytnikowi 1000–1500 dolarów za przewiezienie do Wilna. Wtedy już jesteś na Litwie – możesz sobie odpocząć, ale z dala od policji [...] Jedziesz specjalnym samochodem przemytników – dogadujesz się co do ceny z kierowcą i jedziesz – płacisz dopiero jak cię przywiozą do miejsca zwanego Suwałki – tu już wjechałeś do Polski, czyli do UE”²⁹.

²⁶ *Кто стоит за потоком мигрантов из Беларуси в Литву. Расследование, Reform.by, 23.07.2021, <https://reform.by/243337-kto-stoit-za-potokom-migrantov-iz-belarusi-v-litvu-rassledovanie-reform-by> (dostęp: 27.05.2022).*

²⁷ *“Die Here or Go to Poland” Belarus and Polands Shared Responsibility for Border Abuses, hrw.org, 24 listopada 2021, <https://www.hrw.org/report/2021/11/24/die-here-or-go-poland/belarus-and-polands-shared-responsibility-border-abuses> (dostęp: 27.05.2022).*

²⁸ *Human Rights Watch Interview with “Awira”. Białystok, Poland, October 28, 2021, https://www.hrw.org/report/2021/11/24/die-here-or-go-poland/belarus-and-polands-shared-responsibility-border-abuses#_ftn5 (dostęp: 27.05.2022).*

²⁹ T. Giczán, *Operacja Śluza. Co naprawdę się dzieje na polsko-białoruskiej granicy, Waidelotte.org, 24 sierpnia 2021, <http://waidelotte.org/operacja-sluza-co-naprawde-sie-dzieje-na-polsko-bialoruskiej-granicy> (dostęp: 27.05.2022).*

Na początku lipca reżimowy sojusz białoruskich dziennikarzy wydał następujące oświadczenie: „Liczba uchodźców pochodzenia afrykańskiego i azjatyckiego, którzy przedostali się na Litwę i Łotwę przez Białoruś, przekroczyła już tysiąc osób. Do końca miesiąca liczba ta przekroczy pięć tysięcy. Jeśli otworzy się jeszcze tzw. »polski korytarz«, liczbę uchodźców będzie można śmiało pomnożyć przez trzy”³⁰.

Po przylocie do Mińska migranci otrzymywali wizy. Część udawała się na zwiedzanie Białorusi, natomiast reszta była transportowana przez białoruskie służby w kierunku granicy. Podróż trwała od trzech do pięciu godzin. Po tym czasie migranci wkraczali do strefy nadgranicznej, otrzymywali współrzędne GPS i instrukcje, jak dostać się do granicy. Portal Reform.by dotarł do anonimowych zeznań białoruskich pograniczników, którzy ujawnili, że dostali ustny rozkaz przymykać oko na nielegalnych migrantów. Poborowi powiedzieli, że ochroną i patrolowaniem granicy zajmuje się OSAM – najbardziej elitarna jednostka w kraju. Potwierdzili, że OSAM kieruje migrantów, dokąd mają iść³¹. Białoruscy pogranicznicy przecinali drut kolczasty lub wskazywali miejsca, gdzie drut już był przerwany. 2 sierpnia 2021 r. litewskiemu rolnikowi udało się sfotografować na granicy grupę białoruskich funkcjonariuszy usuwających zaporę z drutu kolczastego³².

W początkowej fazie to właśnie Litwa w największym stopniu zmagала się z procederem sterowanej migracji wywołanej przez władze Białorusi. Jak pisze K. Dudzińska dla Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, migracja osiągnęła apogeum w lipcu i sierpniu. Tylko do początku sierpnia granicę białorusko-litewską nielegalnie przekroczyło ok. 4200 osób. Dla porównania w 2019 r. było to niespełna 50 osób, a w 2020 r. ok. 80³³. 4 sierpnia Litwa poinformowała, że nie będzie już przyjmować kolejnych migrantów, a trzy dni później w wyniku interwencji dyplomatycznej Unii Europejskiej Irak zawiesił wszystkie loty na Białoruś. W październiku 2021 r. litewskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych poinformowało o wpłynięciu 1289 wniosków o ochronę międzynarodową, spośród których tylko dwóm przyznano status uchodźcy³⁴.

³⁰ https://t.me/bel_buj/3829

³¹ *Кто стоит за потоком мигрантов из Беларуси в Литву. Расследование, Reform.by, 23.07.2021*, <https://reform.by/243337-kto-stoit-za-potokom-migrantov-iz-belarusi-v-litvu-rassledovanie-reform-by> (dostęp: 27.05.2022).

³² <https://twitter.com/TadeuszGicz/status/1422464824546635806> (dostęp: 27.05.2022).

³³ K. Dudzińska, *Sterowana migracja na granicy Białorusi z UE z perspektywy państw bałtyckich*, „Biuletyn PISM”, nr 188 (2386), 10 listopada 2021, <https://www.pism.pl/publikacje/sterowana-migracja-na-granicy-bialorusi-z-ue-z-perspektywy-panstw-baltyckich> (dostęp: 27.05.2022).

³⁴ M. Piątkowski, *Polish-Lithuanian-Belarusian Border Crisis and Ius ad Bellum. Part I: Background and Key Findings*, OpinioJuris.org, 15 marca 2022, <http://opiniojuris.org/2022/03/15/polish-lithuanian-belarusian-border-crisis-and-ius-ad-bellum-part-i-background-and-key-findings> (dostęp: 29.05.2022).

W sierpniu 2021 r. nastąpił upadek Kabulu. Wydarzenie to wstrząsnęło międzynarodową opinią publiczną na całym świecie. W następstwie chaotycznego wycofania się wojsk amerykańskich po prawie dwudziestoletniej obecności militarnej w Afganistanie władzę w kraju w błyskawicznym tempie przejęli talibowie. Wydarzenie to z pewnością mogło wpłynąć na wzrost liczby migrantów szukających schronienia przed rządami radykałów nie tylko w państwach sąsiednich, ale również w Europie³⁵. Jak pisze J. Gajda, jeszcze w 2020 r., gdy ówczesny prezydent USA Donald Trump zapowiedział wycofanie amerykańskich sił z Afganistanu, pojawił się niepokój, który zaowocował m.in. wzrostem liczby afgańskich migrantów udających się do państw ościennych, a także do Turcji i Unii Europejskiej³⁶. Szacowano, że bezpośrednio po upadku Kabulu nawet kilkaset tysięcy uchodźców z Afganistanu może udać się do państw UE, głównie do Niemiec. Jak zauważył M. Marszewski, „spora ich część może w krótkim czasie znaleźć się na granicy Białorusi z Polską i państwami nadbałtyckimi. Sprzyjać temu może stymulująca kryzys migracyjny we wschodniej części UE retorsyjna polityka reżimu Aleksandra Łukaszenki prowadzona we współpracy z Rosją”³⁷.

Niejako w celu „zagospodarowania” migrantów przebywających na Białorusi, pozbawionych w wyniku zawieszenia lotów możliwości powrotu do krajów pochodzenia, a także w związku z napływaniem nowych „prawdziwych” uchodźców z Afganistanu, władze Białorusi zaczęły wysyłać tych ludzi w kierunku granic z Łotwą i Polską. 24 sierpnia 2021 r. T. Giczán pisał: „to, co się teraz dzieje na polsko-białoruskiej i białorusko-łotewskiej granicy, nie jest tak do końca celowym atakiem, tylko bardziej próbą poradzenia sobie z resztą migrantów, która została w kraju po zamknięciu granicy przez Litwę”³⁸.

Jeszcze w lipcu litewski rząd wprowadził stan sytuacji nadzwyczajnej, co wiązało się m.in. z przyznaniem dodatkowych uprawnień służbom w strefie przygranicznej. Podobnie postąpiły władze Łotwy – od początku sierpnia ogłoszono stan wyjątkowy w powiatach łuckim, krasławskim, naddawskim oraz w Dyneburgu³⁹. Z kolei 2 września w Polsce w drodze

³⁵ https://twitter.com/adam_eberhardt/status/1426827882643525639 (dostęp: 28.05.2022).

³⁶ J. Gajda, *Afganistan 2022 – rok konsekwencji*, „Pułaski Policy Paper” 2022, nr 1, <https://pulaski.pl/pulaski-policy-paper-j-gajda-afganistan-2022-rok-konsekwencji> (dostęp: 28.05.2022).

³⁷ M. Marszewski, *Triumf talibów: potencjał migracji z Afganistanu*, Analizy OSW, 16 sierpnia 2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-08-16/triumf-talibow-potencjal-migracji-z-afganistanu> (dostęp: 28.05.2022).

³⁸ T. Giczán, *Operacja Śluza...*

³⁹ K. Dudzińska, *Sterowana migracja na granicy Białorusi z UE z perspektywy państw bałtyckich...*

rozporządzenia Prezydenta RP wprowadzono stan wyjątkowy w pasie szerokości trzech kilometrów wzdłuż granicy z Białorusią obejmującym 115 miejscowości w województwie podlaskim oraz 68 miejscowości w województwie lubelskim⁴⁰.

Działania służb w sytuacji kryzysowej polegały m.in. na stosowaniu metody *push back*, czyli zawracaniu osób, które w nielegalny sposób przekroczyły granicę, z powrotem na Białoruś. Działania te wywoływały wiele kontrowersji wśród przedstawicieli doktryny, a także organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka i pomocą humanitarną.

Przeciwnicy metody *push back* powołują się przede wszystkim na art. 33 ust. 1 Konwencji genewskiej dotyczącej statusu uchodźców, który stanowi, że: „Żadne Umawiające się Państwo nie wydali lub nie zawróci w żaden sposób uchodźcy do granicy terytoriów, gdzie jego życiu lub wolności zagrażałoby niebezpieczeństwo ze względu na jego rasę, religię, obywatelstwo, przynależność do określonej grupy społecznej lub przekonania polityczne”⁴¹.

Rzecznik praw obywatelskich M. Wiącek uważa procedury zawracania cudzoziemców do granicy oraz wydawanie przez Straż Graniczną postanowień o opuszczeniu terytorium RP za niezgodne z szeregiem norm prawa międzynarodowego: Konwencją genewską, Kartą praw podstawowych UE, Europejską konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a także z Konstytucją RP. Zdaniem rzecznika „kryzys wywołały władze Białorusi – najpierw oszukując tysiące ludzi obietnicami łatwego dostania się do Europy, potem traktując ich jako zakładników polityki destabilizacji Polski i Unii Europejskiej i zmuszając, z narażeniem ich życia i niejednokrotnie z użyciem przemocy, do kolejnych prób nielegalnego przekraczania granicy z Polską”⁴². Choć na obszarze Białorusi nie są obecnie prowadzone działania wojenne, to w przypadku wydalenia z Polski migranci mogą być zmuszani do przekraczania granicy białorusko-ukraińskiej, wskutek czego znajdują się na terenie państwa ogarniętego od 24 lutego 2022 r. działaniami wojennymi. M. Wiącek uważa, że choćby z tego powodu Polska jest odpowiedzialna za los osób, które przekraczają w sposób nieuregulowany granicę z Białorusią⁴³.

R. Chabasiński, publicysta portalu Bezprawnik.pl, uważa, że – biorąc pod uwagę skalę problemu, jego genezę i świadomość szerszego kontekstu

⁴⁰ Dz.U. 2021, poz. 1612.

⁴¹ Dz.U. 1991, nr 119, poz. 515.

⁴² RPO: *wstrzymać pushbacki i decyzje o opuszczeniu RP na polsko-białoruskiej granicy. MSWiA odpowiada*, *bip.brpo.gov.pl*, 5 marca 2022, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-wstrzymac-stosowanie-push-backow-granica-bialorus> (dostęp: 28.05.2022).

⁴³ Tamże.

sprawy – metoda *push back* wydaje się jedyną możliwością⁴⁴. Argumentuje, że ochrona międzynarodowa przysługuje uchodźcom, tymczasem większość osób koczujących po białoruskiej stronie granicy jest w istocie migrantami ekonomicznymi, którzy nie uciekają przed prześladowaniami, ale poszukują w Europie Zachodniej lepszych warunków życia. Zwraça uwagę, że kryzys migracyjny został wywołany w sposób sztuczny przez Aleksandra Łukaszenkę i zagraża bezpieczeństwu Polski oraz Unii Europejskiej. Przytacza drugi ustęp art. 33 Konwencji genewskiej, który stanowi, że: „Nie może powoływać się jednakże na dobrodziejstwo niniejszego postanowienia [chodzi o ust. 1 tegoż artykułu – przyp. autora] uchodźca, co do którego istnieją podstawy, aby uznać go za groźnego dla bezpieczeństwa państwa”⁴⁵. Zdaniem R. Chabasińskiego osoby ubiegające się o status uchodźcy, ochronę międzynarodową bądź azyl powinny przekraczać granicę w legalny sposób, tj. na przejściach granicznych, a następnie poddać się odpowiednim procedurom przewidzianym w ustawie⁴⁶.

Problem wydaje się znacznie bardziej skomplikowany i z pewnością wymaga osobnego opracowania z perspektywy norm prawa międzynarodowego, humanitarnego i konstytucyjnego, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że sytuacja, w której migranci tudzież uchodźcy stali się elementem wojny hybrydowej i narzędziem polityki destabilizacji, nie miała do tej pory miejsca. Wydaje się, że autorzy Konwencji genewskiej nie przewidzieli takiego przypadku, dlatego jego ocena nastęrcza tyle trudności.

Podsumowując, według danych Straży Granicznej w 2021 r. granicę państwową z Białorusią wbrew przepisom, poza przejściami granicznymi, usiłowało przekroczyć 39 697 obywateli państw trzecich, czyli ponad 300-krotnie (!) więcej niż w roku poprzednim. Dla porównania w 2020 r. granicę z Białorusią wbrew przepisom usiłowało przekroczyć 129 osób. Szczyt kryzysu migracyjnego przypadł na październik 2021 r., kiedy takich nielegalnych prób odnotowano łącznie 17 447⁴⁷.

Jak wynika z informacji Urzędu do spraw Cudzoziemców, w 2021 r. 7,7 tys. cudzoziemców złożyło w Polsce wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej, w tym prawie 2,3 tys. obywateli Białorusi; 1,8 tys. obywateli Afganistanu; 1,4 tys. obywateli Iraku; 1 tys. obywateli Federacji Rosyjskiej oraz

⁴⁴ R. Chabasiński, *Sytuacja na granicy z Białorusią po prostu wymaga stosowania metody push back. To złe rozwiązanie, ale najlepsze z dostępnych*, *Bezprawnik.pl*, 19 października 2021, <https://bezprawnik.pl/push-back> (dostęp: 28.05.2022).

⁴⁵ Dz.U. 1991, nr 119, poz. 515.

⁴⁶ Dz.U. 2003, nr 128, poz. 1176.

⁴⁷ E. Szczepańska, *Nielegalne przekroczenia granicy z Białorusią w 2021 r., StrazGraniczna.pl*, 12 stycznia 2022, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/9689,Nielegalne-przekroczenia-granicy-z-Bialorusia-w-2021-r.html> (dostęp: 28.05.2022).

260 obywateli Ukrainy. Urząd wydał decyzje wobec 4,7 tys. osób. Warunki przyznania ochrony międzynarodowej spełniało 2155 cudzoziemców, spośród których większość stanowili obywatele Białorusi – 1150, Afganistanu – 750 oraz Rosji – 90⁴⁸.

Celem artykułu była próba zmierzenia się z pytaniem, czy w świetle obowiązujących norm prawa międzynarodowego ze szczególnym uwzględnieniem Protokołu z Palermo z 15 listopada 2000 r. można uznać państwo odpowiedzialnym za handel ludźmi w kontekście działań podejmowanych przez władze Republiki Białorusi począwszy od lata 2021 r. Białoruś jest Państwem-Stroną Konwencji od 2003 r., a zatem spoczywa na niej wyrażony w art. 9 obowiązek zapobiegania i zwalczania handlu ludźmi oraz ochrony ofiar handlu ludźmi, w szczególności kobiet i dzieci, przed ponownym ich wykorzystaniem⁴⁹. Władze Białorusi nie tylko powstrzymywały się od efektywnego zapobiegania i zwalczania handlu żywym towarem, ale wręcz przy zaangażowaniu aparatu państwa stwarzały okazję do rozwoju tego procederu. Migranci z Bliskiego Wschodu byli sprowadzani na Białoruś przy wykorzystaniu metod wymienionych w Protokole z Palermo – w szczególności oszustwa i wprowadzenia w błąd, a następnie z narażeniem życia (według różnych danych zmarło co najmniej kilkanaście osób⁵⁰) i użyciem przemocy instrumentalnie wykorzystywani do politycznych celów reżimu A. Łukaszenki. Wydaje się więc, że można mówić o niespotykanym do tej pory systemowym, państwowym handlu ludźmi (*state-sponsored human trafficking*)⁵¹.

Jak zauważa M. Piątkowski, „Domyślnie Protokoły łączą przestępstwa z jednostkami, a nie państwami jako takimi. Mówiąc prościej, Protokoły nie odnoszą się bezpośrednio do działań państwa, które poprzez działania swoich agentów angażuje się w handel ludźmi lub przemyt”⁵². Być może w przyszłości będzie zatem konieczne wypracowanie przez społeczność międzynarodową nowych regulacji oraz skutecznych mechanizmów zapobiegających zjawisku *state-sponsored human trafficking*, a także umożliwiających pociągnięcie do odpowiedzialności państw zaangażowanych w tego rodzaju proceder.

⁴⁸ Prawie 8 tys. wniosków uchodźczych w 2021 r., Urząd do spraw Cudzoziemców, gov.pl, 12 stycznia 2022, <https://www.gov.pl/web/udsc/prawie-8-tys-wnioskow-uchodzacych-w-2021-r> (dostęp: 28.05.2022).

⁴⁹ Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.

⁵⁰ M. Bielska, *Wszystkie śmierci przy granicy. Umierali z wycieńczenia*, Wiadomości.onet.pl, 28 listopada 2021, <https://wiadomosci.onet.pl/bialystok/kryzys-migracyjny-wszystkie-smierci-przy-granicy-polsko-bialoruskiej/62ck1q3> (dostęp: 28.05.2022).

⁵¹ *EU calls Belarus a human trafficker*, ArkansasOnline.com, 11 listopada 2021, <https://www.arkansasonline.com/news/2021/nov/11/eu-calls-belarus-a-human-trafficker> (dostęp: 28.05.2022).

⁵² M. Piątkowski, *Polish-Lithuanian-Belarusian Border Crisis and Ius ad Bellum. Part I...*

Bibliografia

- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2002.
- Bielska M., *Wszystkie śmierci przy granicy. Umierali z wycieńczenia*, Wiadomości.onet.pl, 28 listopada 2021, <https://wiadomosci.onet.pl/bialystok/kryzys-migracyjny-wszystkie-smierci-przy-granicy-polsko-bialoruskiej/62ck1q3> (dostęp: 28.05.2022).
- Chabasiński R., *Sytuacja na granicy z Białorusią po prostu wymaga stosowania metody push back. To złe rozwiązanie, ale najlepsze z dostępnych*, Bezprawnik.pl, 19 października 2021, <https://bezprawnik.pl/push-back> (dostęp: 28.05.2022).
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Compendium*, Warszawa 2021.
- “Die Here or Go to Poland” Belarus and Poland’s Shared Responsibility for Border Abuses, *hrw.org*, 24 listopada 2021, <https://www.hrw.org/report/2021/11/24/die-here-or-go-poland/belarus-and-polands-shared-responsibility-border-abuses> (dostęp: 27.05.2022).
- Dudzińska K., *Sterowana migracja na granicy Białorusi z UE z perspektywy państw bałtyckich*, „Biuletyn PISM”, nr 188(2386), 10 listopada 2021, <https://www.pism.pl/publikacje/sterowana-migracja-na-granicy-bialorusi-z-ue-z-perspektywy-panstw-baltyckich> (dostęp: 29.05.2022).
- Dz.U. 1922, nr 87, poz. 783.
- Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278.
- Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.
- Dz.U. 2021, poz. 1612.
- Dz.U. 1991, nr 119, poz. 515.
- Dz.U. 2003, nr 128, poz. 1176.
- EU calls Belarus a human trafficker*, *ArkansasOnline.com*, 11 listopada 2021, <https://www.arkansasonline.com/news/2021/nov/11/eu-calls-belarus-a-human-trafficker> (dostęp: 28.05.2022).
- Florczak A., *Handel ludźmi*, repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/59048/PDF/13_Agnieszka_Florczak.pdf (dostęp: 26.05.2022).
- Fraszka B., *Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej: przyczyny, aspekt geopolityczny, narracje*, *WarsawInstitute.org*, 23 grudnia 2021, <https://warsawinstitute.org/pl/sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej-przyczyny-aspekt-geopolityczny-narracje> (dostęp: 28.05.2022).
- Gajda J., *Afganistan 2022 – rok konsekwencji*, „Pułaski Policy Paper” 2022, nr 1, <https://pulaski.pl/pulaski-policy-paper-j-gajda-afganistan-2022-rok-konsekwencji> (dostęp: 28.05.2022).
- Giczán T., *Operacja Służa. Co naprawdę się dzieje na polsko-białoruskiej granicy*, *Waidelotte.org*, 24 sierpnia 2021, <http://waidelotte.org/operacja-sluz-co-naprawde-sie-dzieje-na-polsko-bialoruskiej-granicy> (dostęp: 29.05.2022).
- Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage, International Labour Organization, http://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_575479/lang--en/index.htm (dostęp: 26.05.2022).
- Głogowska-Balcerzak A., *Standardy zwalczania handlu ludźmi w prawie międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019.
- Górczyńska M., *Pakt z diablem, czyli współpraca graniczna Unii z Białorusią*, *Interwencja Prawna.pl*, 9 sierpnia 2021 r., <https://interwencjaprawna.pl/pakt-z-diablem-czyli-wspolpraca-graniczna-unii-z-bialorusia> (dostęp: 23.05.2022).
- Hegel G.W.F., *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969.
- https://t.me/bel_buj/3829
- https://twitter.com/adam_eberhardt/status/1426827882643525639 (dostęp: 28.05.2022).
- <https://twitter.com/TadeuszGiczán/status/1422464824546635806> (dostęp: 27.05.2022).

- Human Rights Watch Interview with "Awira". Białystok, Poland, October 28, 2021*, https://www.hrw.org/report/2021/11/24/die-here-or-go-poland/belarus-and-polands-shared-responsibility-border-abuses#_ftn5 (dostęp: 27.05.2022).
- Iraqi Airways удваивает количество рейсов в Минск*, *Reform.by*, 23.07.2021, <https://reform.by/243510-iraqi-airways-udvaivaet-kolichestvo-rejsow-v-minsk> (dostęp: 26.05.2022).
- Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Кто стоит за потоком мигрантов из Беларуси в Литву. Расследование*, *Reform.by*, 23.07.2021, <https://reform.by/243337-kto-stoit-za-potokom-migrantov-iz-belarusi-v-litvu-rassledovanie-reform-by> (dostęp: 26.05.2022).
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2013.
- Lasocik Z. (red.), *Handel ludźmi: zapobieganie i ściganie*, Ośrodek Badań Praw Człowieka, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej, Instytut Prawa Sądowego i Resocjalizacji UW, Warszawa 2006.
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992.
- Лукашенко пригрозил Западу ослабить контроль за наркотрафиком и миграцией*, *Interfax.ru*, 26.05.2021, <https://www.interfax.ru/world/768882> (dostęp: 26.05.2022)
- Małajny R.M., *Trzy teorie podzielonej władzy*, Warszawa 2001.
- Marszewski M., *Triumf talibów: potencjał migracji z Afganistanu*, Analizy OSW, 16 sierpnia 2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-08-16/triumf-talibow-potencjal-migracji-z-afganistanu> (dostęp: 28.05.2022).
- Monteskiusz, *O duchu praw*, Kęty 1997.
- Partnerstwo Wschodnie, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership> (dostęp: 26.05.2022).
- Pawłowski M., *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2014.
- Piątkowski M., *Polish-Lithuanian-Belarusian Border Crisis and Ius ad Bellum. Part I: Background and Key Findings*, *OpinioJuris.org*, 15 marca 2022, <http://opiniojuris.org/2022/03/15/polish-lithuanian-belarusian-border-crisis-and-ius-ad-bellum-part-i-background-and-key-findings> (dostęp: 29.05.2022).
- Piątkowski M., *Polish-Lithuanian-Belarusian Border Crisis and Ius ad Bellum. Part II, OpinioJuris.org*, 15 marca 2022, <http://opiniojuris.org/2022/03/15/polish-lithuanian-belarusian-border-crisis-and-ius-ad-bellum-part-ii> (dostęp: 29.05.2022).
- Polska przyjęła tysiące białoruskich uchodźców. Szef MSWiA: „Łukaszenka nie osiągnął swoich celów”*, *PolskieRadio24.pl*, 23.01.2022, <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2889271,Polska-przyjela-tysiace-bialoruskich-uchodzcow-Szef-MSWiA-Lukaszenka-nie-osiagnal-swoich-celow> (dostęp: 23.05.2022).
- Prawie 8 tys. wniosków uchodźczych w 2021 r.*, *Urząd do spraw Cudzoziemców, gov.pl*, 12 stycznia 2022, <https://www.gov.pl/web/udsc/prawie-8-tys-wnioskow-uchodzczych-w-2021-r> (dostęp: 28.05.2022).
- Przywódcy Francji i Niemiec rozmawiali z Łukaszenką i Putinem o kryzysie na granicy*. *Polska Agencja Prasowa*, 15.11.2021, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1000569%2C-przywocdy-francji-i-niemiec-rozmawiali-z-lukaszenka-i-putinem-o-kryzysie> (dostęp: 26.05.2022).
- Rozwadowski W., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1991.
- RPO: wstrzymać pushbacki i decyzje o opuszczeniu RP na polsko-białoruskiej granicy*. *MSWiA odpowiada*, *bip.brpo.gov.pl*, 5 marca 2022, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-wstrzymac-stosowanie-push-backow-granica-bialorus> (dostęp: 28.05.2022).

- Sakowicz A., *Przestępstwo handlu ludźmi z perspektywy regulacji międzynarodowych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 3.
- Sołta K., *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. K. Karskiego, Wydział Prawa i Administracji UW, Warszawa 2015.
- Szabaciuk A., *Wybory prezydenckie z 9 sierpnia 2020 r. na Białorusi: przebieg i konsekwencje*, *Komentarze IEŚ 234 (137/2020)*, 12 sierpnia 2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wybory-prezydenckie-z-9-sierpnia-2020-r-na-bialorusi-przebieg-i-konsekwencje> (dostęp: 29.05.2022).
- Szczepańska E., *Nielegalne przekroczenia granicy z Białorusią w 2021 r.*, *StrazGraniczna.pl*, 12 stycznia 2022, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/9689,Nielegalne-przekroczenia-granicy-z-Bialorusia-w-2021-r.html> (dostęp: 28.05.2022).

Streszczenie

Niewolnictwo w różnych formach towarzyszyło ludzkości od najdawniejszych czasów. Współczesna forma niewolnictwa bywa nazywana handlem ludźmi, który jest obecnie jednym z najbardziej dochodowych przestępstw. Według danych MOP w 2016 r. nawet 40 mln osób na świecie mogło paść ofiarą handlu ludźmi. Celem artykułu jest próba zmierzenia się z pytaniem, czy w świetle obowiązujących norm prawa międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem Protokołu Narodów Zjednoczonych z Palermo z 15 listopada 2000 r., państwo może być uznane za odpowiedzialne za handel ludźmi. Począwszy od lata 2021 r. władze Białorusi zaczęły masowo sprowadzać migrantów z Bliskiego Wschodu, kusząc ich wizją łatwego wjazdu na terytorium Unii Europejskiej. Następnie migranci byli zmuszani, często z narażeniem życia i przy użyciu przemocy, do nielegalnego przekraczania granicy z Litwą, Łotwą i Polską. Celem władz białoruskich była destabilizacja krajów sąsiadujących z Unią Europejską poprzez wywołanie kryzysu migracyjnego. Niektórzy przywódcy UE określili działania władz białoruskich jako sponsorowany przez państwo handel ludźmi i nalegali, aby Białoruś została pociągnięta do odpowiedzialności za handel ludźmi. Chociaż działania władz białoruskich znajdują się w katalogu wymienionym w Protokole z Palermo, konwencja domyślnie odnosi się do przestępstw popełnianych przez jednostki, a nie przez państwa *per se*. Być może w przyszłości konieczne będzie wypracowanie przez społeczność międzynarodową nowych regulacji i skutecznych mechanizmów zapobiegających zjawisku sponsorowanego przez państwo handlu ludźmi, a także umożliwiających pociągnięcie do odpowiedzialności państw zaangażowanych w tego typu praktyki.

Słowa kluczowe: granica, kryzys migracyjny, handel ludźmi, Białoruś, Litwa, Polska.

Summary

Slavery in various forms has accompanied mankind from the earliest times. The modern form of slavery is sometimes called human trafficking, which is currently one of the most profitable crimes. According to ILO data, in 2016 up to 40 million people around the world could be victims of human trafficking. The aim of the article is an attempt to confront the question of whether, in the light of the applicable norms of international law, with particular reference to the United Nations Palermo Protocol of November 15, 2000, a state can be considered responsible for trafficking in human beings. Beginning in the summer of 2021, the Belarusian authorities began to massively bring migrants from the Middle East, tempting them with the vision of easy entry into the territory of the European Union. Subsequently, the migrants were forced, often

with the risk of their lives and with the use of violence, to illegally cross the border with Lithuania, Latvia and Poland. The goal of the Belarusian authorities was to destabilize the neighboring countries of the European Union by causing a migration crisis. Some EU leaders described the actions of the Belarusian authorities as state sponsored human trafficking and insisted on Belarus being held accountable for human trafficking. Although the actions of the Belarusian authorities are included in the catalog listed in the Palermo Protocol, the Convention does, by default, refer to crimes committed by individuals and not by states per se. Perhaps, in the future, it will be necessary for the international community to develop new regulations and effective mechanisms to prevent the phenomenon of state-sponsored human trafficking, as well as to allow the states involved in this type of practice to be held accountable.

Key words: border, migration crisis, human trafficking, Belarus, Lithuania, Poland.

Daria Kinga Kowalska

Uniwersytet Rzeszowski

Rozwój handlu zagrożonymi gatunkami oraz ujęcie międzynarodowych i krajowych uregulowań prawnych ograniczających nielegalny handel nimi

Na terenach, które położone są w obrębie dwóch znanych ludzkości rzek, jakimi są Tygrys i Eufrat, rozwijał się handel. To tam ukształtowały się jedne z najstarszych na świecie społeczności, które z czasem ewoluowały w rozbudowane cywilizacje. To właśnie mieszkańcy Egiptu i Mezopotamii stworzyli wielowiekowy zawód, który przetrwał do naszych czasów pod wieloma postaciami, m.in. handlu ruchomego, stacjonarnego i tego, który w XXI w. coraz bardziej się rozrasta, tj. handlu wysyłkowego. Starożytni zbywali towary w najrozmaitszych miejscach, dostarczając je za pomocą zwierząt pociągowych. Z biegiem kolejnych dziesięcioleci wytworzyły się stałe trasy, którymi podążali handlarze, aby sprzedać swoje towary¹. Najpopularniejszą z nich był tzw. Jedwabny Szlak, którego długość wynosiła ok. 12 tysięcy kilometrów. Konsolidował on trzy kluczowe obszary geograficzne: Chiny, Europę oraz Bliski Wschód. Już wtedy sprzedawano gatunki inwazyjne dla poszczególnych terytoriów².

Kolejny etap rozwoju handlu nastąpił na przełomie XV i XVI w., gdyż w tym właśnie okresie rozpoczęły się wielkie odkrycia geograficzne. Przyczyniły się one do daleko idącego postępu kultury pojedynczo rozpatrywanych narodów. Pobudki odkrywców były rozmaite, jedni zaabsorbowani byli zdobywaniem różnorodnych bogactw, inni z kolei wyrażali chęć pogłębienia swojej wiedzy geograficznej³. Jako jedną z głównych przyczyn wielkich odkryć geograficznych można również wskazać obligatoryjne znalezienie nowych szlaków handlowych. Konsekwencją tego było odszukanie zupełnie odmiennych, nieznanych dotąd towarów, ale i *conquista* nowych lądów oraz ich kolonizacja,

¹ *Handel. Historia i współczesność*, <http://www.handlowe.szkolenia24h.pl>, <http://www.handlowe.szkolenia24h.pl/poradnik/handel-historia-i-wspolczesnosc/1100/> (dostęp: 14.05.2022).

² *Jedwabny Szlak*, pl.wikipedia.org, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jedwabny_Szlak (dostęp: 14.05.2022).

³ A. Kudławiec, *Odkrycia geograficzne – zarys historyczny*, Lwów 1938, s. 5.

która przebiegała niejednokrotnie w bestialski sposób. Pojawiły się już wtedy na rynku dotąd nieznanne gatunki roślin i zwierząt, które wywołały popyt na wyroby ze zwierząt egzotycznych⁴.

Proces ten ewoluował dalej, a dzięki rewolucji przemysłowej wykształciła się międzynarodowa sprzedaż towarów, której rozkwit nastąpił w XIX w. Budowano fabryki, które wytwarzały towary i produkty znacznie szybciej niż manufaktury charakteryzujące się pracą ręczną. Łączyło się to ze wzmożoną eksploatacją roślin i zwierząt. Produkty powstawały błyskawicznie i w dużych ilościach, dlatego potrzebowano nowych rynków zbytu. Te znaleziono natomiast w państwach kolonialnych. Wiek XX przyniósł powtórne zmiany w wymianie towarów. Dzisiejsza sprzedaż natomiast ukierunkowana jest na kooperację poszczególnych krajów. Mamy do czynienia z coraz to bardziej zaawansowanymi technologiami produkcji, ale i z rozbudowanym systemem działań marketingowych. Handel, który umożliwia nam Internet, zyskuje na znaczeniu. Konsumenci początkowo podchodzili z pewną dozą sceptycyzmu do takich tworów jak sklepy internetowe czy do ogłoszeń kupna-sprzedaży na różnego rodzaju portalach czy forach. Jednak proces globalizacji wymusił na konsumentach zmiany w sposobie robienia zakupów, a na przedsiębiorcach maksymalizację zysków. Opis tego procesu pozwoli zrozumieć nam, jak doszło do tego, że człowiek zaczął handlować naturą⁵.

Luc de Clapiers de Vauvenargues twierdził w swoim dziele *Uwagi i myśli*, że „handel jest szkołą oszukaństwa”⁶. Francuski moralista nie mylił się w tym stwierdzeniu. Ludzie starają się osiągnąć jak największy zysk w sposób nie do końca etyczny. Stąd przedsiębiorcy uciekają się do sposobów, które łamią nie tylko kodeks etyki biznesowej, ale i prawo. Rządza zysku powoduje, że mamy do czynienia w handlu z takimi pojęciami, jak korupcja czy celowe zawyżanie cen. Przedsiębiorcy często oszukują nie tylko swoich klientów, ale usiłują zwieść organy państwowe. Często praktyką jest zatajanie prawdziwych dochodów przedsiębiorstwa przed narzędziami kontroli administracyjnych organów państwa. Z zatajaniem informacji przed organami administracji państwowej wiąże się również pojęcie przemytu, który potocznie nazywany jest szmuglem. Każdego roku przemyca się najprzeróżniejsze rzeczy, np. papierosy, narkotyki, odzież, perfumy, kamienie szlachetne, paliwo, ale – o czym rzadziej się mówi – obszar przemytnictwa dotknął również rośliny i zwierzęta. Wyjątkiem nie są także te zagrożone wyginięciem.

Mogłoby się wydawać, że istota rozumna, jaką jest człowiek, zdaje sobie sprawę z tego, że jest częścią otaczającego ją świata i powinna z nim koegzy-

⁴ *Handel. Historia i współczesność....*

⁵ Tamże.

⁶ L. de Clapiers de Vauvenargues, *Uwagi i myśli*, Lwów 1909, s. 56.

stować w harmonii. Jednak działania, jakie podejmuje w stosunku do świata natury, niejednokrotnie wymuszają odzew prawodawców, w tym też tego, który obejmuje obszar prawno-karny⁷. Na różnego rodzaju forach internetowych czy stronach można znaleźć ogłoszenia, gdzie ludzie deklarują sprzedaż kłów tygrysa, skorupy żółwia czy pijawki lekarskiej. Kontrabanda, a także sprzedaż wymierających odmian kolorowego piękna jest interesem przynoszącym pokaźne zyski. IUNC podaje, że obroty z bezprawnego przemytu i handlu mieszczą się w granicach od 5 do 20 mld dolarów. Jeśli bierzemy zatem pod uwagę wysokość uzyskiwanych dochodów, to handel zagrożonymi gatunkami możemy umiejscowić na podium za handlem bronią czy narkotykami. Proceder ten jest nader intratny, ponieważ zbędne są tu duże inwestycje, a same nakłady finansowe są nikłe, natomiast możliwe przychody, które może osiągnąć inwestor, liczy się w milionach dolarów. Same konsekwencje prawne nielegalnego handlu gatunkami zagrożonymi są także mniejsze, co jeszcze bardziej zwiększa zainteresowanie wśród grup przestępczych. Do wzrastającego zainteresowania tym nielegalnym procederem przyczynia się również w niemałym stopniu orzecznictwo sądów, ponieważ wyroki charakteryzują się mniejszą surowością niż w przypadku analogicznych przestępstw. Reakcja społeczeństwa i przedstawiciele mediów jest nikła. Materiały, które ukazują się szerszemu gronu publiczności, zazwyczaj traktowane są jako jednodniowa heca niż jako rzetelne materiały, które próbowałyby poznać i przedstawić meritum całej sprawy. Duża część społeczeństwa ignoruje lub toleruje sprawy zdemaskowania przemytu roślin i zwierząt. Zachowanie takie wynika z faktu, iż przemyt ten nie dotyka społeczności i ich bliskich w sposób bezpośredni, nie stanowi on zagrożenia ani dla ich życia, ani dla ich zdrowia. Takie miasta jak Świętochłowice, Łódź, ale i m.in. Wrocław są najważniejszymi punktami, w których rozlokowane są giełdy zoologiczne. To właśnie w takich miejscach w Polsce kwitnie zabroniony handel zagrożonymi gatunkami roślin i zwierząt, których zasadniczy transport odbywa się z Republiki Czeskiej, jak też z innych kierunków wschodnich⁸.

Kluczowym miejscem nielegalnego przemytu i sprzedaży zagrożonych gatunków roślin i zwierząt jest obszar Azji Południowo-Wschodniej, ale osoby zajmujące się tym nielegalnym procederem rozsiane są na całej szerokości geograficznej naszego globu. Skupiają się one w gangach, czego skutkiem jest

⁷ D. Polek-Hawranek, *Prawnokarne aspekty przemytu fauny i flory w świetle międzynarodowego i polskiego ustawodawstwa*, repozytorium.ka.edu.pl, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/25012/Polak_Prawnokarne_aspekty_przemytu_fauny_i_flory_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 14.05.2022).

⁸ M. Chackiewicz, *Wybrane niebezpieczeństwa i zagrożenia związane z przemytem ginących gatunków flory i fauny*, depot.ceon.pl, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6490/21.pdf?sequence=1>, s. 1 (dostęp: 14.05.2022).

duży wzrost przestępczości zorganizowanej. Gangi te ogniskują w zachodniej części starego kontynentu, na obszarach, które charakteryzują się wysoką dynamiką wzrostu gospodarczego. Są to m.in. obszary Azji, Ameryki Łacińskiej czy nieznaczej części Afryki. Kraje te zatem można podzielić na te, które są rozwinięte i rozwijające się. Niska stopa życiowa populacji, pokaźne zadłużenie, a co za tym idzie, dysproporcja majątkowa społeczeństwa oraz antagonizmy to okoliczności, które sprzyjają rozprzestrzenianiu się nielegalnego handlu dzikimi, zagrożonymi okazami roślin i zwierząt. Taki nielegalny proceder zyskuje przyzwolenie większej części społeczeństwa krajów rozwijających się, ponieważ zapewnia on zastrzyk gotówki najbiedniejszej i najbardziej zadłużonej jej części⁹. Przyzwolenie na ten niezgodny z prawem proceder łamie zasadę humanitaryzmu. A to właśnie ta idea była zacznym powstania przepisów prawnych chroniących zwierzęta i rośliny. Samo sformułowanie, jakim jest „humanitaryzm”, swoje korzenie ma w kraju nad Sekwaną. Powstało ono na początku XIX w. Humanitaryzm był potwierdzeniem godności ludzkiej, która gwarantowała mu podstawowe prawa. Z czasem idea ta uległa modyfikacji, ponieważ godność nie była już tylko przymiotem ludzkim, ale przymiotem jednostki żyjącej. Argumentem, że godność posiada każda istota żyjąca, była umiejętność odczuwania. Natomiast konsekwencją modyfikacji było porzucenie przedmiotowego obchodzenia się ze zwierzętami. To zjawisko nosi nazwę dereifikacji. Zwierzęta stały się podmiotem, a nie przedmiotem prawa¹⁰.

Rozporządzenie prezydenta z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt było pierwszym aktem prawnym w naszym kraju, który zawierał zapis na temat humanitaryzmu¹¹. Normował on m.in. sytuację, w której doszło do znęcania się nad zwierzęciem, czego następstwem był jego ciężki stan. W tym wypadku po wcześniejszej opinii lekarza weterynarii organy administracji powiatowej, właśnie posługując się odniesieniem do humanitaryzmu, mogły wydać decyzję o zabiciu takiego zwierzęcia. Zważywszy na to, że rozporządzenie zostało wydane w 1928 r. i były to czasy międzywojnia, to zapisy tego dokumentu wydają się być postępowymi, zwłaszcza jeśli zestawimy je z przepisami normującymi analogiczny obszar w innych krajach. Dzisiaj te kwestie reguluje ustawa o ochronie zwierząt, która w art. 1 mówi, iż „zwierzę, jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę” (Ustawa z dnia 21 sierpnia o ochronie zwierząt)¹². Również tutaj obecna jest dereifikacja. Ustawa nakazuje obchodzić się

⁹ Tamże.

¹⁰ E. Melaniuk, *Przestępczość wobec dzikich zwierząt w ujęciu prawnokryminologicznym*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2019, (26), s. 130–160, <https://doi.org/10.5281/zenodo.3751712>.

¹¹ Dz.U. 1928, nr 36, poz. 332.

¹² Dz.U. 1997, nr 111, poz. 724.

ze zwierzętami w sposób humanitarny, zapewniając im opiekę i zaspokojenie potrzeb. Znacząco potępiane są zachowania, które mają na celu wyzysk zwierząt, czy to w celach zarobkowych, badawczych, czy rozrywkowych. Właściwe traktowanie zwierząt nie jest tylko obszarem zagadnień prawnych, ale jest istotne w odniesieniu do zagadnień etycznych czy dydaktycznych¹³.

Grupy przestępcze, które wcześniej parały się innymi gałęziami przemytu, m.in. handlem bronią albo narkotykami, przebrażowały się lub wybrały mniej ryzykowny profil działalności, jakim jest handel dzikimi zagrożonymi gatunkami roślin i zwierząt. Zważając na to, iż grupy te są liczebne oraz nienagannie zorganizowane, przemyt ma zasięg światowy. Dociera do każdego kontynentu i wyniszcza jego zasoby. Sytuację tę obrazuje aktywność gangów w kwestii podrabiania dokumentów, które fałszują przebieg połowów w północnej części Oceanu Spokojnego. Co ciekawe, działania prawnie zabronione, np. nielegalna wycinka drzew, mogą wzmacniać antagonizmy zarówno te o zasięgu krajowym, jak i regionalnym. Systematyczne wylesianie, a następnie przemyt i handel nielegalnie pozyskanym drewnem to jedna z bardziej szkodliwych działalności człowieka, która jest skierowana na środowisko naturalne. Aby walka z tą przestępczością zorganizowaną była skuteczna, potrzebna jest dogłębna analiza wszelakiego przejawu tego przestępczego procederu. Analizowana powinna być każda próba przemytu i dotyczyć zarówno tych przemytów, które możemy zaliczyć do udanych, jak i tych, którym udało się zapobiec. Niestety wątek kryminalny, czy to w przekazach medialnych, czy nawet w środowisku naukowym, jest niejednokrotnie bagatelizowany i pomijany. Wzmianki o przestępcach, którzy zajmują się nielegalnym przemytem i sprzedają flory i fauny, są nikiel¹⁴. Konsekwencją dewastacji naturalnych środowisk, w których żyją zagrożone gatunki roślin i zwierząt, jest zmniejszenie ich populacji lub ich całkowite wyparcie. Proces ten przyśpiesza dodatkowo urbanizacja oraz coraz szybsze przekształcanie świata w globalne przedsiębiorstwo przemysłowe. Jednak aby tak nielegalny proceder mógł zaistnieć, potrzebni są nabywcy, którzy z kolei zapewnią popyt na artykuły i przetwory, których substratem są komponenty dostarczane z zagrożonych wyginieciem roślin i zwierząt. Towarem, który budzi zainteresowanie wśród nabywców, są niejednokrotnie zwierzęta żywe, ale nie jest to warunek konieczny, ponieważ egzemplarze, które przybierają postać martwych, wypchanych osobników, czy ich fragmentów, również znajdują swoje miejsce na tym czarnym rynku. Pamiętać trzeba jednak o tym, iż taka sytuacja nie jest ewenementem, ponieważ nielegalny handel,

¹³ E. Melaniuk, *Przestępczość wobec dzikich zwierząt w ujęciu prawnokryminologicznym...*, s. 130–160.

¹⁴ M. Chackiewicz, *Wybrane niebezpieczeństwa i zagrożenia związane z przemytem ginących gatunków flory i fauny...*, s. 1.

m.in. futrami zwierząt, kością słońcową czy rzadkimi gatunkami roślin, od lat sekundował człowiekowi. Jednak rozwój cywilizacyjny przyspieszył i pogłębił ten proces, eksploatacja nabrała już niemal szabrowniczego charakteru. Konsekwencją tego jest zanikanie gatunków dotąd nieujarzmionych i wolnych, których odbudowa jest już praktycznie niemożliwa. Ubytki w naturalnym środowisku są ogromne i nieodwracalne. Nadto produkty, które wytwarzane są z zagrożonych gatunków, substancje z nich pozyskiwane, jak i również one same stały się dobrami luksusowymi. Wystawne torebki, buty, skórzane kurtki, futerały, do których produkcji użyto zagrożonych roślin i zwierząt, których to z kolei zasoby z roku na rok się kurczą, stały się swoistym „owocem zakazanym”. Kupujący prześcigają się w tym, kto szybciej nabędzie daną rzecz. Ich atrakcyjność wzrasta przez wzgląd na to, iż są one produkowane z gatunków, których liczebność jest tak nikła, że możliwe jest ich całkowite wyginięcie, a tym samym nikt inny nie będzie miał identycznej torebki czy butów co dany konsument, który zakupił towar z nielegalnego przemytu dzikimi zagrożonymi gatunkami roślin i zwierząt¹⁵.

Nielegalny przemyt i handel zagrożonych gatunków roślin i zwierząt skierowany jest na błyskawiczne i pokaźne przychody. Jest procederem, który czerpie zysk z działań szkodliwych, który wywołuje bezpowrotne zniszczenia w naturze. Skala tego nielegalnego handlu jest tak duża, a szkody tak ogromne, że konieczne jest zapewnienie współpracy międzynarodowej w tym zakresie¹⁶. Prawo międzynarodowe reguluje ochronę zwierząt wolno żyjących tzw. dyrektywą siedliskową, tj. Dyrektywą Rady 92/43/EWG z dnia 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory¹⁷. Rada, ogłaszając powyższą dyrektywę, wzięła pod uwagę takie aspekty, jak: Traktat Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, opinię Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz wniosek Komisji, jak również opinię Parlamentu Europejskiego¹⁸. Najważniejsze zadania Dyrektywy zostały wyrażone w art. 2 ust. 1, a są nimi: „przyczynienie się do zapewnienia różnorodności biologicznej poprzez ochronę siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory na europejskim terytorium Państw Członkowskich, do którego stosuje się Traktat” oraz „zachowanie lub odtworzenie, we właściwym stanie ochrony, siedlisk przyrodniczych oraz gatunków dzikiej fauny i flory będących przedmiotem zainteresowania Współ-

¹⁵ M. Chackiewicz, *Ekologiczne i społeczne aspekty przemytu ginących gatunków roślin i zwierząt*, depot.ceon.pl, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6474/444.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 14.05.2022).

¹⁶ Tamże.

¹⁷ E. Melaniuk, *Przestępczość wobec dzikich zwierząt w ujęciu prawno-kryminologicznym...*, s. 130–160.

¹⁸ Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.

noty”¹⁹. Dyrektywa ta skupia zatem swoją uwagę na zapewnieniu bezpieczeństwa bioróżnorodności biologicznej. Aby ochrona była efektywna, konieczne jest objęcie nadzorem siedlisk przyrodniczych oraz gatunków zagrożonych roślin i zwierząt. Ponadto Rada stwierdza, że nadzór nie jest wystarczającym środkiem zabezpieczającym, dlatego też jako dodatkowy cel przyjmuje restytucje lub jeśli to możliwe, ocalenie tychże organizmów²⁰.

Dyrektywa ta stała się zaczynem do zapoczątkowania programów, które tworzą swojego rodzaju siatkę prewencyjną dla ochrony zagrożonych gatunków roślin i zwierząt na terenie państw Wspólnoty Unii Europejskiej. Programy te łączą się pod jedną nazwą projektu, jakim jest Natura 2000²¹. Polska w 2003 r. wstępując do Unii Europejskiej, została obciążona obowiązkiem wytyczenia na swoim obszarze administracyjnym sieci Natura 2000. Uregulowania Wspólnoty stały się mającą najmniej lat podstawą prawną ochrony przyrody w Rzeczypospolitej Polskiej²². Stało się to za sprawą Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody²³.

Schyłek lat 90. był okresem, gdzie zaczęto wdrażać sieć Natura 2000. Przygotowywano wtedy badania dotyczące liczebności siedlisk i gatunków zwierząt i roślin zagrożonych wyginięciem. Trwały w tym czasie również negocjacje na podłożu legislacyjnym. Wprowadzono nowe uregulowania, które miały na celu suplementację norm unijnych o siedliska i gatunki, które powinny zostać włączone pod protekcje w Polsce, a które z kolei charakteryzowały się absencją w Unii Europejskiej i z tego też powodu nie zostały normowane prawem Wspólnoty. Swoją aktywność w tym procesie zaznaczyli pracownicy Ministerstwa ds. Ochrony Środowiska oraz znakomici badacze m.in. z Instytutu Ochrony Przyrody PAN czy Zakładu Ornitologii PAN²⁴. Kolejnym etapem było wyznaczenie obszarów, na których znajdowały się gatunki roślin i zwierząt zagrożonych wyginięciem, sporządzenie wykazu ich siedlisk oraz przedstawienie propozycji ich ochrony. Te wszystkie dane zestawiono w 2001 r. w tzw. Koncepcji sieci Natura 2000, która została sporządzona według instrukcji Ministerstwa Środowiska. Co ciekawe, tereny, które miały zostać objęte siecią ochrony, stanowiły w sumie 13,5% całego obszaru Polski. Proces rozwoju sieci 2000 na obszarze naszego kraju zawdzięczamy w głównej mierze poświęceniu i umiejętnościom badaczy z Narodowej Fundacji Ochrony Środowiska. Same prace

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ E. Melaniuk, *Przestępczość wobec dzikich zwierząt w ujęciu prawnokryminologicznym...*, s. 130–160.

²² *Natura 2000 w Polsce*, <https://natura2000.gdos.gov.pl>, <https://natura2000.gdos.gov.pl/natura-2000-w-polsce> (dostęp: 14.05.2022).

²³ Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880.

²⁴ *Natura 2000 w Polsce...*

nad Koncepcją sieci Natura 2000 opierały się wyłącznie na treściach publikacji naukowych, jak i najlepszej wiedzy naukowców czy dokumentach. Ten sposób inwentaryzacji sprawił, iż koszty tego przedsięwzięcia były niewielkie. Burzliwy proces wdrażania sieci Natura 2000 poskutkowało tym, że w obecnej chwili projekt ten stanowi 20% terytorium naszego państwa²⁵.

Biorąc pod uwagę to, jakim niebezpieczeństwem jest dla natury, a tym samym dla nas nielegalny przemyt i handel zwierzętami oraz roślinami wymierającymi, to konieczne było zintensyfikowanie inspekcji właśnie w tym obszarze, a przyczynia się do tego prawo o randze międzynarodowej²⁶. W tym miejscu trzeba wspomnieć o tzw. konwencji waszyngtońskiej, której brzmienie zatwierdziło 80 przedstawicieli poszczególnych państw. Stało się to 3 marca 1978 r. w Waszyngtonie. Pełna nazwa dokumentu w języku angielskim to *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora* (CITES). Jednak konwencja ta nie została wdrożona natychmiastowo. Stało się to dwa lata później – 1 lipca 1975 r. została ratyfikowana przez państwa-strony konwencji. Tymczasem liczba państw-stron wynosi 183 i może ciągle wzrastać, gdyż konwencja jest otwarta²⁷. Ciekawostką jest to, iż wszystkie państwa członkowskie UE są stronami konwencji, jak i sama Unia Europejska (od 2015 r.). Treść CITES została spisana w pięciu językach, m.in. rosyjskim, angielskim, chińskim, francuskim, hiszpańskim. Jest ona depozytem rządu Szwajcarii. Jeśli nastąpi konflikt między państwami-stronami konwencji, to muszą one podlegać negocjacjom pomiędzy interesantami. Gdy negocjacje są bezskuteczne i państwa-strony nie odnajdą konsensusu, w takiej sytuacji są one upoważnione poddać rozstrzygnięciu swój spór Stałemu Trybunałowi Arbitrażowemu w Hadze. Rozstrzygnięcia Stałego Trybunału Arbitrażowego są wiążące dla stron. Aby wypowiedzieć CITES, obligatoryjne jest złożenie wypowiedzenia. Niesie ono ze sobą skutki prawne dopiero po roku od pozyskania przez rząd szwajcarski zawiadomienia²⁸. Definicja handlu ujęta jest zgoła inaczej niż jej standardowe rozumienie. Handel bowiem nie jest procesem sprzedaży, ale w myśl konwencji „oznacza eksport, reeksport, import i sprowadzenie z morza”²⁹. Normowanie handlu jako tranzytu, wywozu z kraju, eksportu okazu, który został uprzednio wywieziony, sprowadzenie nowych gatunków, przemytu, jak i jego przeładunku umożliwi kompleksową ochronę gatunków roślin i zwierząt zagrożonych wyginięciem³⁰.

²⁵ Tamże.

²⁶ M. Chackiewicz, *Ekologiczne i społeczne aspekty przemytu ginących gatunków roślin i zwierząt...*

²⁷ A. Kepel, B. Kala, *CITES w Polsce i Unii Europejskiej*, Poznań 2016, s. 13.

²⁸ D. Polek-Hawranek, *Prawnikarne aspekty przemytu fauny i flory w świetle międzynarodowego i polskiego ustawodawstwa...*

²⁹ Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.

³⁰ E. Melaniuk, *Przestępczość wobec dzikich zwierząt w ujęciu prawno-kryminologicznym...*, s. 130–160.

Cały system zasad funkcjonowania organów i kontroli CITES bazuje na rozbudowanej sieci zezwoleń i świadectw, które rozdysponowywane są w ramach bezpiecznego środowiska handlu florą i fauną podlegających jej ochronie. Dokumenty te przyznają wskazane organy administracyjne państw konwencji. W trzech załącznikach CITES wyznaczone zostały trzy poziomy regramentacji gatunków zagrożonych wyginięciem. Załącznik I uwzględnia okazy wymierające. Handel nimi podlega starannej regramentacji i zgodny z prawem jest tylko w nadzwyczajnych przypadkach. Co więcej, kiedy chcemy eksportować okazy uwzględnione w załączniku pierwszym, konwencja narzuca konieczność uprzedniego starania się o uzyskanie zezwolenia. Załącznik II uwzględnia okazy, których nie możemy jeszcze zaliczyć do tych zagrożonych wyginięciem, ale istnieje wysokie ryzyko, iż takimi się staną. Dodatkowo chronione są również gatunki bliźniaczo podobne do tych zagrożonych, aby usprawnić ich proces monitorowania. Załącznik III uwzględnia okazy, co do których nastąpiło tylko czasowe bądź stałe ograniczenie obrotu. Co ważne, ograniczenie takie nastąpiło tylko przez jedną stronę. Ten załącznik ma szczególne znaczenie w kooperacji pomiędzy poszczególnymi krajami. Również eksporter tych okazów zobligowany jest do ubiegania się o zezwolenie. Uregulowane jest to w art. 5 Konwencji. Zezwolenie na eksport musi zawierać:

- a) tytuł konwencji,
- b) nazwę i pieczęć organu administracyjnego, który je wydał,
- c) numer kontrolny przydzielony przez organ administracyjny.

Każdorazowa wysyłka okazów objętych ochroną w konwencji zobowiązuje do ubiegania się o osobne zezwolenie lub zaświadczenie. Jak wskazuje art. 6 ust. 7, „Jeżeli jest to wskazane i możliwe, organ administracyjny może opatrzyć okaz znakiem pozwalającym na jego identyfikację. Przez »znak« rozumie się wszelkie niedające się zetrzeć piętna, plomby ołowiane, pieczęcie lub inne odpowiednie środki umożliwiające identyfikację okazów i sporządzone w sposób utrudniający jego naśladownictwo przez osoby niepowołane, tak dalece, jak tylko jest to możliwe”³¹.

Przypisanie gatunków roślin i zwierząt do jednego z trzech załączników jest w dużej mierze zdeterminowane przez skalę zagrożenia, które powstaje w wyniku eksploatacji natury w celu ich dalszej sprzedaży na rynku międzynarodowym³². Państwa-strony konwencji mogą modyfikować listę gatunków objętych ochroną przez poszczególne załączniki. Dzieje się to na skutek głosowania, które odbywa się na Konferencji sygnatariuszy CITES.

³¹ Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.

³² Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, <https://eur-lex.europa.eu>, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4547333> (dostęp: 14.05.2022).

Istnieje wszakże odmienny sposób usunięcia bądź wyłączenia gatunków zagrożonych wyginięciem z konwencji. Jest to tzw. procedura korespondencyjna. Wyjątkiem jest załącznik III, gdzie warunkiem zadowalającym będzie pojedynczy wniosek sygnatariuszy konwencji. Wniosek ten nie musi uzyskać aprobaty innych państw-stron konwencji. Transformacja w trzecim z kolejności załączniku możliwa jest w każdym czasie. Wszakże zalecane jest, aby modyfikacje te były przeprowadzane, o ile to możliwe, w równoległym czasie jak zmiany w załączniku pierwszym i drugim. Jeżeli sygnatariusze konwencji mają uwagi co do włączenia danych taksonów, to mogą wyrazić swoje wątpliwości w zastrzeżeniu. W takim wypadku strona, która złożyła zastrzeżenie, jest wyłączona z regulacji dotyczących handlu, tj. postępuje się z nią w taki sposób, jakoby nie była państwem-stroną Konwencji o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem. Wskazane jest jednak, aby państwa zgłaszające zastrzeżenia brały pod uwagę, sporządzając analizy i okresowe raporty, wartość całkowitej sprzedaży tychże gatunków, które następnie przesyłane są do Sekretariatu CITES. Jeśli państwo sygnalizuje wątpliwości co do wyłączenia danego okazu z załącznika I konwencji waszyngtońskiej, to powinno je traktować analogicznie do tych, które znajdują się w załączniku II. Sumując liczbę gatunków chronionych przez trzy załączniki CITES, okazałoby się, że jest ich blisko 40 tys. Większość tej liczby stanowią rośliny (ok. 86%)³³.

Aby wszystkie państwa interpretowały i wdrażały w życie przepisy CITES w analogiczny sposób, a także reagowały na przekształcanie się warunków naturalnych czy zmieniające się dynamicznie zapotrzebowanie na ochronę poszczególnych gatunków, potrzebne są odpowiednie dokumenty. Dokumenty te dzielą się na rezolucje i decyzje. Aprobowane są one przez państwa-strony konwencji w czasie trwania Konferencji Stron. Dokumenty, które mają charakter wykonawczy, starają się precyzować przepisy konwencji, które mają charakter ogólny, pozwalając przy tym, aby ich interpretacja przebiegała w sposób koherentny, nazywamy rezolucjami. O czym warto wspomnieć, zazwyczaj regulacje te nie są wiążące. Natomiast dokumenty, które zatwierdzane są na Konferencji, w której biorą udział sygnatariusze stron CITES, są zazwyczaj dedykowane konkretnym adresatom. Osobnym rodzajem dokumentów są notyfikacje. Sekretariat CITES wykorzystuje je do komunikacji z sygnatariuszami CITES. Mieszczą się w nich niezbędne informacje dotyczące funkcjonowania całej sieci ochrony CITES, m.in. terminy spotkań oraz ich tematy, wykładnia poszczególnych norm, treść decyzji i rekomendacji wydawanych przez stałe komitety Konwencji o między-

³³ A. Kepel, B. Kala, *CITES w Polsce i Unii Europejskiej...*, s. 14, 15.

narodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem. Kompleks wydanych notyfikacji z adnotacją, które wciąż obowiązują, można znaleźć na oficjalnej stronie internetowej Sekretariatu Konwencji Waszyngtońskiej. Dokumenty, które mają charakter subsydiarny i nie są przedmiotem prac Komitetów, nazywamy dokumentami pomocniczymi, natomiast wszystkie te, które są przedmiotem obrad, nazywamy dokumentami. Sprawozdania przygotowuje się na podstawie treści spotkań organów kolegialnych konwencji waszyngtońskiej. Często informują one, jakie wnioski zostały podjęte przez dany organ. Jako podgrupę dokumentów, którą można by wyodrębnić, są raporty. Sporządzane są przez grupy robocze lub komitety. Następnie z treścią raportów zapoznają się organy, które wydały polecenie ich sporządzenia. Osobniczy charakter posiadają dwie formy sprawozdań, które sporządzane są przez konkretnych sygnatariuszy konwencji. Są to krajowe raporty roczne oraz krajowe raporty dwuletnie. W pierwszym z nich znajdują się informacje dotyczące m.in. liczebności gatunków zagrożonych wyginięciem i objętych ochroną CITES, dane na temat tego, jak dużo wydawanych jest zezwoleń i świadectw wnioskodawcom. Przedstawiane są w nich również informacje na temat wymiany handlowej gatunkami objętymi ochroną CITES, którą skuteczniało dane państwo-strona konwencji, oraz informacje dotyczące przymusowego wywłaszczenia na rzecz państwa okazów zagrożonych wyginięciem, tj. konfiskaty. Takiej konfiskaty mogą dokonać tylko odpowiednio wyznaczone do tego służby, które stwierdzą, że ich przewóz odbył się bez wymaganych dokumentów. Takimi dokumentami są wcześniej już wspomniane zezwolenia czy świadectwa. Natomiast z drugiego z nich dowiemy się o wdrażaniach CITES przez konkretne unormowania prawne, które mogą przybierać formę działalności prawnej, wykonawczej lub administracyjnej. Raport ten powinien być podstawą refleksji danego państwa-strony konwencji, czy w sposób prawidłowy i wystarczający realizuje ochronę gatunków zagrożonych wyginięciem. Jest on materiałem ewaluacyjnym. Pozwala określić wartość ustanowionych przepisów prawnych. Konferencja Stron może skierować żądanie, aby państwo-strona konwencji sporządziła ponadplanowy tzw. raport specjalny. Raport specjalny zazwyczaj uzupełnia konieczne informacje, które nie zostały zawarte w raportach rocznych czy dwuletnich³⁴.

Aby dana konwencja mogła spełniać swoje cele, konieczne jest utworzenie odpowiednich organów, które są niezbędne do zapewnienia ich realizacji. W przypadku Konwencji o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem organy te dzielą się na dwie kategorie, tj. organy administracyjne oraz organy naukowe. Potwierdza to

³⁴ Tamże, s. 15, 16.

treść art. 9, który nakazuje każdemu sygnatariuszowi utworzyć „jeden lub więcej organów administracyjnych właściwych do wydawania zezwoleń lub świadectw w imieniu tej Strony” oraz „jeden lub więcej organów naukowych”³⁵. Dodatkowo każde państwo-strona konwencji musi poinformować rząd kraju, w którym znajdują się oryginalna treść CITES, o nazwie nowego organu administracyjnego, który tym samym zostanie upoważniony do tego, aby kontaktować się z pozostałymi sygnatariuszami konwencji oraz Sekretariatem. Oprócz nazwy powinien zostać podany adres organu administracyjnego do celów wyżej wymienionej Konwencji. Jeśli zaszłyby jakiekolwiek modyfikacje, których przedmiotem byłoby wyznaczenie lub upoważnienie w obrębie art. 9 Konwencji, strona zainteresowana ma obowiązek zgłosić je Sekretariatowi, aby ten mógł powiadomić o tym pozostałe państwa-strony. Organ administracyjny zobligowany jest również dostarczyć odbitki stempli oficjalnej pieczęci oraz innych oznakowań, które wykorzystywane są do zweryfikowania autentyczności wydawanych zezwoleń, czy też świadectw³⁶. Podstawą funkcjonowania Konwencji o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem są dwa kluczowe organy, tj. Sekretariat CITES oraz Conference of the Parties (CoP) – Konferencja Stron CITES. Prace tych organów wspomagają: Komitet Stały, Komitet do spraw Roślin oraz Komitet do spraw Zwierząt³⁷.

Sekretariat ogłasza, czy Konferencja Stron doszła do skutku. Nie może to nastąpić później niż dwa lata po wcieleniu w życie CITES. Natomiast zwoływanie sesji zwyczajnych Konferencji jest kompetencją Konferencji Stron. Musi czynić to co najmniej raz dwa lata. Jeśli Komisja stwierdzi, że zachodzi potrzeba częstszego zwoływania sesji zwyczajnych Konferencji, może to uczynić. Sesje nadzwyczajne powołuje się na pisemne żądanie, które zostało wystosowane przez co najmniej jedną trzecią stron. Żądanie to musi mieć formę pisemną. Każdorazowo na sesjach zwyczajnych dozwolone jest określenie konkretnego czasu i miejsca kolejnej sesji zwyczajnej. Na dwóch wcześniej wymienionych rodzajach sesji Konferencji (sesji zwyczajnej, sesji nadzwyczajnej) państwa-strony są upoważnione do tego, aby: „a) podejmować wszelkie decyzje konieczne dla umożliwienia Sekretariatowi wykonywania jego obowiązków oraz podejmować postanowienia finansowe; b) rozpatrywać i przyjmować poprawki do załączników I i II zgodnie z artykułem XV; c) dokonywać przeglądu postępu osiągniętego w dziedzinie odbudowy i zachowania gatunków objętych załącznikami I, II i III; d) otrzymywać i rozważać wszelkie sprawozdania przedstawione przez Sekretariat

³⁵ Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.

³⁶ Tamże.

³⁷ A. Kepel, B. Kala, *CITES w Polsce i Unii Europejskiej...*, s. 16.

lub którąkolwiek Stronę; oraz e) jeżeli jest to wskazane, wydawać zalecenia w celu usprawnienia stosowania niniejszej konwencji³⁸. Podmioty, takie jak Międzynarodowa Agencja Energii (ang. International Energy Agency, skrót IEA) czy Organizacja Narodów Zjednoczonych (ang. United Nations – skrót UN), jak również wchodzące w jej skład pomniejsze organizacje wyspecjalizowane oraz dowolne państwo, które nie jest sygnatariuszem CITES, mogą mieć swoich reprezentantów na sesjach Konferencji. Owi reprezentanci mają funkcję obserwatorów, którzy są pozbawieni prawa głosu³⁹. W głównej mierze największe kwestie sporne powstają, kiedy omawiana jest możliwość wprowadzenia albo usunięcia konkretnych gatunków z dwóch pierwszych załączników. Występuje wtedy polaryzacja stanowisk państw-stron i rzadko kiedy udaje się wypracować konsensus. Różnice zdań finalnie rozstrzyga się przez głosowanie. W dużej mierze, aby przegłosować konkretny postulat, potrzeba $\frac{3}{4}$ głosów sygnatariuszy Konwencji, którzy są czynnymi uczestnikami głosowania. Uczestnicy głosując, zaznaczają wybrane pola tak/nie. Osoby, które wstrzymały się od głosu, nie są wliczane do końcowego wyniku głosowania⁴⁰. Sekretariat CITES został utworzony przez Dyrektora Generalnego Programu Ochrony Środowiska Organizacji Narodów Zjednoczonych. Stało się to po wejściu w życie CITES. Sekretariat Konwencji odpowiada za a) przygotowanie i zorganizowanie Konferencji Stron i zapewnienie jej sprawnego przebiegu, b) przedsięwzięcie badań naukowych oraz technicznych, które ułatwią stosowanie CITES (badaniu poddane są również przepisy prawne, których winno się przestrzegać przy transporcie i pakunku okazów objętych konwencją waszyngtońską), c) zapoznanie się ze sprawozdaniami państw-stron konwencji i domaganie się informacji, które są niezbędne dla pełnego stosowania konwencji, d) zobligowany jest do obserwowania, które reguluje konwencja, cyklicznie publikuje i kolportuje wśród sygnatariuszy konwencji aktualne wydania załączników oraz informacje, które pozwalają na uproszczenie procesu identyfikacji okazów tych gatunków, które ujęte zostały w I, II i III załączniku, e) sporządzanie sprawozdań rocznych (ich treść łączy się bezpośrednio z pracą Sekretariatu) oraz innych sprawozdań (państwa-strony mogą wyrazić życzenie w czasie trwania Konferencji Stron, aby taki dokument powstał), h) wydawanie zaleceń, które dotyczą realizacji celów i faktycznego stosowania konwencji (wraz z wymianą wiadomości naukowych czy technicznych), i) wywiązywanie się z innych funkcji, które zostały mu powierzone przez sygnatariuszy konwencji⁴¹.

³⁸ Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ A. Kepel, B. Kala, *CITES w Polsce i Unii Europejskiej...*, s. 17.

⁴¹ Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.

Komitet Stały (ang. Standing Committee) przedkłada Sekretariatowi wytyczne, które mają przede wszystkim charakter polityczny. Stały Komitet pełni dozór nad budżetem Sekretariatu. Dodatkowo, gdy jest to konieczne, koordynuje i pełni funkcję nadzorczą nad pracą pozostałych komisji i grup roboczych. Wypełnia również zadania, które zostały zlecone mu przez Konferencję Stron. Nadto sporządza projekty uchwał, które następnie podlegają rozpatrzeniu przez Konferencję Stron. Państwa-strony reprezentujące Amerykę Północną, Afrykę, Amerykę Środkową i Południową wraz z Karaibami i Oceanią, Afryka, Europa, Azja tworzą Komitet Stały. Liczba reprezentantów uzależniona jest od państw-stron w danym regionie. W czasie zwyczajnej Konferencji Stron każdorazowej weryfikacji podlega skład Komitetu Stałego. Oprócz tego skład Komitetu tworzą następujące organy:

- rząd Szwajcarii, tj. depozytariusz,
- organizator kolejnej Konferencji Stron,
- uprzedni organizator Konferencji Stron.

Depozytariusz ma prawo głosu tylko w sytuacji, gdy potrzebne jest rozstrzygnięcie remisu, który stał się skutkiem głosowania. Uprzedni i następny organizator Konferencji Stron nie ma prawa głosu. Członkowie Komitetu Stałego wybierają spośród siebie przewodniczącego, jego zastępcę oraz wiceprzewodniczącego. Obserwatorem posiedzenia Komitetu Stałego może być każda Strona, która nie wchodzi w skład Stałego Komitetu. Dodatkowo przewodniczący posiada przywilej zapraszania obserwatorów z każdego zakątka globu czy organizacji. Regulamin Stałego Komitetu w art. 4 upoważnia organizacje pozarządowe do wzięcia udziału w posiedzeniach Stałego Komitetu. Organizacje te również będą wtedy uczestniczyć w posiedzeniu w charakterze obserwatora⁴². Za wiedzę ekspercką odpowiedzialne są dwa komitety, tzn. Komitet ds. Zwierząt oraz Komitet ds. Roślin. Wiedza ekspercka członków wyżej wymienionych Komitetów obejmuje wiadomości z biologii i dziedzin, które dotyczą rozszerzonej wiedzy o zwierzętach i roślinach. Ważne jest to, iż wskazane zwierzęta i rośliny są lub przypuszczalnie mogą być przedmiotem wprowadzenia czasowego lub stałego ograniczenia wolnego obrotu, który dopuszcza Konwencja⁴³.

Do rodzimego porządku prawnego CITES została przyjęta w 1989 r. W Dzienniku Ustaw pojawiła się dwa lata później (1991 r.). Wraz z przyjęciem członkostwa w UE Polska nabyła obowiązek zaimplementowania do prawa krajowego przepisów karnych, które będą dotyczyły materii konwencji CITES,

⁴² *Standing Committee*, <https://cites.org>, <https://cites.org/eng/disc/sc.php> (dostęp: 14.05.2022).

⁴³ Rozporządzenia Unii Europejskiej dotyczące handlu dziką florą i fauną. Wprowadzenie do Konwencji CITES, <https://ec.europa.eu>, https://ec.europa.eu/environment/cites/pdf/trade_regulations/KH7707262PLC.pdf (dostęp: 14.05.2022).

tj. nielegalnego handlu gatunkami roślin i zwierząt zagrożonych wyginięciem. Jako pierwsze przepisy te wprowadzono w ustawie o ochronie zwierząt z dnia 21 sierpnia 1997 r. Dotyczyła ona tylko zwierząt, dlatego też konieczna była szybka zmiana przepisów. Nastąpiła ona z wejściem w życie nowelizacji ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 października 1991 r., której treść obejmowała już ochroną nie tylko zwierzęta, ale i rośliny zagrożone wyginięciem. Współcześnie ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody jest naczelnym aktem prawnym w naszym kraju, który zabezpiecza przepisami o charakterze karnym okazy wymierające⁴⁴. W art. 128a czytamy wprost o tym, iż „Kto handluje okazami gatunku podlegającego ochronie [...] w liczbie większej niż nieznaczna, w takich warunkach lub w taki sposób, że ma to wpływ na zachowanie właściwego stanu ochrony gatunku, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”⁴⁵. W ustawie o ochronie przyrody znajdują się również przepisy, który mają charakter blankietowy. Pozwalają one w sposób bezpośredni karać adresatów normy za złamanie przepisów UE na gruncie polskiego porządku prawnego⁴⁶. Ustawa ta wyróżnia dwa rodzaje zachowań, które podlegają penalizacji, a mianowicie:

- 1) transport bez wymaganych zezwoleń przez oficjalną granicę UE (zawarte są one w art. 61 ust. 1) bądź przeciw warunkom jednostce określonego gatunku, który objęty jest ochroną (art. 61 ust. 1),
- 2) złamanie regulacji UE odnoszących się do obrotu dziką florą i fauną poprzez:
 - a) „nieprzedkładanie zgłoszenia importowego,
 - b) używanie okazów określonych gatunków w innym celu niż wskazany w zezwoleniu importowym,
 - c) korzystanie w sposób nieuprawniony ze zwolnień od nakazów przy dokonywaniu obrotu sztucznie rozmnożonymi roślinami,
 - d) oferowanie zbycia lub nabycia, nabywanie lub pozyskiwanie, używanie lub wystawianie publicznie w celach zarobkowych, zbywanie, przetrzymywanie lub przewożenie w celu zbycia okazów określonych gatunków roślin lub zwierząt,
 - e) używanie zezwolenia albo świadectwa dla okazu innego niż ten, dla którego było ono wydane,
 - f) składanie wniosku o wydanie zezwolenia importowego, eksportowego, reeksportowego lub świadectwa bez poinformowania o wcześniejszym odrzuceniu wniosku”⁴⁷.

⁴⁴ D. Polek-Hawranek, *Prawnokarne aspekty przemytu fauny i flory w świetle międzynarodowego i polskiego ustawodawstwa...*

⁴⁵ Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880.

⁴⁶ D. Polek-Hawranek, *Prawnokarne aspekty przemytu fauny i flory w świetle międzynarodowego i polskiego ustawodawstwa...*

⁴⁷ Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880.

W myśl przepisów Unii Europejskiej organem, który pełni funkcję zarządzającą w obrębie protekcji gatunków zwierząt i roślin zagrożonych wyginięciem przez normowanie obrotu nimi, jest Minister ds. Środowiska. Państwowa Rada Ochrony przyrody jest natomiast organem naukowym. Materia ta została uregulowana w rozporządzeniu rady (WE) nr 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi⁴⁸. W wyżej wymienionym rozporządzeniu gatunki, które są objęte regulacjami, podzielone zostały na aneksy, kolejno A, B, C oraz D. Analogicznie jak w załącznikach CITES, każdy aneks wprowadza odmienne ograniczenia. Ta regulacja prawna wdraża kompletny zbiór unormowań prawnych konwencji waszyńgtońskiej, ponadto wprowadza odmienne ograniczenia i zasady⁴⁹, np. w art. 8 czytamy, że niedozwolone jest kupno oraz sama jego propozycja, ale też pozyskiwanie i przechowywanie, które ma charakter handlowy okazów objętych załącznikiem A. Od tego zakazu ustanowione zostały odstępstwa i możliwości, które dają sposobność zwolnienia z tych regulacji poszczególnych okazów⁵⁰. Warto wspomnieć, iż rozporządzenie to nakłada na RP powinność wdrożenia sankcji karnych za określone działania, które są skierowane przeciwko roślinom i zwierzętom, które są objęte ochroną CITES. Polska w pełni zrealizowała art. 16 rozporządzenia nr 338/97, który ją do tego obligował. Niejednokrotnie zdarza się, że dochodzi do tzw. zbiegu przepisów. Jest to sytuacja, w której identyczna czynność wyczerpuje przesłanki czynów zabronionych, które są sankcjonowane w minimum dwóch różnych przepisach ustawy o charakterze karnym, np. art. 270 oraz 272 kodeksu karnego z odpowiednim aneksem znajdującym się w rozporządzeniu Rady nr 338/97, który wymusza posiadanie odpowiednich dokumentów uprawniających do przejazdu z gatunkami zagrożonymi. Przemysłownik łamie rozporządzenie Rady, ponieważ nie posiada wymaganego dokumentu, ponadto łamie art. 270, ponieważ „w celu użycia za autentyczny podrabia lub przerabia dokument lub takiego dokumentu jako autentycznego używa” oraz art. 272 „wyłudza poświadczenie nieprawdy przez podstępne wprowadzenie w błąd funkcjonariusza publicznego lub innej osoby upoważnionej do wystawienia dokumentu”⁵¹. W takiej sytuacji sądy stosują naczelną zasadę, która dotyczy odpowiedzialności karnej, tj. jeden i ten sam czyn jest tylko jednym przestępstwem. Trzeba zauważyć, że nie zawsze ilość sankcjonowanych czynów decyduje o dotkliwości skutków,

⁴⁸ D. Polek-Hawranek, *Prawnokarne aspekty przemytu fauny i flory w świetle międzynarodowego i polskiego ustawodawstwa...*

⁴⁹ Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, www.salamandra.org.pl, <http://www.salamandra.org.pl/prawocites.html> (dostęp: 14.05.2022).

⁵⁰ Dz.U. L 61 z 3.03.1997.

⁵¹ Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.

czy też o wielości osób pokrzywdzonych. Dlatego przy ustalaniu jedności albo wielości czynów pod uwagę brane jest zachowanie sprawcy, jego motyw. Innymi słowy, czynność, którą możemy interpretować jako pojedynczą wolę, kwalifikujemy jako jedno zachowanie, rozdzielnie od tego, jakie skutki i jaką ich ilość wywołało to zachowanie, a także ile norm zostało z tego powodu naruszonych. W sytuacji, kiedy nastąpi zbieg przepisów, sąd zasądza największy wymiar kary, który przewidują naruszone przepisy. Jeśli normy wskazują bliźniaczą sankcję, to rozstrzygnięcie powinno opierać się na przepisie, który najtrafniej ujmuje charakter przestępczego czynu⁵². Zbieg przepisów normuje art. 11 kk.⁵³

Biorąc pod uwagę skalę, jak również złożoność problemu, jakim jest nielegalny przemyt i handel gatunkami roślin i zwierząt zagrożonych wyginięciem, potrzebne są uregulowania prawne na szczeblu krajowym oraz międzynarodowym. Stworzone zostały zatem instytucje oraz organizacje, które mają charakter legislacyjny, ale również kontrolny. Konwencja waszyngtońska, przepisy UE czy nasze rodzime ustawodawstwo są narzędziami, które starają się w skuteczny sposób ograniczać skalę tego nielegalnego procederu. Przemysłowcy są jednak kreatywni i wymyślają co rusz nowe sposoby oszukania Izby Celnej. Konieczne jest zatem ciągle doskonalenie organów oraz sposobu i szybkości przeciwdziałania. Mimo tego, iż nasz kraj jest sygnatariuszem konwencji waszyngtońskiej, wprowadził do swojego porządku prawnego przepisy UE, to niestety świadomość polskiego społeczeństwa dotycząca nielegalnych czynów związanych z brakiem ochrony gatunków zagrożonych wyginięciem jest niewielka. Obok zorganizowanego działania o charakterze operacyjnym potrzebne jest również działanie o charakterze edukacyjnym, czego konsekwencją byłoby zwiększenie świadomości prawnej polskiego społeczeństwa. Działanie takie spełniałoby funkcję profilaktyczną, a tym samym prowadziło do zmniejszenia skali tego nielegalnego procederu. Edukacja na ten temat powinna objąć nie tylko najmłodszych, a więc dzieci i młodzież w wieku szkolnym, ale także całe społeczeństwo włącznie z organami, których kompetencje łączą się z chronieniem gatunków zagrożonych wyginięciem w sposób bezpośredni lub pośredni. Spowoduje to, iż kontrole będą bardziej rzetelne, a treść merytoryczna orzeczeń takich organów będzie tworzona w sposób kompletny i sprawny. Dopiero wtedy w pełni będziemy chronić nasze środowisko oraz egzekwować przepisy dotyczące ochrony gatunków zagrożonych wyginięciem.

⁵² E. Kozłowska, *Kumulatywny zbieg przepisów ustawy (art. 11)*, www.infor.pl, <https://www.infor.pl/prawo/kodeks-karny/odpowiedzialnosc-karna/221747,Kumulatywny-zbieg-przepisow-ustawy-art-11.html> (dostęp: 14.05.2022).

⁵³ Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.

Bibliografia

- Chackiewicz M., *Ekologiczne i społeczne aspekty przemytu ginących gatunków roślin i zwierząt*, depot.ceon.pl, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6474/444.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 14.05.2022).
- Chackiewicz M., *Wybrane niebezpieczeństwa i zagrożenia związane z przemysłem ginących gatunków flory i fauny*, depot.ceon.pl, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6490/21.pdf?sequence=1>, s. 1 (dostęp: 14.05.2022).
- Clapiers de Vauvenargues de L., *Uwagi i myśli*, Księgarnia Polska B. Połonicieckiego, Lwów 1909.
- Kepel A., Kala B., *CITES w Polsce i Unii Europejskiej*, Towarzystwo Ochrony Przyrody „Salamandra”, Poznań 2016.
- Kudławiec A., *Odkrycia geograficzne – zarys historyczny*, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, Lwów 1938.

Akty prawne

- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.
Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.
Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.
Dz.U. L 61 z 3.03.1997.
Dz.U. 1928, nr 36, poz. 332.
Dz.U. 1997, nr 111, poz. 724.
Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880.
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, <https://eur-lex.europa.eu>, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4547333> (dostęp: 14.05.2022).
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, www.salamandra.org.pl, <http://www.salamandra.org.pl/prawocites.html> (dostęp: 14.05.2022).
- Rozporządzenia Unii Europejskiej dotyczące handlu dziką florą i fauną. Wprowadzenie do Konwencji CITES, <https://ec.europa.eu>, https://ec.europa.eu/environment/cites/pdf/trade_regulations/KH7707262PLC.pdf (dostęp: 14.05.2022).

Netografia

- Handel. Historia i współczesność*, <http://www.handlowe.szkozenia24h.pl>, <http://www.handlowe.szkozenia24h.pl/poradnik/handel-historia-i-wspolczesnosc/1100/> (dostęp: 14.05.2022).
- Jedwabny Szlak*, pl.wikipedia.org, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jedwabny_Szlak (dostęp: 14.05.2022).
- Kozłowska E., *Kumulatywny zbieg przepisów ustawy (art. 11.)*, www.infor.pl, <https://www.infor.pl/prawo/kodeks-karny/odpowiedzialnosc-karna/221747,Kumulatywny-zbieg-przepisow-ustawy-art-11.html> (dostęp: 14.05.2022).
- Melaniuk E., *Przestępczość wobec dzikich zwierząt w ujęciu prawnokryminologicznym*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2019, (26), s. 130–160, <https://doi.org/10.5281/zenodo.3751712>.
- Natura 2000 w Polsce*, <https://natura2000.gdos.gov.pl>, <https://natura2000.gdos.gov.pl/natura-2000-w-polsce> (dostęp: 14.05.2022).

Polek-Hawranek D., *Prawnokarne aspekty przemytu fauny i flory w świetle międzynarodowego i polskiego ustawodawstwa*, repozytorium.ka.edu.pl, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/25012/Polak_Prawnokarne_aspekty_przemytu_fauny_i_flory_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 14.05.2022).
Standing Committee, <https://cites.org>, <https://cites.org/eng/disc/sc.php> (dostęp: 14.05.2022).

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest rozwój handlu gatunkami zagrożonymi wyginięciem oraz przedstawienie międzynarodowych i krajowych regulacji prawnych ograniczających ich nielegalny obrót. Celem tekstu jest ukazanie międzynarodowych i krajowych norm prawnych, które zapewniają ochronę przed tą nielegalną działalnością. Wskazano również, jak duża jest skala tego zjawiska, gdzie ono występuje i kto w nim uczestniczy.

Słowa kluczowe: nielegalny handel, ochrona gatunków zagrożonych wyginięciem, przemyt, CITES.

Summary

The subject of the article is the development of trade in endangered species and the presentation of international and national legal regulations limiting their illegal trade. The aim of the text is to present the international and national legal standards that provide protection against this illegal activity. I also indicate how large the scale of this phenomenon is, where it is located and who participates in it.

Key words: illegal trade, endangered species protection, smuggling, CITES.

